

4 ανέκδοτα
ποιήματα
του Ρώμου Φιλύρα

ΠΟΙΗΤΕΣ, ΠΟΙΗΜΑΤΑ, ΕΠΙΚΡΙΤΕΣ, ΚΡΙΤΕΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ (Ζητήματά τινα τῆς σύγχρονης ποιήσεως)

Δ.Ι.Λ.: Τὸ «σύστημα τῆς ἀλήθειας» στὴν ποίηση.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΡΕΤΖΟΣ: Δύο Κρατικά Βραβεῖα ἀφηγοῦνται τὴν ἱστορία τους.

Σ.-Γ.Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ: Ὑποβολὴ καὶ κατάθελξις (κύρια ὀνόματα στοὺς Κα-
βάφη, Καββαδία, Ρίτσο, Βρεττάκο, Βότση κλπ.).

ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ: Ἡ κριτικὴ τῆς σύγχρονης ποιήσεως.

Δρ ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: Περὶ ὀπισθοδρομικῶν ὁ λόγος.

ΜΕΤΕΩΡΟΣ: Δημιουργός, ἔργο, κριτής, ἐπικριτής, ἀναγνώστης.

ΔΕΙΝΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ: Περὶ τῶ Κρατικῶν Βραβείων Ποιήσεως.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ: Συμβολὴ στὴν κοινωνιολογία τῆς ἡγεσίας.

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ: Ἔργο καὶ Ἔργασία.

ΗΛ. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ: Οἱ πολιτικοκοινωνικὲς ἰδέες τοῦ Δημόκριτου.

ΑΡΘΡΑ - ΣΧΟΛΙΑ - ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

Δρ. ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ: Ἡ αἰωνιότητα τοῦ Δελφικοῦ Λόγου.

ΕΜΜ. Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ: Παρουσίαση τριῶν ἐγχαράκτων πηλίνων.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ: Σχόλιο γιὰ τὴ Γλῶσσα.

ΠΟΙΗΣΗ

Maria Racioppi, Χρυσούλα Τσικριτζή-Κατσιανάκη, Α. Μαρματσούρης, Α. Εὔσταθίου, Σ.

Ντουφεξής, Νανὰ Κοντοῦ, Μενέλαος Λεβέντης, Ἀθανάσιος Μακρῆς.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Scott Greer, Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, Γιώργος Μποζώνης. Παρουσιάζονται:

Κ. Κούρνιας, Ἄννα Ἀχμάτοβα, Κ. Ε. Ἀντωνόπουλος, Ι. Μελάς, Ι. Κουβαράς, Στρ. Ἀναστασέλλης, Α. Τσούρας, Μίλια Ροζίδη, Γ. Κομίνης, Σπ. Τουπογιάννης, Ἑλένη Θεολογίδου-Βελισσάρη, Γ.Δ. Χατζησωτηρίου.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)
Τηλέφωνα: 3223957 ἢ 9823655.

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωῖνές ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50

- Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ
τὰ ταχυδρομικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβά-
σματα στὴ διεύθυνση: Δημ. Λάμπρου,
Μουσῶν 51 Π. Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 34 • ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ '84

Τὸ «σύστημα τῆς ἀλήθειας» στὴν Ποίηση

Ας δεχθοῦμε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς ἀ-
ξίωμα ὅτι ἡ εἰδοποιὸς οὐσία τῆς
ποίησης εἶναι τὸ ἐν γραπτῷ ἢ προφο-
ρικῷ λόγῳ φανέρωμα τοῦ κάλλους,
τῆς ὁμορφιάς, τῆς ὠραιότητας. Μὲ τὸ
ἀξίωμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ, πιστεύω, νὰ
διαφωνήσῃ κανεὶς, ἀνεξάρτητα τῆς
«σχολῆς», τῆς «ἰδεολογίας» καὶ τῶν
ἀντιλήψεων τοῦ περὶ τῆς Τέχνης καί,
γιὰ νὰ εἶμαι πληρέστερος, γενικὰ περὶ
τῆς ζωῆς. Εἶναι, τῶνόντι, ὑποχρεωμέ-
νος, εἴτε ὁ «ὑλιστής» εἴτε ὁ «ἰδεαλι-
στής» εἴτε ὁ «ὑπαρξιστής» εἴτε ὁ ὀπα-
δὸς τῆς θεωρίας «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέ-
χνη» εἴτε ὁ θιασώτης τῆς τέχνης -
σκοπιμότητας κλπ., νὰ ὁμολογήσῃ,
ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἔλλογου κάλλους δὲν εἶ-
ναι δυνατόν νὰ βροῦμε τίποτ' ἄλλο
ποῦ νὰ μπορῇ ν' ἀντιδιαστέλλῃ τὴν
ποίηση πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδηλώ-
σεις τῆς ζωῆς καὶ πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες
μορφές τῆς Τέχνης (τὶς ἰδέες, τὴ σκέ-
ψη, τὴ φιλοσοφία, τὴ μουσικὴ, τὴν ἡ-
θικὴ, τὶς εἰκαστικὰς τέχνες κλπ.). Ἄν
ἀπορρίψουμε ἢ ὑποβιβάσουμε τὸ μέ-
σω τοῦ λόγου ἐκδηλούμενο κάλλος
ὡς πρωταρχικὸ γνῶρισμα τῆς ποιή-
σεως, κινδυνεύουμε νὰ τὴν μετατρέ-
ψουμε σὲ θεραπαινίδα τῆς φιλοσο-
φίας, τῆς πολιτικῆς, τῆς ἐπιστήμης,
τῆς ἠθικῆς, τῆς Παιδείας καὶ οἰοῦδή-
ποτε ἄλλου τομέως τῆς σκέψεως ἢ
τῆς ζωῆς — πράγμα ποῦ, αὐτονόητα,
ὄχι μόνο θὰ τὴν ἀδικοῦσε, καθὼς θὰ
καταργοῦσε τὴν αὐτοτέλειά της, ἀλλὰ
καὶ θὰ τὴν καθιστοῦσε περιττὴ ὡς οὐ-
σιώδης λειτουργήμα τοῦ Πνεύματος
καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

Κάλλος, λοιπόν, μέσω τοῦ γραπτοῦ
ἢ προφορικοῦ λόγου ἐκφραζόμε-
νο, εἶναι ἡ ποίηση. Ἄλλ' ἀπὸ δῶ καὶ

πέρα τὰ πράγματα χρειάζονται διευκρινίσεις: Ὑπάρχει κάλλος πού νὰ μὴν περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἰδέες ὑψηλές; Ὑπάρχει κάλλος ἀνεξάρτητο πρὸς τὴν ἐλευθερία; Ὑπάρχει κάλλος πού νὰ μὴ συνάπτεται πρὸς τὴν ἀλήθεια; Ὑπάρχει κάλλος ἁ-λογο (μὲ τὴ διπλῇ ἐννοια: τοῦ ωραίου λόγου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Λόγου, τῆς ὑπέρτατης αὐτῆς συνεκτικῆς οὐσίας, πού χωρὶς νὰ βρίσκεται ἐκτὸς τοῦ Κόσμου, ἐνώνει καὶ συντηρεῖ τὸ Σύμπαν); Ὑπάρχει κάλλος πού νὰ μὴν ἐκφαίνει αὐθεντικὰ τὴν ἐσώτερη, φύσει ἀληθινὴ, ἀνθρώπινη φύση (θέλω ἐδῶ μὲ τὸν ὄρο «φύσει ἀληθινὴ» νὰ ἀντιδιαστειλῶ τὴν πνευματικὴ ὑγεία ἀπὸ τὴ νόσο, τὴ διαστροφή); Ἡ — πάλι ἀναφέρομαι μ' ἄλλα λόγια στὸ τελευταῖο ἐρωτηματικὸ — ὑπάρχει κάλλος στὴν ποιητικὴ δημιουργία κάποιου, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς - ποιητὴς εἶναι φύσει ἀκαλαίσθητος (ἀτάλαντος), ἀνελεύθερος, ἄλογος (δογματικὸς) ἢ διεστραμμένος;

Δ ἐν ξέρω τί φρονεῖ ὁ καθένας ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ δὲν ὑπολήπτομαι καθόλου τὴ στατιστικὴ, γιὰ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀναζητήσω ποσοστιαῖες.... «ἀλήθειες» βάσει ἀπαντήσεων στὰ παραπάνω ἐρωτηματικά. Θὰ παραπέμψω ὁμῶς στοὺς «Μετεωρισμούς» τοῦ μετὰ χειρὸς τεύχους τοῦ Δαυλοῦ, ὅπου ὁ «Μετέωρος» κατορθώνει, κατὰ τὴ γνώμη μου, ν' ἀναγάγῃ τὸ πρόβλημα τῆς ποιήσεως σὲ καθολικώτερη σφαῖρα καὶ νὰ συναρτήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ποιητικῆς ἀλήθειας μὲ ἐκεῖνο τῆς ἀλήθειας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, δηλαδὴ τῆς ἀτέρμονης, αείρου, χωρὶς στάσεις καὶ δογματισμοὺς ἀναζητήσεως ἐν πλήρει ὑποκειμενικῇ καὶ ἀντικειμενικῇ ἐλευθερίᾳ. Ἐν τὸ ὄν. Τὸ ποιητικὸ κάλλος

δὲν μπορεῖ ν' ἀπομονωθῇ, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρισθῇ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ ποίημα οὔτε τὸ ποίημα ἀπὸ τὸν κριτὴ του ἢ τὸν ἀναγνώστη του. Ὅλα ἀποτελοῦν συντελεστὲς συστήματος καὶ ἡ αὐθαίρετη ἀποκοπὴ ἢ ἀποκλεισμός οἰουδήποτε ἐξ αὐτῶν μεταφράζεται αὐτονόητα σὲ ἀκρωτηριασμό τῆς ποιητικῆς ἀλήθειας — ἀκρωτηριασμό, πού ὁδηγεῖ αὐτόματα στὸ λάθος, στὴ διαστρέβλωση, στὸ δογματισμό.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ «Δαυλός», μολονότι περιοδικὸ γενικοῦ προβληματισμοῦ κι ὄχι στενὰ φιλολογικὸ, ἀποφάσισε νὰ θίξῃ μ' ὠρισμένα ἄρθρα τοῦ παρόντος τεύχους τοῦ τὸ πρόβλημα τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς ποιήσεως, ὅπως ἀνέκυψε ὕστερα ἀπὸ τίς ἀντεγκλήσεις, προσωπικοῦ ἢ μὴ χαρακτήρος, πού σημειώνονται κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐφετεινῆς ἀπονομῆς τῶν Κρατικῶν Βραβείων Ποιήσεως. Μίλησαν ποιητὲς — μέσω τοῦ ἔργου τους ἢ ἀλλιῶς — κριτὲς καὶ ἄλλοι. Ἐδῶ μιλοῦν ὠρισμένοι τρίτοι, παρατηρητὲς κι ἀναγνώστες, γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν ὠρισμένα κενὰ τοῦ συστήματος τῆς ἀλήθειας, στὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκα παραπάνω. Φυσικὰ τὸ «σύστημα τῆς ἀλήθειας» ἀποτελεῖ ἀκρότατη «περικλείουσα», καὶ συνεπῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ καλυφθῇ πλήρως. Ὅλοι, ποιητὲς, κριτὲς, ἐπικριτὲς, ἀναγνώστες καὶ οἰοσδήποτε ἄλλος, ἀνεξαρτήτως «εἰδικότητος», βρίσκονται, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε ὄχι, μέσα σ' αὐτό. Κι ἐπομένως οἱ στίγες τοῦ «Δαυλοῦ» τίθενται στὴ διάθεση ὅλων ὅσοι θέλουν νὰ σκεφθοῦν ἢ νὰ πράξουν τὸ ποιητικὸ κάλλος.

Δ. Ι. Α.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΡΕΤΖΟΣ

Δύο Κρατικά Βραβεία Ποιήσεως

διηγούνται την «ίστορία» τους

(Περί ἐκκεντρισμῶν, χυδαιογραφίας καὶ συναφῶν)

Λοιπόν! Τὸ παρακάτω σενάριο παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Θὰ μπορούσα νὰ ἰσχυριστῶ, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ἐννοῶ γιὰ μένα. Ἄν συμβῇ, ἀνάλογο νὰ παρουσιάσῃ καὶ στοὺς ἀναγνώστες, τόσο τὸ καλύτερο. Ἡ τιμὴ θ' ἀνήκει στὸν οἰκοδεσπότη τοῦ «Δαυλοῦ» ποὺ τὸ φιλοξένησε. Μόνο ποὺ πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς τὴν ὑπομονὴ νὰ τὸ ὑποστεί ὥς τὸ τέλος, γιατί στὸ ἐπιμύθιο τῆς ὑπόθεσης ἀκολουθοῦν ὠρισμένα σχόλια...

Τὶ πραγματεύεται ὁμῶς αὐτὸ τὸ σενάριο; Εἶναι ἡ ἀπλὴ ὅσο καὶ ἀσυνήθιστη ἱστορία δύο κρατικῶν βραβείων, καὶ μάλιστα τῶν βραβείων τῆς ποίησης, ποὺ ἐφέτος ἀναγκάστηκαν νὰ περάσουν ἀπὸ πολλές ἀνισόπεδες διαβάσεις. Κάθε βραβεῖο διεκτραγωδεῖ καὶ τὴ δική του μικρὴ ὁδύσεια. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐνὸς εἶναι ἰδωμένη ἀπὸ τὴ μᾶλλον εὐθυμῇ πλευρὰ της, τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὴ μᾶλλον σοβαρῇ. Θ' ἀρχίσω ἀπὸ τὴν εὐθυμῇ (πρῶτα τὸν *καλὸν οἶνον τίθησιν*...). Τὴν παρουσιάζει ἕνας ἀκραϊνὸς φίλος τῆς ποίησης, ποὺ τὸν ἔχει προσηλυτίσει κι αὐτὸν παιδιόθεν ἡ ἀρχαία φωτιά.. Φυσικά, ὁ φίλος αὐτός, ποὺ δὲν ἦλθε ἀπ' τὰ παλιά, δὲν ἔχει οὐδὲ κόκκον ἀμφιβολίας, ὅτι ὠρισμένοι — ἐκ συστήματος ἀναμάρτητοι — βαθύτατα θὰ ἐνοχληθοῦν κι ἴσως κιόλας τοῦ ρίξουν τὸν βαρὺ λίθο τοῦ ἀναθέματος. Εἰδικὰ κάποιοι ἀπὸ τοὺς κήνσορες ἢ οὐραγοὺς τοῦ γνωστοῦ «διεθυντηρίου» θὰ τοῦ ἐπιδασιλεύσουν, αὐτοῦ τοῦ μικροῦ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀχρείου Ζακχαίου, κάποια ἐκτακτῆς καλλιέπειας κοσμητικὰ ἐπιθέτα — καὶ δὲν θὰ εἶναι ἡ πρώτη φορά....

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθω στὴν εὐθυμῇ ἱστορία. Ἄν καὶ φαίνεται κατασκευασμένη, εἶναι, μολοντοῦτο, ὁλότελα ἀληθινή. Ἐπειδὴ ἐγὼ κωλύομαι, κρίνω προτιμότερο ν' ἀφήσω τὸν ἴδιο τὸν φίλο τῆς ποίησης, ποὺ σὰς προαναφερα, νὰ σὰς τὴ διηγηθεῖ. Ἀκούστε τον:

Ὀνομάζομαι Νίκος Δημητρίου καὶ εἶμαι ἕνας δικός σας ἄνθρωπος, ποὺ μελετᾷ τὴ λογοτεχνία. Τὰ διαπιστευτήριά μου κάθε ἄλλο παρὰ προσιδιάζουν στὶς φιλολογικὲς μου ἐνασχολήσεις. Σπούδασα Φυσικὸς στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστη-

μίου Ἀθηνῶν. Οἱ λογοτέχνες ποὺ μὲ ξέρουν, φυσικά, τὸ γνωρίζουν. Ὁ χώρος ποὺ ἐκφράζομαι εἶναι κατεξοχὴν ἡ λυρική ποίηση καὶ δάσκαλός μου εἶναι ὁ Πορφύρας. Ἡ προτίμησή μου αὕτη, θέμα ἰδιοσυγκρασίας, καθόλου δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν μοῦ εἶναι προσφιλὴς καὶ ἡ νεωτερικὴ. Τὴ σέβομαι καὶ τὴν ὑπολήπτομαι, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ποίηση ἀληθινή. Μερικοὶ θεωροῦν σὲ μένα τὴ συνύπαρξη Φυσικῆς καὶ ποίησης κάπως παράδοξη, μᾶλλον διχαστικὴ τῆς προσωπικότητάς μου, ἴσως λίγο σουρρεαλιστικὴ... Ἄν οἱ λογοτέχνες συμβαίνει νὰ γνωρίζουν τὴν ἐπαγγελματικὴ μου ιδιότητα, οἱ ἐν ἐπιστῇμῃ συνάδελφοι καθὼς καὶ οἱ μαθητὲς μου ἀγνοοῦν παντελῶς τὴν ποιητικὴ. Ἡ ἀπροθυμία μου νὰ τοὺς τὸ κοινολογήσω δὲν ὀφείλεται σὲ διάθεση φτηνῆς μετριοφροσύνης. Ἐχει τὶς ρίζες της σ' ἕνα συναίσθημα αὐτοσυντήρησης γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἀξιοπρέπειάς μου. Γιατί, ὅταν κάποτε ἀκουσαν κάτι δικό μου ἀπὸ τὴν τηλεόραση καὶ σὲ ἐρώτησή τους εἶχα τὴν ἀφέλεια νὰ τοὺς τὸ ἐπιβεβαιώσω, ἀντιμετώπισα ἕνα κλίμα γενικῆς θυμῆδας. Ἐνας καθ' ὅλα ἀξιοπρεπὴς κύριος καὶ ἐπιστῇμνας νὰ γράφει... ποιημάτκια! Ὅποια γελοιοῦσα, ὅποιοι κατάντημα. Τὸ νὰ τοὺς ἔλεγα ὅτι σὰν ποιητῆς προϋπῆρξα καὶ πῶς τὸ νὰ πάρεις κάποιο πτυχίο εἶναι ἀσύγκριτα εὐκολότερο ἀπὸ τὸ νὰ εἶσαι ποιητῆς, ἴσως νὰ ἐπέτεινα στὰ μάτια τους τὴν ὑποβάθμισή μου. Ἐτσι ἀποφάσισα νὰ κόψω τὶς γέφυρες καὶ νὰ βάλω στεγανὰ στὴ δουλειά μου ἀπὸ τὸν συγχρωτισμὸ μὲ τὴν ποίηση. Ἰσως ὁμῶς ἀρκετὰ μακρηγόρησα, φίλοι ἀναγνώστες, ἀναφερόμενος στὰ περὶ ἐμὲ καὶ θὰ κινδύνευα στὰ σοβαρὰ νὰ θεωρηθῶ ματαιοδόξος. Δὲν ἔχω τὴν πρόθεση νὰ δώσω ἐδῶ τὴν αὐτοβιογραφία μου — ἂν δὲν τὴν ἔδωσα κιόλας — ποὺ δὲν παρουσιάζει κανενὸς εἶδους ἐνδιαφέρον. Ὡστόσο ἡ ἀναφορὰ αὕτη δὲν ἦταν τυχαία. Ἐχει τὴ δικαιολογία της καὶ τὴν σκοπιμότητά της, ὅπως θὰ διαπιστώσετε παρακάτω. Γιατί, κι ἂν ἀκόμα θελήσεις ν' ἀποποιηθεῖς σὲ κάποιους ἐκείνους ποὺ σὲ κυβερνᾷ καὶ σὲ θέλγει, ἐντούτοις «*ἡ πόλις θὰ*

σ' ακολουθεί»....

Ἐτοιμαζόμουν νὰ φύγω ἀπ' τὸ γραφεῖο τῶν καθηγητῶν τοῦ σχολείου μου, ὅταν μὲ πλησίασε κάποια μαθήτρια.

— Μὲ συγχωρεῖτε, κύριε Δημητρίου. Μπορῶ νὰ σᾶς ἀπασχολήσω;

— Εὐχαρίστως, παιδί μου.

— Θὰ ἤθελα νὰ μὲ βοηθήσετε στὴ λύση κάποιου προβλήματος... ποιητικοῦ (!).

Στὴν ἀρχὴ ἔμεινα ἀποσβολώμενος. Ὑστερα γέλασα. Ἀπορία ποίησης ν' ἀπευθύνεται σὲ Φυσικό; Ἀσφαλῶς κάπου θὰ διαβάσε τ' ὄνομά μου, γιατί ἀλλιώρῃ ἡ σύμπτωση ἦταν ἐντελῶς ἀφύσικη. Τὴν κύτταξα μὲ ἀμηχανία. Τὶ τὸ φυσικότερο νὰ δηλώσω ἀναρμοδιότητα.

— Λυπᾶμαι, ἀπάντησα, ἀλλὰ, ὅπως ξέρεis, ἐγὼ λύνω μόνο ἀπορίες φυσικομαθηματικῶν. Ν' ἀπευθυνθεῖς στὸν φιλόλογό σου.

— Μὰ ξέρετε, ὁ φιλόλογός μου μὲ παρέπεμψε σὲ σᾶς. Δῆλωσε ἀδυναμία νὰ λύσει τὸ πρόβλημά μου καὶ μοῦ εἶπε, πῶς δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ρωτήσω κάποιον τῆς ἐιδικότητά σας, μιὰ καὶ σεῖς σκέπτεσθε περισσότερο ἀναλυτικά. Δὲν νομίζω πῶς μὲ κοροϊδεύει.

— Διάβλε, εἶπα μέσα μου. Κύτταξε συμπτώσεις ποῦ μὲ κυνηγοῦν. Ἀποφάσισα νὰ τὴν ἀκούσω. Πήγαμε καὶ καθίσαμε σὲ μιὰ παρακείμενη ἄδεια αἴθουσα. Ἀπὸ τὴν τσάντα της ἐβγαλε ἕνα περιοδικό μὲ πορτοκαλὶ τίτλο.

Διάβασα: «Πολιτιστικὴ» — Μηνιαία Ἐπιθεώρηση Τέχνης.

Τὸ ξεφύλλισα μ' ἐνδιαφέρον. Ὁμολογῶ, πῶς τὸ βρήκα ἀξιόλογο καὶ ἀρκετὰ ἐνημερωμένο. Γιὰ ὅσους δὲν τὸ ξέρουν, ἡ καινοτομία του εἶναι ὁ συγκεντρωτισμὸς τῶν τεχνῶν καὶ οἱ συνεντεύξεις. Δηλαδή στὸν ἴδιο χώρο συνεστιάζονται καὶ συνυπάρχουν ὅλες οἱ τέχνες: Ἡ λογοτεχνία, ἡ μουσική, οἱ εἰκαστικὲς τέχνες, τὸ θέατρο, ὁ κινηματογράφος, ἡ φωτογραφία, ἡ σκηνοθεσία καὶ πάει λέγοντας.

— Σ' ἐνδιαφέρει ἡ λογοτεχνία; τὴ ρώτησα.

— Naί, πολύ. Προσπαθῶ κατὰ νὰ γράψω, ἐιδικότερα ποίηση, ποῦ ἀναφέρεται στ' ἀδιέξοδα τῆς νέας γενιᾶς.

— Μπράβο, παιδί μου. Κι ἐγὼ μικρὸς θαύμαζα τοὺς ποιητὲς.

Ξαφνικά, σὰν κατὰ νὰ θυμῆθηκε, γύρισε καὶ μοῦ εἶπε:

— Ἴσως νὰ ἔχετε ἀκούσει, ὅτι στὴν ποίηση δίνουν κρατικὰ βραβεῖα. Πιστεύετε, ὅτι ἕνα κρατικὸ βραβεῖο ἀντιπροσωπεύει ὅ,τι καλύερο, ὑψηλότερο, δημιουργικότερο ἔχει νὰ παρουσιάσει ὁ τόπος, στὸ χώρο τοῦ πνεύματος, τὴ χρονία ποῦ πέρασε;

— Ὑποτίθεται ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι...

— Ἡ βράβευση ἐνὸς ποιητῆ δὲν ἀποτελεῖ κάποιο δείκτη ἢ πρότυπο ποιότητας; Δὲν εἶναι παράδειγμα γιὰ μίμηση, προπάντων γιὰ τοὺς νέους, ἀφοῦ ἡ πολιτεία μὲ τοὺς φορεῖς τῆς τῶ καταξιώνει μὲ τὴν ὕψιστη διάκριση;

— Ὑποτίθεται ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι, ἀπάντησα πάλι. Πάντως ἐγὼ θεωρῶ διάκριση ἐγκυρότερη τὰ βραβεῖα τῆς Ἀκαδημίας.

— Ἐχω τὴν ἐξῆς ἀπορία. Κάτι ποῦ δὲν σὲ συγκινεῖ οὔτε σὲ προβληματίζει, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τέχνη; Ἄν διαβάσεις ἕνα ποίημα καὶ δὲν καταλαβαίνεις ἀπολύτως τίποτα ἢ δὲν νοιώθεις τίποτα, εἶναι αὐτὸ τέχνη; Μήπως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συναίσθημα καὶ τὴ νόηση, ὑπάρχει κι ἄλλος τρόπος ποῦ διοχετεύεται ἡ τέχνη στὸν ἄνθρωπο;

— Νὰ σοῦ πῶ. Ἴσως νὰ ὑπάρχει καὶ κάποια ἄλλη δίοδος. Δὲν ἔχεις παρὰ νὰ αὐτοερευνηθεῖς. Στὸ τέλος κάποια θ' ἀνακαλύψεις. Ὁ ζητῶν εὕρησει...

— Ηλικὰ τὴν ποίηση πρέπει νὰ τὴν αἰσθάνεσαι ἢ νὰ τὴν διαισθάνεσαι;

— Νομίζω, πῶς πρέπει νὰ ἐπενεργοῦν καὶ τὰ δύο.

— Κι ἂν ἡ ποίηση εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητη;

— Τότε τὸ πρόβλημα ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀναζητήσεις στὸν ἑαυτὸ σου.

— Τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο κρατικὰ βραβεῖα τῆς ποίησης δόθηκε στὸν ποιητὴ Μιχάλη Κατσαρό. Δὲν ξέρω κατὰ πόσο τὸν ἔχετε ἀκούσει. Εἶναι τόσο πρωτοποριακός, ποῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸν καταλάβω. Μιλάει μὲ σύμβολα. Διερωτῶμαι: αὐτὴ εἶναι ἡ σημερινὴ ποίηση; Μὲ ποιά κριτήρια τὸν βράβευσε ἡ ἐπιτροπή;

— Κύτταξε, παιδί μου. Εἶναι ἐπικίνδυνες οἱ γενικεύσεις. Ἡ δική σου ἱκανότητα νὰ κατανοεῖς ἢ νὰ συγκινεῖσαι δὲν ἔχει, ὑποχρεωτικά, ἀμεση σχέση μὲ τὸ καλλιτεχνικὸ δημιούργημα. Ἡ δυσκολία σου εἶναι μᾶλλον σύμφυτη μὲ τὴν ἀνωριμότητα τῆς ἡλικίας σου. Ἐγὼ, θυμᾶμαι, μαθητὴς δὲν καταλάβαινα τὸν Καβάφη, ἕναν διανοητικὸ ποιητὴ, ἀλλὰ ἄργότερα ποῦ ὠρίμασα,

ρολοί μου» / φώναζε μια φωνή / και μία άλλη «φλοκάτη!»

Λίθος αργός κάτω από κλίμα / ακίνητος βράχος μεγάλος / το μικρό και το μέγα / μείον Μιο με υιόν.

(«Πολιτιστική», Τεύχος 6 — 'Ιούνιος 1984. 'Η συγκοπή των στίχων και ή ὀρθογραφία, ὅπως δημοσιεύονται).

Γιὰ ν' ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ὅτι — ἐμένα τὸν ἀναγνώστη — κοινῶς με «δουλεύουν», θὰ χρεωστούσα χάριτες σ' ἐκείνον πού θὰ προσφερόταν ἔστω καὶ στοιχειωδῶς νὰ με χειραγωγῇ σ' αὐτὰ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἴσως κάποιος νουνεχῆς συνομιλητῆς μου παρατηροῦσε: Μὰ καλὰ, ἀπὸ τρία ποιήματα ἀξιολογεῖς, καὶ μάλιστα καταδικάζεις, ἓνα κρατικὸ βραβεῖο; Ὅχι ἀσφαλῶς. Ἄν καὶ πάντα πιστεύα, ὅτι τὸν ποιητὴ τὸν καταλαβαίνει κι ἀπὸ ἓνα μόνο στίχο, δὲν ξμεινα μόνο σ' αὐτό. Πῆρα τὸ ἐπίμαχο βραβευμένο βιβλίο πού ἔχει τὸν τίτλο: «*Τέσσερα Μαζινό*». Ἡ γεύση παρέμεινε ἡ ἴδια. Ἴσως κιόλας οἱ ἀπορίες μου μεγάλωσαν. Διάβασα κι ἐδῶ πολλὰ θαυμαστά, ἔμαθα περὶ «*Μπαρμπαντού*», γνῶρισα Φεφὲ καὶ Πιερακέα, Τουμπὲ καὶ Γεωργίτσα... Δὲν ἤξερα, ποῖο ἄνθος νὰ πρωτοδρέψω. Λυπᾶμαι πὺ μερικὰ μᾶλλον ἐκτεταμένα ποιήματα δὲν μπορῶ νὰ τὰ παραθέσω ἀπὸ ἑλλειψή χώρου, μιά καὶ δὲν θεωρῶ σωστὸ ν' ἀπομονώσω μόνο ἐπὶ μέρους στίχους, γιὰ νὰ μὴ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ κάνω με πρόθεση νὰ φαλκιδεύσω ἢ νὰ κολοβώσω τὸ ἐνιαῖο τους «νόημα». Ἐννοίες ἐντελῶς ἑτερόκλητες συμφύρονται, δημιουργώντας νοηματικούς τραγέλαφους με τὴν συνεπικουρία μιᾶς μιζοκαθαρευούσας κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Μπόστ — ἢ τοῦ κατὰ πολὺ ποιητικότερου Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου.

Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθω στὸ σενάριο. Ἄφ' οὗ διάβασα τὰ ποιήματα στὸ περιοδικό, πῆρα στὸ τηλέφωνο μερικοὺς φίλους, κατόχους τῆς μοντέρνας τεχντροπίας καὶ καλὰ μπασμένους στ' ἄδεια τοῦ σουρρεαλισμοῦ, γιὰ νὰ με βοηθήσουν νὰ βρῶ μιὰν ἀκρὴ στὸ νόημα. Νόμισαν, πῶς τοὺς κοροΐδουν. Μετὰ ἀπὸ ἄγονες συζητήσεις μοῦ εἶπαν διακριτικά, πλὴν ἀπερίφραστα, νὰ μὴ τοὺς σκοτίζω με μαθηματικὰ θεωρήματα, πὺ ἄλλωστε ἦταν κιόλας τῆς ἐιδικότητάς μου κι ἤμουν ἀρμοδιότερος. Βρέθηκα σὲ ἀδιέξοδο. Σκεπτόμουν τὴν ἀπάντηση στὴ μαθήτριά μου. Τῆς εἶχα δηλώσει προκατα-

βολικά ὅτι θὰ τῆς ἔδινα ἐξήγηση. Μολονοτι μ' ἐνοχλοῦσε μιά, ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁμολογία ἄγνοιας, ἀποφάσισα νὰ τῆς δώσω ἀπάντηση εἰλικρινῇ ἢ ἔστω ἐπαμφοτερίζουσα. Στὸ κάτω κάτω, σκέφτομαι, ὅπως στὰ μαθηματικὰ προβλήματα ὑπάρχουν πολλές λύσεις, ἔτσι καὶ στὰ ποιήματα μπορεῖ νὰ δοθοῦν πολλές ἐρμηνεῖες. Οὐμὸ μουν τὴ γνωστὴ ἱστορία τοῦ ζωγράφου, πὺ κάποτε ἐκσφενδόνισε στὸ μουσαμῆ μιά «πατα-βούρα» βουτηγμένη σὲ μπογιὰ, καὶ καμάρωνε τὸ ἀποτέλεσμα. Ὅταν τὸν ρώτησαν τί ἀπεικόνιζε τὸ ἔργο του, τοὺς ἀπάντησε: ὅ,τι ἐσεῖς βλέπετε.

Ὡστόσο τὴν ἐπαύριον ἦρθε ἡ μαθήτριά καὶ με βρῆκε. Μὲ ρώτησε ποῖο ἦταν τὸ συμπέρασμα μου. Ἐμεινα γιὰ λίγο σκεπτικός. Τῆς εἶπα κάποιες γενικότητες, περὶ τοῦ πῶς καὶ γιατί, ἀποφεύγοντας νὰ τῆς μιλήσω γιὰ τὴν «ταμπακέρα». ἤξερα, πῶς δὲν τὴν εἶχα πείσει. Χαμογέλασε ἐλαφρά. Μέσα μου ἐπιτιμοῦσα τὸν φιλόλογο πὺ μοῦ τὴν παρέπεμψε τεχνηέντως. Ἐπρεπε κι ἐγὼ με τὴν σειρά μου νὰ πετάξω τὸ χυδαῖστί «μπαλλάκι» λεγόμενο κάπου ἄλλου. Θὰ ἦταν κι αὐτὸ «μιά κάποια λύση».

— Ἀκουσε, παιδί μου, τῆς εἶπα. Ἄπ' ὅ,τι βλέπεις ὑπάρχουν στὰ ποιήματα ἀτὶ στίχοι, ὅπως «*ἄγνωστο σὲ οὐσία ἢ σαρκικό*», «*παγωμένο πέτρινο σῶμα κήτους ἀγνώστου ἢ ἐκδορᾶς*» κ.λ.π. Χρειάζονται, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, ἐιδικὲς γνώσεις ἀνατομικῆς, πὺ ἐγὼ δὲν διαθέτω.

— Δηλαδὴ πὺ πρέπει ν' ἀπευθυνθῶ;

— Κύτταξε, ἐφ' ὅσον ζητᾶς καθηγητὴ τοῦ σχολείου πὺ νὰ ἔχει γνώσεις ἀνατομικῆς, δὲν θὰ σοῦ συνιστοῦσα τὸ Θεολόγο, οὔτε φυσικὰ τὸ Φιλόλογο, πὺ ἔτσι κι ἄλλῶς δὲν μπόρεσε νὰ σὲ βοηθήσει. Νομίζω, πῶς δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο ν' ἀπευθυνθεῖς στὸν καθηγητὴ τῆς... Γυμναστικῆς.

* * *

Ὑπάρχει ὅμως, ἀγαπητοὶ φίλοι, καὶ ἡ δεῦτερη ἱστορία τοῦ σεναρίου, ἢ σοβαρὴ, πὺ ἀναφέρεται στὸ ἄλλο κρατικὸ βραβεῖο ποίησης. Ἡ σοβαρότητα ἐγκτεται στὴ δυσκολία τῆς πιστοποίησης, ὅτι περὶ αὐτοῦ πρόκειται. Δηλαδὴ στὴν ἐπισήμανση τῆς ταυτότητας τοῦ βιβλίου «*Μερικὲς Γυναῖκες*» τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη. Ἄλλ' ἄς ἔρθω στὸ προκείμενο.

Πῆγα στὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας» νὰ τὸ ἀγοράσω. Λίγο πρὶν μοῦ τοῦ τυλί-

ζουν, περιμένοντας νὰ ῥθει ἡ σειρά μου, τὸ φυλλομέτρησα ἔτσι ἀπὸ περιέργεια. Εἶδα τότε κατάπληκτος ὅτι δὲν περιεῖχε ποιήματα ἀλλὰ πεζογραφήματα. Ἦταν καθαρὴ πρόζα. "Ἐπες τὸ μάτι μου σ' ἕνα ἀπ' τὰ... διηγήματα τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο: «*Ἡ δεσποινὶς Ὀλτράκ*» μὲ κανονικὴ ὑπόθεση καὶ μὲ πλοκὴ, πὺθ ἂν μποροῦσε νὰ γινόταν θαυμασιό σενάριο γιὰ θεατρικὸ ἔργο. Τὸ διήγημα αὐτὸ καταλαμβάνει ἔκταση 26 (εἰκοσι ἕξι) σελίδων καὶ μὲ λίγες ἀκόμα θὰ μποροῦσε νὰ γινόταν νουβέλλα. Εἶναι αὐτὸ βιβλίο μὲ ποιήματα; ἀναρωτήθηκα. Δὲν μπορεῖ, λέω, κάποιο λάθος θὰ ἔκανα. Μήπως πρόκειται γιὰ βραβεῖο πεζογραφίας; Ἀλλὰ ὄχι, ἐγὼ ξέρω, ὅτι ὁ Νάνος Βαλαωρίτης βραβεύτηκε στὴν ποίηση. Μήπως εἶναι ἄλλος ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου;

Πρῶτὸ τὸν ἀρμοδίου τοῦ βιβλιοπωλείου, πὺθ τὸ ξεφυλλίζουν καὶ ἐκεῖνοι καὶ μὲ κυττοῦν ἐρωτηματικά. Μάλλον εἶναι βραβεῖο πεζογραφίας, μοῦ λένε. Τὶ νὰ σὰς ποῦμε; Ἐκεῖνο πὺθ ξέρουμε μὲ βεβαιότητα εἶναι, ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ πῆρε κρατικὸ βραβεῖο. Δὲν εἶναι δική μας ἔκδοσι τὸ βιβλίο. Ἄν θέλετε, μποροῦμε νὰ τηλεφωνήσουμε στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο πὺθ τὸ κυκλοφόρησε, νὰ σὰς δώσω ὑπεύθυνη ἀπάντησι. Τηλεφώνησαν στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο, ἀλλὰ τὸ τηλέφωνο μιλοῦσε συνέχεια. Μαζεύτηκαν στὸ μεταξὺ καὶ ἄλλοι λογοτέχνες καὶ πελάτες καὶ τὸ θέμα πῆρε ἔκτασι. Τὸ μυστήριον ἔπρεπε νὰ λυθεῖ. Μερικοὶ ἔλεγαν, ὅτι εἶχαν διαβάσει πὺθ τὸ βιβλίο αὐτὸ πῆρε βραβεῖο ποίησης. Ἄλλοι ἐπέμεναν, ὅτι εἶναι βραβεῖο πεζογραφίας. Μυωπία ἔχετε, ἔλεγαν, δὲν βλέπετε ὅτι εἶναι διηγήματα; Ἡ ὑπόθεσι κατέληξε σὲ ἀδιέξοδο. Ἀνάμεσα στοὺς θαμῶνες ἦταν καὶ ὁ γνωστὸς συγγραφέας Ἀντώνης Σαμαράκης, πὺθ γιὰ ὅσους δισπιστοῦν γιὰ τὰ διαδραματισθέντα, ἐπικαλοῦμαι τὴ μαρτυρία του. Τὸν ρώτησαν καὶ αὐτὸν ἂν ἤξερε. Ἐδεῖξε ἀμνηχανία. «Τὶ νὰ σὰς πῶ, βρὲ παιδιὰ. Ἐγὼ δὲν ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ κρατικὰ βραβεῖα. Πάντως μάλλον βραβεῖο πεζογραφίας πρέπει νὰ εἶναι». Τελικὰ ἡ ἀπορία λύθηκε μ' ἕνα τηλεφώνημα στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, πὺθ βεβαίωσε τελεσίδικα ὅτι πρόκειται γιὰ ποιητικὴ συλλογὴ, γιὰτὶ «*ἔτσι ἔκρινε ἡ ἐπιτροπὴ*».

* * *

Καὶ τώρα τὸ ἐπιμύθιο: Γιὰ τὸ βραβεῖο τοῦ Μιχάλη Κατσαροῦ, αὐτὸ πὺθ τοῦ κατα-

μαρτυρεῖ κανεὶς εἶναι ἡ κυριολεκτικὰ ἀπερίγραπτη ἀκαταληψία του. Τὰ δείγματα πὺθ παρατέθηκαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ βιβλίου «*Τέσσερα Μαζινά*» — ἄλλου λιγώτερο, ἄλλου περισσότερο — πιστοποιοῦν τὸ γεγονὸς χωρὶς ἀνάγκη ἰδιαίτερων ἀναλύσεων. Τὸ θέμα εἶναι σοβαρὸ. Ἐχω μιλήσει καὶ ἄλλοτε γιὰ τὶς ἀκρότητες τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, πὺθ πολλές φορές ὡδηγοῦν σὲ ἀπίθανα κατασκευάσματα.

Ἄν ὅμως τὸ πρόβλημα πὺθ θέτει τὸ βιβλίο τοῦ Μιχάλη Κατσαροῦ εἶναι σοβαρὸ, τὸ πρόβλημα πὺθ θέτει τὸ βιβλίο τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη εἶναι ἐπὶ πλέον καὶ ἐπικίνδυνο. Τὸ χαρακτηριστικὸ του δὲν εἶναι τόσο — καὶ μόνο — ἡ παραδοξολογία, ὅσο ἡ ἀνεπίτρεπτη ἀποχαλίνωσι καὶ ἡ ὑποβάθμισι κάθε ἐννοιας εὐπρέπειας καὶ κοσμιότητος τοῦ λόγου. Βωμολοχεῖ ἀπροκάλυπτα. Φράσεις πὺθ προσβάλλουν τὴν ἀξιοπρέπεια, λέξεις πὺθ ἀκούγονται σὲ οἶκους ἀνοχῆς, γράφονται ἐντελῶς ξεδιάντροπα. Τὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ ἡ ἐρωτικὴ συνειρσι λέγονται μὲ τὴν αἰσχρή τους ἔκφρασι, ἀνώμαλες διαστροφές ὑπονοοῦνται ἐξόφθαλμα, καὶ λυπᾶμαι πὺθ λόγοι δικῆς μου συστολῆς καὶ σεβασμοῦ στοὺς ἀναγνώστες δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὶς παραθέσω γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.

Τὰ σοφίσματα ὅτι δῆθεν ἡ τέχνη πρέπει νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ σεξουαλικά ταμποῦ ἀποτελοῦν φληναφήματα τῆς δεκάρας. Σ' ὅλα χρειάζεται κάποιο μέτρο. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ τὰ τολμηρότερα πράγματα — ἐφ' ὅσον τόσο ἐπιτακτικὰ ἀπαραίτητο τὸ θεωρεῖ — μὲ τρόπο περισσότερο κόσμιο. Δὲν μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης ν' ἀνέχεται τὰ ὅποια σεξουαλικά ἀδιέξοδα τοῦ καθενὸς νὰ τοῦ προσφέρονται γιὰ πνευματικὴ τροφή (γιατὶ ἡ ποίησι εἶναι πνευματικὴ τροφή).

Μοῦ δίνεται ἐδῶ ἡ εὐκαιρία γιὰ κάποιες γενικότερες σκέψεις. Τὸ φαινόμενο τῆς χυδαιογραφίας εἶναι βαθύτατα λυπηρὸ, ὅσο καὶ ἀνησυχητικὸ. Ὁ συγγραφέας τῶν γραμμῶν αὐτῶν δὲν κατατρυχεῖται ἀπὸ πλέγματα σεμνοφίας οὔτε θέλει νὰ κάνει μάθημα ἠθικολογίας. Κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ, ὅτι τὸ γενετήσιο ἐνστικτο ἀποτελεῖ βασικὴ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὅπως καὶ τῶν ζῶων, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δικαιούμεθα νὰ αἰσχρολογούμε στὸ βωμὸ τῆς δῆθεν «ἀπελευθέρωσης» τῆς τέχνης. Καὶ στὶς ταινίες πορνό, πὺθ προβάλλ-

λουν μερικοί κινηματογράφοι, δίνουν τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς... τέχνης. Δηλαδή τὰ παντὸς εἶδους εὐρηματικά βίτσια τοῦ κάθε ἀνεγκέφαλου «καλλιτέχνη» - ἐπιβήτορα ἀποκαλοῦνται σήμερα δημιουργίες.... τέχνης. Τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ σύνδρομο ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς παρακμῆς. Φθάσαμε στὸ σημείο, οἱ διαστροφές, τὰ ἐμέσματα, τὰ ἀφοδευτήρια καὶ οἱ παντὸς εἶδους ὀχετοὶ νὰ ντύνονται μὲ τὸν μανδύα τῆς «τέχνης».

Ἡ ἀποφορὰ ἔχει γίνε ἀνυπόφορη. Καὶ τὰ ζῶα συνουσιάζονται καὶ ἀφοδεύουν, ἀλλὰ ἐκεῖνα δὲν διανοήθηκαν κι οὔτε τοὺς τὸ ἐπιτρέπει ἡ νόσή τους, νὰ κάνουν τέχνη μὲ τ' ἀπορρίμματα τους. Δὲν εἶναι νοητὸ νὰ ὑποβαθμίζουμε τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ εἶναι ὄντα ἔλλογα καὶ δημιούργησαν πολιτισμούς, στὸ ἐπίπεδο τῶν ζώων. Δὲν ὑπάρχουν ἐπὶ τέλους ἄλλες ἀξίες στὴ ζωὴ αὐτῇ, ἔξω ἀπὸ αὐτὸν τὸν κατακλυσμιῶο πανσεξουαλισμὸ; Ἡ χυδαιολογία σήμερα ἀποκαλεῖται ἀπλὰ ἐλευθεροστομία καὶ παρουσιάζεται σὰν θεμιτὴ. Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθω στὸ ἐπίμαχο βιβλίο. Δὲν εἶναι βέβαια πορνογραφικὸ, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκεῖ στοχεύει. Χρησιμοποιεῖ ὅμως ἐκφράσεις ἀπαράδεκτες γιὰ κρατικὸ βραβεῖο. Θὰ ἤθελα νὰ μοῦ ὑποδείξουν βιβλίο, ποὺ νὰ χρησιμοποιεῖ λέξεις ἀνάλογες καὶ τιμήθηκε μὲ κρατικὸ βραβεῖο. Εἶναι ὅμως καὶ τὸ παράδειγμα καταξιωμένων ποιητῶν, ποὺ πολλοὶ ἐθίζονται νὰ τοὺς μιμῶνται, ὅχι στίς ἐξάρσεις τους ἀλλὰ στίς πτώσεις τους. Γιατὶ ἴσως νὰ ποῦν μερικοὶ: Μὰ ἐπιτέλους τέτοιους στίχους ἔγραψε καὶ ὁ Ρίτσος, μερικὲς φορές καὶ ὁ Ἑλύτης. Καὶ λοιπόν; Ἐπειδὴ κάποιοι ποιητὲς ἢ πεζογράφοι, ἔστω μεγάλοι, ἔγραψαν κάποιες αἰσχροτήτες ἢ χυδαιολογίες — ἀπαράδεκτες καὶ ἀπορριπτέες γιὰ τὸ ποιητικὸ τους ἀνάστημα — ἀπὸ ποῦ στοιχειοθετεῖται τὸ ἐπιχείρημα ἢ τὸ δικαίωμα νὰ βραβεύουμε ὁμοειδῆ κατασκευάσματα; Τί λογικὴ εἶναι αὕτη; Ἡ μήπως πρέπει νὰ ἐπικαλεστοῦμε καὶ πάλι τὸν δύστυχο Ἀριστοφάνη — μόνιμο ἀκούσιο συνήγορό τους ὅπως ἔκανε κάποτε περινοῦστατος κριτικός, γιὰ ν' ἀποκαλέσει «μνημεῖο τέχνης» πορνογράφημα ἀγράμματος τραβεστί;

Ἄς ἀναφερθῶ ὅμως στὰ... πεζογραφήματα τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη, ποὺ πολιτογραφήθηκαν ποιήματα. Ἀποτελεῖ ἀληθινὸ μυστήριο, μὲ ποιά κριτήρια πῆραν τὴν ταυτότητα τῶν ποιημάτων. Ἰσως ἀντιταχτεῖ ἡ

ἀποψη ὅτι δὲν εἶναι ὁ τρόπος τῆς σελιδογραφικῆς διάταξης τῶν στίχων ἐκεῖνος ποὺ καθορίζει τὸ εἶδος τους. Δὲν ὑπάρχει ἔδω καμμιά ἀπολύτως ἀντίρρηση. Ὅπως διεξοδικὰ ἀνέλυσα σὲ σειρά ἄρθρων μου στὴ «Σύγχρονη Σκέψη» («Κλασικισμὸς καὶ Ὑπερρεαλισμὸς», τεύχη 84, 85, 86), ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ ποὺ ἐξατομικεύει τὸν ἔμμετρο ἀπὸ τὸν πεζὸ λόγο εἶναι τὸ μέτρο (εἶτε τὸ τονικὸ εἶτε τὸ προσωδιακὸ τῶν ἀρχαίων). Ἄν τὸ μέτρο ἐξοβελιστεῖ, τὰ δύο εἶδη ἐπικαλύπτονται. Πολλὰ ὥστόσο κείμενα, στὰ ὁποῖα ἀπουσιάζει παντελῶς ἔστω καὶ ἡ στοιχειωδέστερη αἰσθητικὴ μέτρο, ἀποκαλοῦνται ποιήματα. Ἄν κάποιος διαφωνεῖ, θὰ τοῦ ἡμουν βαθύτατα ὑπόχρεος νὰ μὲ κατατοπίσει τί, κατὰ τὴν ἀποψή του, εἶναι ἐπιτέλους ἐκεῖνο ποὺ διαχωρίζει τὸν ἔμμετρο ἀπὸ τὸν πεζὸ λόγο. Μήπως ἡ συντομία τοῦ κειμένου, μήπως ἡ ἑλλειπτικότητα τῶν διανοημάτων, μήπως ἡ πολλαπλότητα τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἰδεῶν, μήπως ἡ ἀπουσία ἐνιαίου συγκροτημένου μύθου; Ἄν παραβλέπει κανεὶς ἓνα - δύο περιπτώσεις, ποὺ τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου «*Μερικὲς Γυναῖκες*» τοῦ Νάνου Βαλαωρίτη παρουσιάζουν κάποια ἐπίφαση ποιήσεως — ἐξαιρέσεις ποὺ δὲν αἰρουν τὸ σύνολο — μὲ ποιά κριτήρια χαρακτηρίζονται ποιήματα; Μπορεῖ κάποιος νὰ μοῦ δώσει τὸν ὅρισμό τῆς ποιήσεως σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν ὅρισμό τῆς πρόζας; Ποιὰ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ (νοηματικὴ) καὶ ποῖα ἡ ἐξωτερικὴ (μορφικὴ) διαφορὰ τους; Ἐπιζητῶ μὴν ἀπάντηση ὑπεύθυνη πάνω στὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα, χωρὶς ἄλλες γενικότητες ἢ θεωρίες περὶ αἰσθητικῆς. Μὲ ἀπλὰ λόγια: Ἄν ἔχω μπροστά μου δύο κείμενα χωρὶς κανένα μέτρο — ἄς ποῦμε τριῶν σελίδων —, χωρὶς καμμιά ἐξωτερικὴ διαφοροποίηση στὴν τυπογραφικὴ τους ἀπεικόνιση — ὅχι ἀπαραίτητη —, ἐντελῶς ὅμοια ὀπτικά, πῶς θὰ ξεχωρίσω ποῖο εἶναι τὸ ποίημα καὶ ποῖο εἶναι τὸ πεζό; Καὶ μὲ ποιά κριτήρια στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ βιβλίου ποὺ συζητᾶμε, ἡ ἐπιτροπὴ κατέληξε στὸ νὰ τὸ θεωρήσει ποιητικὸ; Δὲν θέλω ἀπάντηση διανοησμένη μὲ θεωρίες ἢ τὸ ποῖος εἶσαι σὺ καὶ τὸ ποῖος ἐγώ. Ζητῶ ἀπάντηση ἐπιπέδου καὶ τεκμηριωμένη.

Θεωρῶ ἐπιβεβλημένο σὰν ὑστερόγραφο νὰ κάνω δύο ἀπαραίτητες διευκρινίσεις. Ἡ πρώτη: Τὰ σχόλια αὐτά, τόσο ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὰ βιβλία ὅσο κι ἐκεῖνα ποὺ ἀφο-

σημεῖο ὅμως αὐτό, μέχρι τὸ σημεῖο νὰ βραβεύουμε βιβλία, κραυγαλέα ἀμφιλεγόμενα, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ὑπῆρξαν τὰ μοναδικὰ ἄξια, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Κι ἐδῶ τίθεται τὸ κρίσιμο ἐρώτημα. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἢ Ἀκαδημία θὰ τὰ βράβευσε; Ἄν ὄχι, γιατί δὲν ἀντέδρασε;

Τέλος μιὰ τελευταία σημείωση. Ἄπ' ὅ,τι ἔχω παρατηρήσει, ἀπολογητὴς τῆς πεντάδας τῶν κριτικῶν, μὲ τὴν τόσο παράδοση αὐτῇ ἐτυμολογία, εἶναι ὁ κ. Θεόφιλος Φραγκόπουλος, συνεργάτης τῆς «*Νέας Ἑστίας*». Εἶναι φαίνεται ἡ πιὸ φορτωμένη καρδιά, γι' αὐτὸ ἴσως δέχτηκε τὸ μεγαλύτερο πετροβόλημα. Ἀπὸ μιὰ ἀποψη, εἶναι κι αὐτὸ μιὰ τιμὴ. Οἱ ὑπόλοιποι τῆς ἐπιτροπῆς μᾶλλον ἔπαψαν ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα καὶ ἐφυσυχάζουν.

Ἐκτιμῶ ἰδιαίτερα τὸ ἔργο τοῦ Θεόφιλου Φραγκόπουλου. Θὰ ἤμουν εἰλικρινέστερος ἂν ἔλεγα, ὅτι τὸ θαυμάζω. Ἡ γραφὴ του εἶναι στέρεη σ' ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου. Ἡ πολυμάθεια, ἡ ἐμβρίθεια, ἡ ὀξύνοια, ἡ καλλιέπεια καὶ ἡ σαγήνη τοῦ λόγου του εἶναι πανθομολογούμενη. Ὡστόσο, στὸ δικό του λογοτεχνικό ἔργο — ἄπ' ὅ,τι ἐγὼ γνωρίζω — δὲν θὰ βρεῖ κανεὶς πουθενά οὔτε παραδοξολογίες οὔτε χυδαίους. Κι ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἀπορία μου. Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ βραβεύει ἔργα μὲ στοιχεῖα ἢ ιδιότητες ποὺ ὁ ἴδιος ἀποσκορακίζει καὶ ἀποποιεῖται στὸ δικό του; Ἐπειδὴ, μοιραῖα, στὴν ἀξιολόγηση ποὺ κάνει ὁ κριτικὸς, ὑπαισθάνεται ὑποσυνειδήτητα καὶ τὸ ὑποκειμενικό του στοιχεῖο, μολονότι ὁ ἴδιος προσπαθεῖ νὰ εἶναι ἀνεπηρέαστος ἀπὸ προσωπικὲς ιδέες.

Συνήθως αὐτὸ ποὺ βραβεύεις θὰ τὸ ἀποδεχόσουν ἢ τουλάχιστον θὰ «ξέβαφε» ἔστω καὶ ἐλάχιστα καὶ στὸ δικό σου ἔργο. Προκρίνεις ἐκεῖνο ποὺ συναινεῖ στὴν αἰσθητικὴ σου, ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀπέχει ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἢ τὴ γενικότερη φιλοσοφία καὶ τοῦ δικού σου δημιουργήματος, γιατί ἄλλιως θὰ ἦσαν δημιουργὸς διχασμένος.

Οἱ ἴδιες ἀπορίες ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν κατὰ μείζονα λόγο συντηρικότερο κ. Ἡλία Σιμόπουλο (πρόεδρο τῆς ἐπιτροπῆς), τοῦ ὁποῦ το ἔργο συμβαίνει νὰ τὸ γνωρίζω. Ἀκόμα καὶ τὸ ἔργο τοῦ κ. Νάσιουτζικ, φιλοσοφικὸ στὴν οὐσία του, δὲν διακρίνεται οὔτε γιὰ τὶς νοηματικές του ἀντινομίες οὔτε γιὰ τὴν ἀπρέπεια τοῦ ὅρους καὶ τοῦ ἡθους. Ἀφοῦ, λοιπόν, ἡ πλειοψηφία — μιλῶ γι' αὐτοὺς ποὺ ννωρίζω (καὶ οἱ τρεῖς μέλη

ροῦν τὴν ἀπόφαση τῶν κριτῶν, παρὰ τὴν κάποτε αἰχμηρὴ τους ἐπίταση, γράφονται ἐντελῶς καλοπροαίρετα καὶ δὲν ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ θίξουν πρόσωπα ἀλλὰ ιδέες. Ὁ καθένας ἔχει τὴν ἀξιοπρέπειά του, καὶ σὰν ἄτομα τοὺς τιμῶ ὅλους. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως ποὺ τὰ πρόσωπά τους γίνονται δημιουργία, σὰν κριτὲς καὶ βραβευμένοι, οἱ κρίσεις τους καὶ οἱ δημιουργίες τους, ἀντίστοιχα, εἶναι φυσικὸ νὰ σχολιάζονται ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη. Καὶ τὴν κριτικὴ.

Στὴν περίπτωση τῶν δύο βραβευθέντων ποιητῶν — καὶ δὲν ἀναφέρομαι στὴν ὑπολοιπὴ λογοτεχνικὴ τους ἐργασία, ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς δικαιώνει σὰν ποιητὲς — θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ὅποιοιδήποτε ἄλλοι, ποὺ τὸ ἔργο τους παρουσίαζε ἀνάλογα στοιχεῖα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς κριτὲς, ποὺ τιμῶ τὸ ἔργο καὶ τὸ πρόσωπο ὅλων.

Ἄν ἐπιχείρησα αὐτὴ τὴν τόσο σχοινοτενῆ, ἐνίοτε καὶ κουραστικὴ, φιλολογικὴ ἀνάλυση, τὸ ἔκανα γιατί τὸ πρόβλημα, στὸ βάθος του, ἔχει τεράστιες διαστάσεις γιὰ τὸ μέλλον τῆς τέχνης γενικότερα. Ἡ νέα γενιά ποὺ μᾶς ἔρχεται, ζητᾷ ἐπιτακτικὲς ἀπαντήσεις σὲ θέματα ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους ζέουν καὶ εἶναι ὁμολογουμένως ἀμφιλεγόμενα.

Κι αὐτό, γιατί οἱ νεότεροι εἶναι ἐπιδεκτικοὶ στὸ μμητισμό, σχολιάζουν, ἐπικρίνουν καὶ ἐπηρεάζονται μὲ ὀριμότητα σκέψης, ἀσυνήθιστη σ' ἄλλες ἐποχές.

Ἡ δευτέρη διευκρίνιση: Δὲν ἔχω τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία, ὅτι τὰ μέλη τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς ἀπονομῆς κρατικῶν βραβείων (οἱ κ.κ. Σιμόπουλος, Νάσιουτζικ, Φραγκόπουλος, Ἀργυρίου καὶ Φραγκιάς), ἂν δὲν ἔκριναν ὀρθὰ — καὶ σίγουρα δὲν ἔκριναν —, ἔκριναν ὅμως κατὰ συνείδηση. Αὐτὸ τὸ πιστεῦω ἀπολύτως ἀνεκδοίσα. Ἄλλη ὑπόθεση, ἂν τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀξιολόγησαν, βρῆκαν τὴν ἀντίθεση τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τὰ βραβεῖα δὲν γνώρισαν εὐμενὴ ὑποδοχὴ. Εἶναι πάντα δύσκολο ν' ἀνταποκρίνεται ἡ κρίση μιᾶς ἐπιτροπῆς στὸ γενικώτερο αἶσθημα, γιατί ἡ ἀξιολόγηση τῆς τέχνης δὲν μπορεῖ ἀπὸ τὴ φύση της, νὰ γίνεται μὲ μέτρα καὶ σταθμά. Πρέπει μάλιστα νὰ πῶ, ὅτι τὸ νὰ κρίνεις τίς ἐνέργειες κάποιου ἄλλου εἶναι πολὺ πιὸ εὐκολο καὶ πολὺ πιὸ ἀνώδυνο ἀπὸ τὸ ἂν ἐκαλεῖσαι ὁ ἴδιος νὰ προκρίνεις τὰ, κατὰ τὴ δική σου ἀποψη, καλύτερα βιβλία. Ἀπὸ τὸ

της 'Εταιρείας 'Ελλήνων Λογοτεχνών) παρουσίαζε τόσο ύγιη και σώφωνα ἐχέγγυα, πῶς θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει κανεὶς τὴν ἀπαράδεκτη ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς; "Ὁμως, ἔστω καὶ ἂν εἶσαι ἕνας πού διαφωνεῖς, διαχωρίζεις τὴ θέση σου, καὶ μιὰ καὶ εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ συνταχτεῖς μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς πλειοψηφίας, τὸ δηλώνεις ἐγγράφως καὶ προκαταβολικά, οὕτως ὥστε ἡ μειοψηφία σου νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τοὺς συναδέλφους σου λογοτέχνες, σὰν πράξη θάρρους καὶ παρησίας. Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ τονίσω, ὅτι πράξη εὐαισθησίας καὶ εὐθυξίας ἦταν ἡ παραίτηση τοῦ κ. Μήτσου Λυγίζου ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ε.Ε.Λ. μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀπόφαση τῶν κριτῶν - μελῶν τῆς 'Εταιρείας, μολονότι ἡ εὐθύνη δὲν ἐβάρυνε ἐκείνον καὶ οὔτε εἶχε κανενὸς εἰδους ἄλλη ὑστεροβουλία, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε δικό του βιβλίο ὑπὸ κρίσιν, γιὰ νὰ ἔχει τὴν ὑπόνοια κανεὶς, ὅτι ἐθεώρησε τὸν ἑαυτό του ἀδικημένο.

Τὸ ἔργο τῶν ἄλλων δύο μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς δὲν τὸ ἔχω μελετήσει διεξοδικά, γιὰ νὰ μπορῶ ν' ἀποφανθῶ. Εἰδικὰ γιὰ τὸν κ. 'Αλέξη 'Αργυρίου, ξέρω ὅτι εἶναι δεδηλωμένα νεωτεριστής, ὁπαδὸς τῶν μοντέρνων ρευμάτων καὶ ἐπὶ πλέον ἄνθρωπος ἀρκετὰ δυναμικός. Δὲν μπορῶ νὰ δεχτῶ, ὅτι ὁ ἴδιος ἐπέβαλε τὴ γνώμη του στοὺς ὑπολοίπους, ἀφοῦ τὸ ἔργο του καὶ οἱ αἰσθητικές του ἀντιλήψεις συνάδουν περισσότερο στοὺς νεωτερικοὺς τρόπους. Εἶναι ὥστόσο χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ κ. Φραγκόπουλος συμπεριλαμβάνει τὸν κ. 'Αργυρίου στὴ γνωστὴ «κλίκα» τοῦ «διευθυντηρίου», πού ἔχει ἀλώσει κυριολεκτικὰ ὅλους τοὺς χώρους τῆς πνευματικῆς ζωῆς (ραδιόφωνο, τηλεόραση, ἐφημερίδες κ.λ.π.). Κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ κ. Φραγκόπουλου: «ἐξεμύλισαν μιὰν ὁλόκληρη γενιά... ἐξεπόρνευσαν τὸν πνεῦμα... καὶ ὅσοι πνευματικοὶ ἄνθρω-

ποι ἔχουν ἐγκλωβιστεῖ μέσα στὸ γκέτο αὐτὸ τῆς κλίκας, βλέπουν ἔντρομοι νὰ μὴν λειτουργοῦν...». Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ γκέτο συγκαταλέγει ἐπώνυμα τὸν κ. 'Αργυρίου, ὁ κ. Φραγκόπουλος. Εἶναι λοιπὸν ἀπορίας ἄξιον, πῶς μπόρεσαν καὶ συνυπῆρξαν στὴν ἴδια ἐπιτροπῇ.

Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ καὶ μιὰ ἄλλη λεπτομέρεια. Ὁ κ. Φραγκόπουλος ἀπαντώντας σὲ αἰτιάσεις τοῦ κ. Ν. Κυτόπουλου γιὰ τὰ λογοτεχνικὰ βραβεΐα, ἀφῆναι κάποιον σοβαρὸ ὑπονοούμενο. Ἀναφέρει, ὅτι ὑποστήριξε τὸ βιβλίο «*Ἡ δοκιμασία*», λέγοντας τὰ ἑξῆς: «Μιὰ πού τὸ πρακτικὸ τῆς ἐπιτροπῆς βραβεύσεων εἶναι δημόσιο ἐγγραφο καὶ ἐπομένως ἀνακοινώσιμο — ἔτσι δὲν εἶναι; — θὰ μπορούσα ν' ἀπαντήσω στὸν κ. Κυτόπουλο, πῶς τὸ βιβλίο αὐτό, εἰδικὰ ἐγώ, μέχρι τέλους τὸ ὑποστήριξα μὲ τὴν ψήφο μου. Ἴδου ἡ ἀδικία, καὶ τόσα μόνο λέγω γι' αὐτὸ τὸ θέμα». (Ἡ ὑπογράμμιση δική μου. Δὲς «*Πολιτιστική*», Σεπτέμβριος 1984, ἀριθ. τεύχους 9). Τί σημαίνει ἄραγε αὐτὴ ἡ ἀποσιώπηση; Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχουν λεπτομέρειες πού δὲν ἀποκαλύπτονται;

'Αντιλαμβάνεται κανεὶς, ἀπ' ὅλα ὅσα ἀναφέρθηκαν, ὅτι ὑπάρχει στὴν ἱστορία αὐτῇ μιὰ ἀνερμήνευτη ἀνακολουθία. Κατὰ τὴ δική μου ἀντίληψη μόνο μιὰ ἐκδοχὴ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει κάποια βάση. Τὰ κρατικὰ βραβεΐα νὰ ἐπεβλήθησαν ἄνωθεν. Σ' ὅλα ἡ λογικὴ μας ἐπαναστατεῖ. Τελειῶνω ἐπανερχόμενος στὸν κ. Θεόφιλο Φραγκόπουλο, μὲ τὸν ὁποῖο ἄρχισα τὰ παραπάνω σχόλια. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θέλω νὰ σημειώσω τὴν «ἐκ βαθέων» αὐτοεξομολόγησή του στὴν «*Σύγχρονη Σκέψη*», πού παρ' ὅλα τὰ ἐρωτηματικά πού ἀφήνει, δείχνει ἄνθρωπο ἔντιμο καὶ βαθιά προβληματιζόμενο.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Βασικό πρόβλημα τῆς σκέψεως εἶναι ἡ σχέση τοῦ δημιουργοῦ μὲ τὸ δημιουργημά του, ἡ ποιοτικὴ συνάρτηση τοῦ προσώπου μὲ τὸ ἔργο ποὺ παράγει. Πιὸ ἀπλᾶ, τὸ ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον ἓνα ποιοτικὰ ὑποδεὲς πρόσωπο μπορεῖ νὰ παραγάγει ὑψηλὸ ἔργο, ὑλικὸ ἢ πνευματικόν, ἢ, ἀντίθετα, κατὰ πόσον μιὰ προικισμένη προσωπικότητα μπορεῖ νὰ δημιουργῇ ἔργα ταπεινά. Μὲ διαφορετικὴ διατύπωση τοῦ ἴδιου πράγματος, τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐντοπίζεται στὴ συμπύκνωση: οἱ πράξεις, καὶ τὰ προϊόντα τῶν πράξεων, μιᾶς προσωπικότητος φέρουν ἅμεσα καὶ ὑποχρεωτικὰ τὴ σφραγίδα τῆς φύσεώς της, τῆς ἰδιοσυστάσις της, τῶν πνευματικῶν χαρακτηριστικῶν της;

Απαντήσεις ὑπάρχουν ἀφθονες στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως γενικά, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἐμπειρικῶν παρατηρητῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καὶ οἱ πρῶτες καὶ οἱ δευτέρες χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλη διασταλτικότητα, ποὺ φθάνει στὴν πλήρη ἀντίφαση, σὲ βαθμὸ πού, ἂν κανεὶς θελήσῃ νὰ στηριχθῇ στὰ ἤδη δεδομένα τῶν πολυπληθῶν μελετητῶν ἢ παρατηρητῶν, νὰ μπορῇ ἄνετα νὰ στοιχειοθετήσῃ «πειστικά» ἀμφότερες τὶς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου: (α) Ἀπὸ ἀθλίους μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν ἔργα ἄξια καὶ θαυμαστὰ καὶ ἀντιθέτως· ἢ (β) ἡ ποιότητα τοῦ δημιουργήματος ἀντικατοπτρίζει πιστὰ τὴν ποιότητα τοῦ δημιουργοῦ του. Ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἀπόψεις ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀλήθεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἂν ἀποκλείσουμε τὸν προδοτικὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ εὐθύνη συμβιβασμὸς ὅτι καὶ οἱ δύο εἶναι ἀληθι-

νές — προδοτικόν, ἐφ' ὅσον Ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶς дуΐσμὸς ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πονηροῦ —; Νομίζω, ὅτι ἡ ἀντιφατικὴ συμπερασματολογία ποὺ ἀντιμετωπίζουμε ἐδῶ, ὀφείλεται στὰ διαφορετικὰ ἢ ἀκαθόριστα κριτήρια τῶν συμπεριόντων: Ποιὰ ἔργα ἢ πράξεις εἶναι ὑψηλά, σπουδαῖα, ποιοτικά; Καὶ ποιὰ ταπεινά, ἀσήμαντα, ἀνάξια; Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ ζήτημα· κι ἀπὸ μόνη τὴν ἀπάντησιν σ' αὐτὸ μπορούμε νὰ φωτισθοῦμε.

Δ ἐν φιλοδοξῶ βέβαια, νὰ ἀπαντήσω τελεσίδικα πάνω σ' ἓνα πρόβλημα ποὺ παραμένει φαινομενικὰ ἄλυτο, παρὰ τὶς ἀπειρες προσπάθειες ποὺ κατέβαλε ἡ ἀνθρώπινη σκέψις σ' ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ — καὶ μάλιστα μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς μικροῦ ἀρθριδίου: Κατ' οὐσίαν, βρισκόμαστε ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦτου τοῦ προβλήματος ἀλήθεια, στὸ σύνολό της, καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀπορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ὅτου ἀρχισε νὰ σκέπτεται, γιὰ τὸ δέον γενέσθαι. Καὶ οἱ χιλιάδες στοχαστὲς ἢ δρώντες ἀνθρωποὶ σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ὅλων τῶν ἐποχῶν ἐδῶσαν μὲ τὴ σκέψιν τοὺς ἢ τὴν δράσιν τοὺς ἰσάριθμες ἀπαντήσεις ἢ «μοντέλα» τοῦ «ὀρθοῦ» ἢ «ἀληθινοῦ», χωρὶς ὅμως νὰ διαφωτίσουν, λόγῳ τῆς ἀντιφατικότητος, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τοὺς ὑπόλοιπους ἢ τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος γιὰ τὸ πράγματι ὀρθὸ καὶ τὸ πράγματι ἀληθινόν. Ἀπὸ ἀποψη ἐξαληθεύσεως της ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα —γιὰ νὰ μὴ εἶμαι κατηγορηματικός, καὶ τοῦτο γιὰ νὰ μὴ δυσαρεστήσω τοὺς φρονούντες ὅτι κάθε νεώτερο εἶναι καλύτερο τοῦ παλαιότερου— ὄχι μόνον δὲν προχωρεῖ ἔστω κι ἓνα βῆμα, ἀλλὰ ὀπισθοδρομεῖ ἀσταμάτητα προϊό-

ντος του χρόνου και του «πολιτισμού».

Θὰ επιχειρήσω όμως να σημειώσω, ἐν συντομία, τις προκαταρκτικές σκέψεις που ακολουθούν, αφήνοντας στον αναγνώστη τη συναγωγή του συμπεράσματος. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος «καλός» ἢ «κακός», ὅπως καὶ δὲν ὑπάρχει ἔργο, πράξη «καλὰ» ἢ «κακά». *Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*, παρατηρούσαν οἱ μεγάλοι ἀλλὰ τόσο ἀδικημένοι ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος σοφιστές, πὺ πάει νὰ πῇ ὅτι ἡ διάκριση μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ εἶναι ἐντελῶς συμβατική κι αὐθαίρετη — δηλαδή ἐφεύρημα καθαρὰ ἐξουσιαστικό —, πὺ ἀντιπροσωπεύει πάντοτε κι ἀπλῶς τὴν ἐκάστοτε κρατοῦσα (κατὰ βάθος: βάσει τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου) πνευματική, ἠθική καὶ πολιτική «τάξη πραγμάτων». Ὁ κίνδυνος κατολισθήσεως τῆς σκέψεώς μας στὴν παγίδα τοῦ δογματισμοῦ τοῦ δυϊσμοῦ, ὅταν κρίνουμε πρόσωπα ἢ πράγματα μὲ βάση τὸ κριτήριο καλός-κακός, εἶναι ἐξώφθαλμος καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιμείνουμε, νομίζω, περισσότερο γιὰ ν' ἀποδείξουμε αὐτὴ τὴν αὐτονόητη, γιὰ τοὺς νοοῦντες, ἀλήθεια. Ἐκεῖνο πὺ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε συμπληρωματικά, πάντως, εἶναι ὅτι ἡ «καλόκαλη» σκέψη ἢ πρακτικὴ ἀποτελεῖ τὸ βαθύτερο αἶτιο τῆς στατικότητας, τῆς κατεστημένοποίησεως καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τῆς ἐξουσιαστικότητας κι ἀνελευθερίας πὺ μαστίζουν τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, σὰν ἄτομα καὶ σὰν ομάδα.

Τότε ποῖο εἶναι τὸ κριτήριο τῆς ποιότητας, ἀφοῦ ἡ δυαδιστικὴ διάσπαση τοῦ Ἐνὸς ἀποκλείεται; Νομίζω, ὅτι τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ ἐστερεῖτο οὐσίας, ἂν ὁ ἀναγνώστης τὸ περιώριζε ἀποκλειστικὰ πάνω στὴ βάση τῆς «ἀντικειμενι-

κότητας», ἂν δηλαδή θεωροῦσε ὅτι ἡ ποιότητα εἶναι ἔννοια αὐθύπαρκτη κι αὐτοτελής, ἀνεξάρτητη πρὸς τὸ ὑποκείμενο πὺ τὴν ἐρευνᾷ. Ποιότητα εἶναι ὁ συνδυασμός, ἢ συνισταμένη τοῦ κρίνοντος καὶ τοῦ κρινόμενου, τοῦ παρατηρητῆ καὶ τοῦ παρατηρούμενου· καὶ ποτὲ δὲν εἶναι ποιότητα μόνο του τὸ ὑποκείμενο ἢ μόνο του τὸ ἀντικείμενο. Ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο συντελεστῶν τῆς ἀλήθειας αὐτῆς θὰ ἀποτελοῦσε αὐθαιρεσία, καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ γεννοῦσε δογματισμό. Ἀκόμη καὶ ἡ σύγχρονη πυρηνικὴ φυσικὴ ἔχει ἀποδείξει, ὅτι ὁ ἐπιστήμων παρατηρητῆς ἐνὸς ἡλεκτρονίου μὲ τὴν παρουσία του ἐπηρεάζει τὴν περιδίνησή του ἀλλὰ καὶ τὴ δομὴ του, ὅπως καὶ τὸ ἡλεκτρόνιο ἐπηρεάζει τὴ συμπεριφορὰ κι ἀκόμη τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ παρατηρητῆ του. Ποιότητα, λοιπόν, συνιστᾷ μόνο τὸ κοινὸ στοιχεῖο πὺ ἐνυπάρχει ταυτόχρονα στὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο, στὸν κρίνοντα καὶ στὸν (στὸ) κρινόμενο, στὸν δημιουργὸ καὶ στὸ δημιούργημά του, στὸν ἐκτιμητῆ καὶ στὸ ἔργο. Κι αὐτὸ τὸ κοινὸ στοιχεῖο δὲν εἶναι οὔτε «καλὸ» οὔτε «κακὸ» οὔτε «σπουδαῖο» οὔτε «ἀσήμαντο» οὔτε «ἀξιοθαύμαστο» οὔτε «ταπεινόν». Ὁ Ἡράκλειτος, πὺ οἱ ἀπίστευτης πυκνότητας καὶ καθολικότητας δόξαι του ἐπιβεβαιώνονται μόνις σήμερα ἀπὸ τὴν ὑπερσύγχρονη ἐπιστήμη, βρῆκε καὶ περιέγραψε μὲ ἀξεπέραστη σαφήνεια αὐτὸ τὸ κοινὸ στοιχεῖο τῆς ἀλήθειας: Εἶναι ὁ ζυγὸς (= κοινὸς) Λόγος, ὁ διάχυτος παντοῦ, στὶς συνειδήσεις καὶ στὴ φύση, στὰ ἔμψυχα καὶ τ' ἄψυχα, στὰ ἔργα καὶ τοὺς δημιουργοὺς τους, στοὺς κριτὲς καὶ τοὺς κρινόμενους... Μὲ μόνη τὴ διαφορὰ, ὅτι «τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι», ἀνοηταίνουν, γίνονται ἄλογοι. Ἄλο-

γοι, έννοεΐται, κι ώς πρὸς τὰ ἔργα τους κι ώς πρὸς τὴν κρίση τους ἢ τίς ἐπικρίσεις τους.

Τὰ ἀνωτέρω θεώρησα ὅτι ἀποτελοῦν μιὰ κατάλληλη εἰσηγητικὴ ἐκθεση, προκειμένου νὰ καταλήξῃ κανεὶς σὲ ἀληθινὲς δόξεις γύρω ἀπὸ τὸν καυγᾶ πὺ ξέσπασε μεταξὺ τῶν δημιουργῶν, τῶν κριτῶν καὶ τῶν ἐπικριτῶν τῶν ποιητικῶν ἔργων πὺ βραβεύτηκαν μὲ τὰ Κρατικὰ Βραβεῖα Ποιήσεως καὶ τίς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν βραβευθέντων, τῶν κριτῶν καὶ τῶν ἐπικριτῶν τους. Εἶναι ἔλλογα τὰ ἔργα, εἶναι ἔλλογες οἱ κρίσεις, εἶναι ἔλλογες οἱ ἐπικρίσεις; Κι εἶναι ἔλλογοι οἱ δημιουργοί, εἶναι ἔλλογοι οἱ κριτές, εἶναι ἔλλογοι οἱ ἐπικριτές; Αὐτὰ — ὅλα μαζί πάντοτε συνεκτιμώμενα — δίνουν τὴν ἀλήθεια, τὴν μό-

νη, τὴν μία ἀλήθεια. Καί, γιὰ νὰ μὴν ἀκρωτηριάσουμε τὴν καθολικότητα τῆς ἀλήθειας: εἶναι ἔλλογοι κι οἱ ἀναγνώστες τῶν ἔργων, τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἐπικρίσεων; Ἔτσι τίθεται, καθολικά, τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως μεταξὺ δημιουργῶν καὶ ἔργων. Καὶ τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὸ ἀρθρίδιο αὐτὸ ἀποτελεῖ συνάρτηση τοῦ «Λόγου» πὺ ἐνέχουμε μέσα μας ἀμφοτέροι: ἐσύ, ὁ ἀναγνώστης μου, κι ἐγώ, ὁ

Μετέωρος

Υ.Γ. Στὴν πρώτη παράγραφο τῶν Μετεωρισμῶν τοῦ προηγούμενου τεύχους τοῦ «Δαυλοῦ» (σελ. 1585) παρελείφθη ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας μιὰ φράση, ἔτσι πὺ νὰ καταστῇ πὺ κατέστησε ἀκατανόητη ἡ έννοια τοῦ κειμένου. Πρόκειται γιὰ τὴ φράση: «προχωρῶ, λέω, ἀναφερόμενος στὴ δουλεία», πὺ πρέπει νὰ προστεθῇ στὸν 23ο στίχο τῆς ἀριστερῆς στήλης καὶ μετὰ τὴ λέξη «ἐξουσιαστικὸ —».

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Διαλεκτική

Ἀρχισε μ' ἓνα παλιὸ κυμάτισμα,
κάτι σὰ ψίθυρο
στ' αὐτὶ τοῦ ἡλίου.

Ἀνῆκε στὴ συνομοταξία τῶν μαστιγωτῶν.

Ὑστερα ὁ ἡλῖος ἔστειλε μήνυμα
μὲ τὸν ἀγέρα
καὶ χαίδεψε τὸ τραχύ
κυματιστό του γένι.

Ἀφῆσε ἓν' ἄσπρο γαρύφαλο
καὶ τὴ κάρτα του
μὲ τίς μαῦρες κηλίδες.
Κανένα ὄνομα,
καμμιά διεύθυνση.

Τελείωσε μ' ἓνα ἡλεκτρομαγνητικὸ κυμάτισμα,
κάτι σὰν ψίθυρο
στ' αὐτὶ τ' ἀνθρώπου.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΤΣΙΚΡΙΤΖΗ — ΚΑΤΣΙΑΝΑΚΗ

Γλωσσικὸ σύνδρομο

Στὴν ἐπικράτεια τῆς γλώσσας
ἀποδυνάμωναν τοὺς μύθους τῶν λέξεων
μὲ προκρούστειες μεθόδους
σιγὰ-σιγὰ νὰ συντρίψουν τὴν ἀξία της.
Παγίδεψαν τὶς λέξεις
μὲ παραπτώματα στὶς πτώσεις,
υἱοθέτησαν καταλήξεις,
ἐξόρισαν τοὺς τόνους,
ἀπάλειψαν τὰ πνεύματα
δίχως πνεῦμα.
Μέσα σὲ χαοτικοὺς λαβυρίνθους
κύλησαν τὶς λέξεις
καὶ ξεφλούδισαν, ἔρμαια
στὶς πλανόδιές τους διαθέσεις.
Θὰ πεῖς, γιατί τόση δειλία;
Κι ἡ γενναιότητα ἡ δικιά μας τί ὠφέλησε;
Μᾶς μένει ὁ φορτισμός τῶν παρεκκλίσεων
κι ἡ εὐλυγισία τῆς ἀνατροπῆς.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Βράχος, κορφή καὶ μονοπάτι

Δύσκολος ὁ ἀνήφορος,
βαρὺς ὁ Βράχος,
χαμένη μέσ' τὰ σύννεφα
ἡ ἀπάτητη κορφή.

Χορταριασμένο,
δύσβατο κι ἀπότομο
— φτάνει ψηλά, μὰ ἀτέλειωτο —
τ' ἀρχαῖο μονοπάτι.

Μὴν πλανηθεῖς
ἀπ' τοὺς πλατιοὺς
τοὺς δρόμους τῶν δογμάτων.
Βαραίνει ὁ Βράχος σέρνοντας
μέσ' τὴν κακιά τους λάσπη
κι οἱ ἀπατηλὲς κορδέλλες τους
σὲ βάραθρα ὁδηγοῦν.

Μέσα σου ὁ Βράχος, Σίσυφε,
μαζί σου γεννημένος.

Προορισμός σου ὀρθώνεται
μέσα σου κι ἡ κορφή.

Κι ἐντός σου πάντα βρίσκεται
μοναχικὸ καὶ δύσβατο
τ' ἀρχαῖο μονοπάτι.

ΣΠΥΡΟΣ — ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ

Κύρια ὀνόματα στὸν Καβάφη: ὑποβολή καὶ κατάθελξις...

(Ἐπίσης: Κύρια ὀνόματα τῶν Καβαδία, Ρίτσου, Βρεττάκου, Καζαντζάκη, Βότση καὶ γράφοντος —ἐπὶ κειμένου τους ἐκτάσεως 1.783 λέξεων, πλὴν μονοσυλλαβῶν)

Στὸν ἐν συνεχείᾳ Πίνακα Α' βλέπουμε πόσα καὶ ποιά κύρια ὀνόματα περιέχονται στὴν καθαφική ποιήσι — ὅλη. Ἀκριβῶς, πῶς πρόκειται γιὰ τρισημίση ἐκατοντάδες λέξεων, πού, στὸ σύνολό τους σχεδόν, δὲν ἀνήκουν στὸν καθημερινὸ λόγον —γεγονὸς ὅχι τυχαῖο: ὁ Καβάφης δὲν ἀφήνει τίποτε στὴν τύχη —μὲ τὴ σημερινὴ παραφρόνησιν τῆς «δημοτικῆς» (ν' αποκλείει κάθε λέξιν πέραν τοῦ καθημερινοῦ λόγου!) οἱ «ποιηταὶ» μαραίνουσι τοὺς πνεύμονες τῆς Φυλῆς. Ὅμως ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά.

Κύριον ὄνομα εἶναι ἡ λέξις πού προσδιορίζει κάτι (πρόσωπο, ζῶον, πράγμα) σὲ τρόπο πού νὰ διακρίνεται ἀπ' τὰ λοιπὰ ὁμοειδῆ. Σαφές, συνεπῶς, πῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν κυρίων ὀνομάτων, πού περιέχεται σ' ἓνα ποιητικὸν ἔργο, εἶναι ἐνδεικτικὸς τῶν ὀρισμένων προσώπων, ζῶων, πραγμάτων, στὰ ὅποια ὁ ποιητὴς θέλησε (ἔκρινε σκόπιμο) ἢ μπόρεσε (ἦταν ἐπαρκὴς) ν' ἀναφερθεῖ: Ἄν ὁ Καβάφης ἀγνοοῦσε Πλούταρχον - Κρατισκίλεια, δὲν θὰ εἶχε γράψει τὸ «ἄγε, ὦ βασιλεῦ Λακεδαιμονίων» —ἐκεῖνο τὸ ἀναποδογυριστικῆς τελειότητος «πρὸς τὸ δίδω». [Ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ πῶς μιλάμε ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ λυρική ποιήσιν: ὁ μὴ λυρικός ποιητὴς δὲν «τραγουδαίει», δὲν ἐνθουσιάζεται - ἀπογοητεύεται, αἰσθηματολογεῖ: σφυρηλατεῖ πύρινο λόγον, κατὰ κανόνα ἀναφερόμενος ὅχι σὲ πρόσωπα (...), ἀλλὰ σὲ ἀρχές. Τοῦτέστι σὲ καθοριστικούς πολιτείας θεμελιώδεις νόμους, ἐναντίους τῶν ἐκ διαστροφῆς διακελεύσεων —ἐννοῶ ὑπερβατικῶν τῶν ἐνστιγματικῶν (νόμιμων) αἰτημάτων. Τοῦτο, ὑπέικων ὅχι σὲ ἠθικολογικὰς προδιαγραφὰς ἀνεδαφικῶν σκοπεύσεων ἢ μεταφυσικῶν στόχων, ἀλλὰ στὴ θεμελιωτική - ἐποικοδομητικὴν τῆς προσωπικῆς του ἀκεραΐωσης ἐρευνα, ἥτοι στὴ συνειδησιν τῆς ἀνάγκης ὅπως ἀναγνωρίζεται ἐπαρκῶς (τοῦτέστι ἀποκρουόμενον δυνάμει) ὅ,τι ἀρνητικόν! Θέλω νὰ εἰπῶ, πῶς ποτὲ δὲν θὰ κλαψουρίσει ἓνα «Ἐπιτάφιον», ποτὲ δὲ θὰ θ' ἀναλυθεῖ σὲ γόους γιὰ Κυπρον, «βρώμικο πόλεμο τοῦ Βιετνάμ», Τζὼν Φιτζέραλντ, Ρόμπερτ... Αὐτός, μὴ ἐπιτρέπων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἥττα τῶν συναισθηματικῶν ἐπικαλύσεων κι ἀνέντιμων παρακάμψεων (παρακάμπτεται τὸ οὐσιώδες καὶ καίριον, ἐπειδὴ ἡ προσέγγισις τοῦ ἀπαιτεῖ μόχθον, ρίσκο, ἀνάλωσι, γελοιοποίησιν —εἰς περίπτωσιν ἀποδεικτοῦ λάθους...), μὴ κλείων τὰ μάτια (χάριν τοῦ βακαλήματος «δὲν εἶδα, ἄρα, δὲν εἶναι»), θὰ φθάνει στὶς αἰτίαις πού φέρουν στὸν νεκρὸν ἐργάτη τῆς Θεσσαλονίκης, στὸν Ἀτίλλα, σὲ συμμαχίας πού προστατεύουν, θύραθεν ἀλλ' ὅχι ἐνδοθεν, τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἴσου θύτην καὶ θύμα! Θὰ ἦταν ἀφελὲς νὰ ὑποστηριχθεῖ πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅχι θέσει ἀλλὰ φύσει τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο —εἶναι ἀστεῖα αὐτά: «Ὁργανον τάξεως» καὶ «λαϊκὸς ἀγωνιστής» (μαχητής), ὅχι μόνον προσαρμόζουν τὸ συμφέρον τους (ὅπως, ἐκ διαστροφῆς, τὸ ἐννοοῦν) στὶς συνθήκες, ἀλλὰ καὶ τὶς ὑπερβαίνουν —μὲ τὸ νὰ τὶς παρουσιάζουν κρισιμότερες, χρήζουσες τάχα πλέον δραστηρικῆς ἀντιμετώπισης. Αὐτὸ σημαίνει, πῶς, κατὰ τὴ διάθεσιν, ὑπερβαίνουν καὶ δοθεῖσαν ἐντολὴν καὶ ἐντολὰ πῶς ὑπερθεματίζουν στὴν δεινοποίησιν τῶν συνθηκῶν (τὶς δημιουργοὺν χειρότερες) ἐν πάσῃ περιπτώσει διευθετοῦντες τὴ συνειδησὴν τοῦ ὁμόλογη —τῶν συνθηκῶν. Ὅτι, ἀποκλειστικοὶ «χειρίζονται τοῦ ὅπλου» (ἀμφότεροι ὁμοφρονοῦν πῶς τό... σουγιαδάκι τοῦ πολίτη συνιστᾷ «παράνομον ὅπλοφορία»!), δὲν τοὺς χρειάζεται πιὰ παρὰ νὰ εὐθυγραμμίζουν τὴ συνεχῆ αὐξήσιν τῆς ἰδίας τους βίας (αὐθαιρεσίας, ἀθεμιτοσύνης —ἐναντίον τῶν... ἐχθρῶν «τῆς κοινωνίας» ὁ ἓνας, «τοῦ λαοῦ» ὁ ἄλλος) μὲ τὴ δισταμέντην «ἔσωθεν ἐπιταγὴν» —ἥτοι μὲ τὸ ἴδιο τους δέος γιὰ τὴν ἴδια τους ὕβριν.

Ἡ συμπεριληψὶς μεγαλύτερου ἢ μικρότερου ἀριθμοῦ κυρίων ὀνομάτων σ' ἓνα ἔργο (ὅχι ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα, καθ' ἑαυτήν, γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου) πραγματῶνται (δομεῖται ὡς σύλληψις) ἐνσυνείδητα ἢ ὑποσυνείδητα, τόσο ἀπ' τὴ φιλοσοφικὴν (θεματικὴν - ἐπεξεργαστικὴν) ἀναγωγὴν τοῦ ποιητοῦ (τὸ πού ἔχει φθάσει μελετῶν τὰ «πράγματα τοῦ κόσμου» —αὐτὰ ἀρχίζουν ἀπ' τὸ ἄμεσο περιβάλλον του καὶ φθάνουν ὡς τ' ἀπώτατα ἀρχικὰ καὶ τελικὰ αἰτία), ὅσο κι ἀπ' τὴν αἰσθησὶν τοῦ

γλώσσας και μύθου: Ὁ Ν. Καββαδίας, πού γοήτευσε μέ τὰ πρῶτα, ἀφελῇ ἐν πολλοῖς⁽¹⁾, ποιήματά του, μὰ πού ἀπεδείχθη ὀλοκληρωμένος (καί ἐνταυτῷ ἐξαντλημένος) ποιητής μετὰ δεκατετραετίαν⁽²⁾, εἶχε αὐτὴ τὴ διπλὴν αἴσθησι. Ἔτσι, συνυπολογίζοντας πὼς εἶχε, καὶ τὴν τύχην⁽³⁾ καὶ τὴν ἀνεσι γιὰ μιὰν ὀνειρώδη — τότε — ἔκδοσιν, καταννοοῦμε εὐχερῶς τὴ λαμπρὴ ποιητικὴν ἰδιαιτερότητα καὶ «πρωτιά» του⁽⁴⁾.

Λέγω λοιπόν, πὼς ἡ ἀναφορὰ τοῦ ποιητοῦ σὲ ὀρισμένα δὲν συντελεῖται τυχαίως. Ἀκριβῶς πὼς ὀφείλεται στὴν αἴσθησί του γλώσσας καὶ μύθου, πάντα συνυπολογίζομενης τῆς ἐντασης καὶ καιριότητος τῆς δαημοσύνης του, τῆς ἐτοιμότητάς του νὰ συσχετίζει τὰ ἐπὶ μέρους σὲ τρόπον πού νὰ αἰτιολογεῖ ἢ προεικάζει - ὑπολογίζει τὸ ἀποτέλεσμα. (Εἶναι γνωστόν, πὼς δὲν νοεῖται ἄξιος ποιητής, ἂν δὲν ἔχει ἰσοῦσὴν περίπου ἀντίληψιν γιὰ πάρα πολλὰ πράγματα — πολὺ πιθανή, ἀφοῦ συνάγεται συνακόλουθη ἀτέλειωτης δίψας γιὰ ἔρευνα, δηλαδὴ ντὲ φάκτο κατακτημένη κρίσις)...

Στὸν Πίνακα Α', λοιπόν, βλέπουμε, πὼς ὁ Καβάφης διόλου δὲν ὑστερεῖ καὶ στὸ σημείον αὐτὸ — πὼς δὲν παρέλειψε τίποτε ἀπ' ὅσα μποροῦν ν' ἀξιοποιοῦνται στὴν ποίησι. Ἔτσι, ἀφοῦ διέγνωσε ἐπιτυχῶς, ἀφοῦ ἀπεκάλυψε κι ἰστορήσε ὡς μεγάλος λογογράφος, ἤτοι ἐπισημαίνοντας μὲ σωστὸ (αἰθητικὰ ἄξιο) λόγον (πολλὰ ἀπ' τὰ σωστά καὶ μὴ σωστά (κυρίως ἀπογυμνώνοντας καὶ ξεμπροστιάζοντας τὸ μαῦρο πού ἐπέβαλλαν ἄσπρο διακελεύσεις σκοτεινές — σκοτεινότητες ἴσων ἢ γενικῇ, ἢ κοινῇ πνευματικῇ διαστροφῇ), ἔφερε τὴν ποίησιν στ' ἀκρότατα ὅρια καὶ κατάθελξης (μαγνητισμοῦ) καὶ παράπεισης — ὁ ἴδιος αὐτὸς τώρα καθίζοντας στὸ σβέρκο μας λευκὸ τό... κατὰμαυρο, «φιλοσοφικὸ» ποίημα τῇ γοητευτικῇ, μὰ ἀνόητῇ «*Ἰθάκῃ*». Νὰ λοιπόν πὼς, δίπλα στὸν Ἑφιάλτη πού θὰ φανεῖ στὸ τέλος, στοὺς Μήδους πού θὰ διαβαίνουν πάντα, στὸ πλοῖο καὶ στὴν ὁδὸ πού δὲν ἔχει γιὰ σέ, στὴν Ἀλεξάνδρεια πού χάνεις

1) «*Μαραμποῦ*» 1933. Ὅταν, πολλὰ χρόνια μετὰ (τὸ 1933 ἤμουν δέκα χρονῶν), τοῦ τὸ εἶπα αὐτό, διεπίστωσα ἐκπληκτος πὼς τό... ἤξερε πιά· ἀκόμα πὼς συμφωνοῦσε μαζί μου κι ὁ Θ. Καρβασίας, πού εἶχε βρεθεῖ μαζί μας.

2) Μὲ τὸ «*Πούσι*» 1947 — ἐν πάσῃ περιπτώσει ποιητὴς περιορισμένου, θεματικά, χώρου.

3) Ὁ Καββαδίας, πλὴν τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας του, εἶχε τὸ μέγα προνόμιο (καθὸ ἐπαγγελματίας ταξιδευτῆς) νὰ φέρει σ' ἕναν κόσμον κλειστό, ρομαντικὸν ἀκόμα, πού διάβαζε ἀκόμα (τὸ ραδιόφωνο μόλις ξεκίναγε τὴ ζωὴ του), ὅλη τὴ μαγεία τῶν ἐξωτερικῶν τόπων, μακρινούς πόντους, ἀπόκοσμα Ἀρχιπέλαγα. Νὰ φέρει, πρῶτος αὐτός, σ' ἕναν κόσμον ἀπὸ κτίσεως, λές, λιμνασμένο, στατικόν, ἐγκαθελωμένον, συσσωρευμένα ἀναμῖξ ὀνόματα πλοίων καὶ τόπων ἀγνωστα καὶ ἀνερμηνεύτα (ἡ ἐκμάθησις ξένων γλωσσῶν ἦταν κάτι παραμυθένιο τότε), ρότες ὀνειρεμένες, λιμάνια πού ὁ τροπικὸς ἥλιος κι ἡ ἀποικιοκρατία εὐτέλιζαν τὴν ἐγχερῶμεν σάρκα ὡς τὸν ἀνδραποδισμό καὶ τὴν ἀποκτίνωσι, ἀνθρώπους ἡττημένους καὶ τραγικούς, τὴν πρώτη «χαμένη γενιά»... Νὰ φέρει ἀντήχον στὴ χαμοζωή μιᾶς ἐπαρχιακῆς Ἀθήνας, πού τράκαρες συνεχῶς σ' ἀτέλειωτες σειρὲς «ὀσίων καὶ ἱερῶν» (ἡ μεῖζων πόλις ἦταν ἀνύπαρκτη τότε) τὰ πρῶτα ἡμιθαικὰ ρίσκα αὐτοκαταστροφῆς — τίς ἐπικὲς ἀναπτύξεις σὲ χασίς, κοκό, ἄσπρες σκόνες... Ὅλ' αὐτά, λέγω, τὰ εἶχε συλλάβει ἡ αἴσθησις γλώσσας καὶ μύθου τοῦ Καββαδία. Καὶ τὰ εἶχε πραγματοποιήσει σὲ τόπο καὶ χρόνον εὐνοϊκόν, γιὰ νὰ γίνῃ ἀμέσως διάσημος. Τοῦ ἄξιζε. Μὰ οὔτε γι' αὐτεῖο πὼς ἦταν ὁ ποιητής - στοχαστής, ὁ διανοούμενος πού ὑποψιάσθηκε κάτι ἀπ' τὴν πολλότητα τοῦ ἐλάχιστου, τὴν ὀλιγότητα τοῦ ἀπέραντου — πέρασε πάντα ἀρόδο...

4) Ὁ πληθωρικός, μὰ πλεον στοχαστικὸς κι «αἰσθηματίας» Ο. Λάσκος τραβοῦσε ἕνα παρόμοιο δρόμον — ἀπομυθοποιημένον αὐτός: Ὅτι ἐνῷ ὁ ἴδιος (Λάσκος) ἀποκαθίστα ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ λαόν, ὁ Καββαδίας διέφευγε, πάντα μυθικός κι ἀπόκοσμος, στὴν καμπίνα τοῦ μαρκονιστῆ, στίς χιλιάδες τόννους τοῦ *Kuro Siwo*, ἄγγελος προγραμμαμένος πού τὰ στοιχεῖα τὸν ἔπαιζαν «τῆζά» μὲ τὸ χάος, τὸ ζόφο, τὸ ἔρεβος! Διέφευγε, λέγω, ἐκεῖ πού ὁ Σταυρὸς τοῦ Νότου ἐπόπτευσεν ὑγρὲς νύχτες, πόρνες ἀνάπνηρες ἀπ' τὴ σύφιλη καὶ τὰ ἔλκη, ἀσέλγειες ἐπικές, διαστροφὲς ἀνήκουστες, φτηνὰ σπέρτα, λυτρωτικὰ μαχαιρώματα, λαγνεῖα ἀχαλίνωτη καὶ σκληρὴ ὡς τὸ θάνατο — ὅλ' αὐτὰ χιλιάδες χιλιάδων μίλια μακριὰ ἀπ' τίς Μοῦσες τῆς Ὀμόνοιας καὶ τὸν τροχονόμο τῆς Πεσμαζόγλου (πού ρυθμίζει μὲ τὸ χέρι τὸν μοναδικὸ φωτεινὸ σηματοδότη τοῦ κλεινοῦ ἀστεως), χιλιάδες χιλιάδων μίλια μακριὰ ἀπ' τὸ ἀνελέητο φῶς, πού ἀναβε βεγγαλικά ἀπόκοσμης ἀσκητείας στ' ἄσπρο στρατόνι τῶν Βασιλικῶν...

ἐν πάσῃ περιπτώσει, δίπλα, λέγω, σὲ τόσα ἐξόχως πολύτιμα καὶ μοναδικά, θὰ ἔχουμε καὶ τὰ εὐτελῆ, ἀξιοθρήνητα, ταπεινά (ὅλα ὅσα μόλις αὐτὴ τῇ στιγμῇ συλλαμβάνω ὀφειλόμενα στὸν ἀνάνδρο γαιοπυρμιχθητισμὸ τοῦ φασουστικοῦ ἀνθρώπου — ἐδῶ ἴσως ὑπάρχουν συνειδητοποιημένα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀφευκτῆς ἥττας τοῦ Εἵδους): «*χωρὶς ἀστείαν αἰδῶ γιὰ τὴν μορφὴν τῆς ἀπολαύσεως*»⁵⁾, ἢ «*γιὰ νὰ ἔχουνε τὸν Μέβη / μονάχα δυό, τρεῖς μέρες πολὺ συχνὰ τὸν δίνουν / ὡς ἑκατὸ στατήρας*», ἢ «*τὰ ἐξαίσιά τους νιάτα / δροσίστηκαν, ζωντάνεψαν, τονώθηκαν / ἀπ' τὲς ἐξήντα λίρες*» (ποῦ ὁ ἕνας τῶν ἐξαισίων ἑταίρων!) «*εἶχε κερδίσει στὸ χαρτοπαικτεῖον*», ἢ «*Ἐνίοτε τὰ ἐξοδά του τὰ κέρδιζε ἀπὸ / μεσολαβήσεις ποὺ θεωροῦνται ντροπιασμένες*» (ἀλλὰ... δὲν εἶναι, προφανῶς), ἢ «*φαντάζει ἀπλὸ καὶ γνήσιο / τοῦ ἔρωτος παιδί, ποὺ ἄνω ἀπ' τὴν τιμὴ / καὶ τὴν ὑπόληψί του ἔθεσε ἀνεξετάστως / τῆς καθαρῆς σαρκὸς του τὴν καθαρὴ ἡδονή*»⁶⁾, ἢ «*μὲ τὰ ἰδεώδη μέλη του πλασμένα γιὰ κρεββάτια / ποὺ ἀναίσχυντα τ' ἀποκαλεῖ ἡ τρεχάμενη ἡθικὴ*» (ἢ μὴ... τρεχάμενη ἐπιμένει γιὰ τὴ... συστολὴ τους), ἢ «*ἀπὸ χαρτιὰ καὶ τάβλι τί νὰ βγάλει τὸ παιδί*», ἢ «*Μ' ἄφησεν ὁ Ταμίδης / καὶ πῆγε μὲ τοῦ Ἐπάρχου τὸν υἱὸ γιὰ ν' ἀποκτήσει / μιὰ ἑπαυλὶ στὸ Νεῖλο, ἕνα μέγαρο στὴν πόλιν*» (τὸ παιδί εἶχε ἐπαγγελματικὴ συνείδησι!), θὰ ἔχουμε κι αὐτά, λέγω, θὰ ὑφιστάμεθα καὶ αὐτά, τί νὰ κάνουμε, σπολλάτη... Σκεφθῆτε ὅμως τί ἐπαγωγός, ἐρατεινὴ καὶ τερψίθυμος εἶναι αὐτὴ ἡ ποίησις γιὰ ἐφήβους· γιὰ νέα παιδιά ποὺ μόλις ἀρχίζουν ν' ἀνακαλύπτουν τὸν κόσμον, ποὺ χτίζε-ται ἡ ἀντίληψί τους ἀντιμετώπισης τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν (σὲ μιὰ κοινωνία φριχτὰ ἀνταγωνιστικῇ· ποὺ οἰκοδομοῦνται ἡ κοσμοθεωρία τους, ἡ σχέσις τους μὲ τὶς θεμελιώ-δεις ἀρχές, ἡ ἀφροδισία τους, ὁ βαθμὸς τῆς αὐριανῆς συμμετοχῆς τους στὴν παραγω-γὴ, οἱ πίστεις τους — ὅλα ὅσα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ πλημμελὴς ἐνημέρωσις, δίπλα στὴν νόμιμη τάσιν γιὰ τὴν «ἡσσανα προσπάθεια», θὰ τ' ἀφήνει (τὰ νέα παιδιά) ἀοπλά, ἀνυπεράσπιστα, ἀπροστάτευτα. Τόσο ποὺ ἂν δὲν σκοτώνονται... προληπτικὰ μὲ τὴ «*χι-λιάρρα*», ἐγκαίρως μὲ τὴ σύριγγα, ὄχι κατόπιν ἐορτῆς μὲ τὴ σκανδάλῃ τῆς σκοπιᾶς, θὰ καταλήγουν ἀπαράγωγα, περιθωριακά, ἀντικοινωνικά ἄτομα, ἀνεπάγγελτα, ἀνειδί-κευτα, ἀμαθῆ, ὀκνηρὰ, ἐδῶ, (καὶ) στὴν ἀνεστραμμένη μανίαν ἀσέλγειας, σὲ περιπτύ-ξεις παρανοικίης ἐντασης, ἀλλεπάλληλες, τερατώδεις, ποὺ ἡ φύσις θὰ τιμωρῇ ἐνδε-χομένως μὲ κάποιο φοβερὸ «σύνδρομον ἐπικτητῆς ἀνοσοποιητικῆς ἀνεπάρκειας», σὲ ἄτομα ἀσθενῆ καὶ ἀνεύθυνα ποὺ ἴσως θὰ *ἔλεαν νὰ θεραπευθοῦν* (δὲν εἰμαι ἡθικολόγος, ἀπλῶς νομίζω πῶς, κατὰ κανόνα, τὰ πάθη ἀποκλείουν ἐνδιαφέροντα διαχρονικῆς πο-λυτιμότητος).

Ἐραστής τῆς λέξης, λοιπόν, ὁ Καβάφης, ἔχοντας συνειδητοποιήσει τὴν ὑποβλητι-κότητα καὶ τὸ κύρος ποὺ προσδίδει στὴν ποίησις τὸ ὀρισμένον, πέρασε τριακόσια πε-νήντα ἐπτὰ (357) κύρια ὀνόματα στὰ ἑκατὸν πενήντα τέσσερα ποιήματά του («*Καβά-φη, Ἀπαντα τὰ Ποιήματα*», Ὁρόρα, εἰσαγωγή-σχόλια Μανώλῃ Γιαλουράκη). Ἡξερε τί ἔκανε: Ὅχι μόνον προσέδιδε ἀκρίβειαν - ὑπευθυνότητα στὸ λόγο του (πράγματα ἔ-τσι καὶ ἀλλιώς διεκδικούμενα ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀδιαφόρως τῆς ἀπουσίας συνειδη-σης ἐπὶ τοῦ ἂν ἐπιτυγχάνονται λιγότερο ἢ περισσότερο — ἢ ἂν ζητοῦνται ἀνταποκριτι-

5) «Μορφὴ ἀπολαύσεως» ἡ ἔρευνα, ὁ μόχθος, ἡ ἐπιδίωξις ἐναρμόνισης καὶ ταύτισης μὲ τὸ ὄλον, ἡ ἀκαμπτη προσπάθεια εἰς σύμπτωσιν μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς διαστάσεις, «μορφὴ ἀπολαύ-σεως» καὶ ἡ κιναιδεία, ἡ ἀποπλάνησις ἀνηλίκων, ἡ οἰκτρὴ ἐξάρτησις, ἡ κατασκευὴ ζιγκολὸ τῶν βεσπασιανῶν, ἀκαμάτηδων, ἐκβιαστῶν, κακοποιῶν - φονιάδων μετ' οὐ πολὺ: Ἄν ἐπιλέξετε τὴ δευτέρη, μὴ ντρέπεστε, θὰ πρόκειται γιὰ «ἀστείαν αἰδῶ», «ἡ κοινωνία ποὺ εἶναι σεμνόντυφη πολὺ συσχετίζει κουτά»... Ἄν ἐπιλέξετε τὴν πρώτην, αὐτὴν τοῦ μόχθου καὶ τῆς μελέτης, σιγὰ μὴ σᾶς... κάνουμε ποίημα, ἐμεῖς συμπονοῦμε τὰ παιδιά ποὺ ἀγωνίζονται νὰ βγάλουν μεροκάματο μὲ τὰ... χαρτιὰ καὶ τὸ τάβλι...

6) Ἐδῶ ἡ καθαφικὴ δολιότης ντύνει μὲ θετικότητα («ἀπλὸ καὶ γνήσιο», «καθαρῆς», «κα-θαρῆ») τὸ ἀρνητικὸ [σὲ σημεῖο ποὺ τὸ διαμετρικὰ ἀντίθετο τοῦ ἀρνητικοῦ (τὸ θετικὸ) νὰ συνά-γεται αὐτονόητα... μὴ «ἀπλὸ καὶ γνήσιο», μὴ «καθαρῆς» σάρκας καὶ μὴ «καθαρῆ»... ἡδονή - τουτέστι ἐπιτηδευμένο, κιβδηλό, καμωμένο πρὸς ἐξαπάτησιν, βρώμικης σάρκας καὶ μὴ βρώμικη ἡδονή, μὲ δυὸ λόγια ἀνήθικο, φαῦλον, μιὰρό, τερατώδες, ἀπολωλός...] ἔτσι, ποὺ ἡ θέσις τῆς ἀκο-λασίας κι ἀσέλγειας «ἄνω» (ὑπεράνω) τῆς τιμῆς καὶ ὑπόληψης νὰ μὴ ξενίζει...

καὶ οὐσιώδους ἢ ἐπουσιώδους σοβαρότητος ἢ μπλαμπλαδισμού) ἀλλὰ καὶ μᾶς αἰχμαλώτιζε πολλαπλῶς: Πρῶτον, μὲ τὸ (ἄσχετο πρὸς τὴν καθημαξευμένη λέξιν) ἐναρμόνιο, καινοφανές, ἐκθαμβωτικό (διασκεδαστικό τῆς ἀχαροσύνης καὶ ἀνουσιότητος τῆς «καθημερινότητος»), κατηγορηματικό καὶ ἀπροσχημάτιστο τοῦ ὀνόματος (τὸ ἀνεπίδεκτο, δηλαδή, παρερμηνείας, σύγχυσης, παρανόησης, δόλου) καί, δεύτερον, φέροντας παραμυθία καὶ πράνυνσι στὴν ὑποστασιακὴ κόπωσιν —στὴν ἀποστόμωσιν αἰσθησης, αἰσθητηρίου, διαίσθησης: Τί ἄλλο εἶναι, παρὰ ἡ καθαφικὴ μεγαλωσύνη, ἐκεῖνα τὰ «Ἀχιλλεύς», «Τυανεύς», «ταράττεται», «οὗτος ἐκεῖνος», δίπλα στὰ «ἀνάφτει», «συφοριασμένων», «ἐβδομήντα τριῶ χρονῶ»; Ἡ ἐκεῖνο τὸ «Ῥήματα τῆς καυχήσεως τοῦ Αἰμιλιανοῦ Μονάη» —ποῖος λέγει σήμερα «ῤήματα» τὰ λόγια, «καυχήσεως», «Αἰμιλιανού», «Μονάη»; Τοῦτο τὸ «Αἰμιλιανὸς Μονάη», πού, λές, διασταυρώνοντας ἐπιξεφύρια χάριν καὶ ἑλληνιστικὴ ὥραν, ἀπαρτίζουν δέκα φωνήεντα, τέσσερα ἐνρινα καὶ ἓνα ὕγρο —μιὰ καταπλημμύρισις εὐφρόσυνων ἐνδοσίμων πού μᾶς ἐπνίξε καὶ ὥστόσο δὲν εἶδαμε; Χά! Ὁ Καβάφης, μὴ ἔχοντας προφανῶς... ταλέντο (γὰρ νὰ τὸ ἐμπιστευταί, δὲν ἄφηνε τίποτε στὴν τύχη, περνοῦσε φιλὴ κρησάρα τῇ λέξει του: Δὲν ἔφερνε τῇ λέξει στὴν ποιήσιν του ἀντίθετα, πῆγαινε τὴν ποιήσιν του στὴ λέξιν⁷⁾ ἀποκαλύπτοντας καὶ στατική τὴν ποιήσιν τῆς γλώσσας —δὲν ἐννοῶ πῶς ἔκανε μόνον αὐτό... Ἐτσι λοιπόν, ἀκριβῶς ἔτσι (ὅταν ὁ Βρεττάκος θὰ κάνει στίχους τὰ ἐξοργιστικά «σιδερώνοντας ἡ μᾶνα του τὸ πουκάμισο», ἢ «Ἀγόρασε ἡ μᾶνα του μουσκοσάπουννο»!) ὁ Καβάφης ἔγραφε «πρὸς τὸ διδῶ», «Πολυκαισαρήν», «Τὸ κεραμεοῦν καὶ φαῦλον», «μιὰ Κυρία Εἰρήνη Ἀνδρονίκου Ἀσσάν», «Μηδὲν ἄγαν, Αὐγουστε», «ἐβδομον ἔτος Πτολεμαίου, Λαθύρου», «ὑπεροψίαν καὶ μέθην θὰ εἶχεν ὁ Δαρεῖος», «πολέμησης καὶ σὺ τὸν Δάτι καὶ τὸν Ἀρταφέρην», «Τοῦ Ἀρσι-οἴτου νομοῦ συνέγραψε ἱστορίαν», «τὸν Λάνη, υἱὸ τοῦ Ραμετίχου, Ἀλεξανδρέα», «ἀ, ναί, μαβιά: ἓνα ΣΑΠφείρινο μαβί», κύριε Ρίτσο καὶ κύριε Βρεττάκος: τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο τῆς στρατηγικῆς μας στὸ λόγο δὲν θὰ μᾶς βεβαίωνε καὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετους τοῦ καθαφικοῦ μεγέθους; —ὀρίστε το μόνον μικρὸ ἢ μεγάλο...

ΠΙΝΑΞ Α'
ΤΑ 356 ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΒΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙ — ΟΛΑ
καταγραμμένα καὶ καταριθμημένα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ἀρχικοῦ

Α	61	Ε	26	Ι	25	Ν	7	Ρ	8	Φ	12
Β	9	Ζ	3	Κ	38	Ξ	1	Σ	31	Χ	4
Γ	9	Η	4	Λ	15	Ο	5	Τ	10	Ψ	—
Δ	17	Θ	9	Μ	32	Π	26	Υ	4	Ω	—

Α: Ἀχιλλεύς, Ἀηνοβάρβων, Ἀπόλλων, Ἀχαιοί, Ἀκρατος, Ἀντιόχεια, Ἀρταξέρξης, Ἀγῶρά, Ἀρτεμίδωρος, Ἀλεξάνδρεια, Αἰμίλιος, Ἀφρικανός, Αἰγυπτιακός, Ἀττικοῦ, Ἀλέξανδρος, Ἀθήνας, Ἀρμενίας, Αὐγουστός, Ἀριστοκλείτου, Ἀρσινοῦ, Ἀριαράθου, Ἀσιανός, Ἀντιοχίδα, Ἀρμένιοι, Ἀμμώνη, Ἀθύρ, Ἀχαΐας, Ἀριστόβουλος, Ἀσαμωναίων, Αἰμιλιανὸς, Ἀντωνίου, Ἀνατολή, Ἀπολλωνίου, Ἀλεξιάδος, Ἄννα, Αἰσχύλον, Ἀθηναῖον, Ἀγαμέμνονα, Ἀρταφέρην, Ἀμισό, Ἀσίας, Ἀρίστωνος, Ἀμμωνίου, Ἀντίοχε, Ἀνδρονίκου, Ἀσσάν, Ἀκτιον, Ἀλέξιος, Ἀργους, Ἀποι-

7) Ὁ γράφων ἔχει προσωπικὴν ἀντίληψιν ἐδῶ: Τὸ ὅτι ἡ γλώσσα μου βεβαιώνεται δυὸ φορές καινοφανῆς (ὅσο δὲν καταδεικνύεται λάθος στὶς μετρήσεις μου) δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἰδιοφυΐας, ταλέντου, μόρφωσης: Πρὶν γράψω τὴν «Ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ποιήσιν» (1968), καὶ ἀφ' οὗ εἶχα ἀπορρίψει ὅτι, εἶχα γράψει ὡς τότε, ἔφτιαξα δικό μου λεξικό. Σελίδα πρὸς σελίδα, ἀράδα πρὸς ἀράδα δὲν ἔγραφα τὴ λέξιν ἀλλὰ τὸ στίχον ἔτοιμο, τελειωμένο (πῆγαινε τὴν ποιήσιν στὴ λέξιν)... Ἐτσι ἐγράφησαν οἱ *Μικρὸς καὶ Ἀπαλὸς Λόγοι* τῆς «Ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ποιήσιν». Στὴν ὁποία, ἂν βεβαιώνεται - ἐνυπάρχει κάτι ἀξιόλογο, δὲ μπορεῖ νὰ 'ναι ἄλλο ἢ τὴν ἐργατικότητά μου —εἶμαι κουτός, ἀτάλαντος, ἀμόρφωτος. Οἱ νέοι ἂς μάθουν πῶς δὲν ὑπάρχουν «θεϊκὰ χαρίσματα». Ἐν ἐξαιρέσει τὴν κάποιαν εὐαισθησίαν τοῦ ποιητοῦ (μὴ... θεϊκὴ καὶ αὕτη), ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι μόχος, δουλειά, ἔρωτας γιὰ τὴν ἐρευνα, κραιπάλη ἀνάλωσης, μέθη ἀνάληψης εὐθύνων.

κία, Ἀριστοδήμου, Αἰγύπτου, Αἰγαίου, Ἀριστομένης, Ἀριστοτέλη, Ἀλεξανδρινός, Ἀργεῖων, Ἀλεξάνδρα, Ἀρβηλα, Ἀλεξανδρεῖς, Ἀντιοχεῖς — σύνολον 61.

Β: Βλαχέρναις, Βαβύλας, Βακτριανή, Βηρυττό, Βασιλεὺς, Βυζαντινισμό, Βερενίκες, Βάλα, Βοτανειάτης — σύνολον 9.

Γ: Γρανικό, Γρυπό, Γιάννης, Γάλλος, Γυμνάσιο, Γραικῶν, Γάλβας, Γραφάς, Γαλατίας — σύνολον 9.

Δ: Δυτικῆς Λιβύης, Διός, Δίαιος, Δήμητρα, Δάμων, Διονύσου, Δημήτριος, Δελφικοῦ, Δελφούς, Δᾶμις, Δικτύνης, Δάτι, Δαρεῖος, Δούκαινα, Δημαράτου, Δαλασηνῇ, Δάφνη — σύνολον 17.

Ε: Εὐμένης, Ἐφιάτης, Ἐλευσῖνος, Ἐκάβη, Ἐρινύων, Ἐδεσσηνός, Ἑλληνας, Εὐρίων, Ἑρως, Ἑμης, Ἑρμῇ, Ἑβρέσα, Ἑβραῖους, Ἐταιρεῖς, Ἑφесо, Εὐφορίωνος, Εὐπάτωρ, Εἰρήνη, Ἐπαρχος, Ἐκκλησία, Ἐπιφανῇ, Ἐφέσιος, Ἑλλάδα, Ἑμονίδης, Ἑρμοτέλης, Ἐνδυμίων — σύνολον 26.

Ζ: Ζεύς, Ζάγρο, Ζαβίνα — σύνολο 3.

Η: Ἡρώδη, Ἡδύοιμος, Ἡδυμελής, Ἡρακλείδης — σύνολον 4.

Θ: Θεόκριτο, Θερμοπύλες, Θέτις, Θεσσαλία, Θάνατο, Θέατρο, Θήβας, Θεόδοτο, Θεοὶ — σύνολον 9.

Ι: Ἰταλῶτης, Ἰσσό, Ἰνδούς, Ἰούδας, Ἰερουσαλήμ, Ἰανναῖος, Ἰωνίας, Ἰθάκη, Ἰταλία, Ἰασπης, Ἰησοῦ, Ἰγνάτιος, Ἰσπανία, Ἰμένου, Ἰουδαῖοι, Ἰσραήλ, Ἰάνθη, Ἰόνιον, Ἰουστίνος, Ἰωάννης, Ἰάσονος, Ἰουλιανός, Ἰοβιανοῦ, Ἰώνη, Ἰνάχου — σύνολον 25.

Κ: Κύριε, Κῶμος, Καῖσαρ, Καίσαριον, Κώνσταντος, Κωνσταντίου, Κύκλωπας, Κλεοπάτρας, Κιλικίας, Καππαδοκία, Κλέων, Καππαδόκες, Κομνηνός, Κυρηναῖο, Κομνηνῇ, Κύπρος, Καιρό, Κρήτης, Κριναγόρας, Κασσάνδρας, Κωνσταντινουπόλεως, Κλεάνδρου, Κομμαγηνῇ, Κριτόλαος, Καλλίστρατος, Καναδά, Καντακουζηνός, Κῆμος, Κορίνθου, Κλεῖτος, Κίμων, Κλεάρχου, Κυρήνη, Κλεομένης, Κυριακῇ, Κρατησικλεία, Κακεργέτη, Κανόνας — σύνολον 38.

Λ: Λακεδαιμονίων, Λάρητες, Λυκία, Λουκιανός, Λαγίδης, Λαιστρυγόνας, Λυσία, Λεύκιος, Λάνης, Λίνδο, Λόγο, Λεωτυχίδης, Λαθύρου, Λεάρχου, Λάτμον — σύνολον 15.

Μ: Μαξίμου, Μαρύλου, Μέβη, Μῆδοι, Μέθη, Μακεδόνες, Μάρτιος, Μυρτίας, Μηδίας, Μανουήλ, Μιλήτου, Μοῖρα, Μάρκε, Μαντείου, Μαριάμη, Μετάνειρα, Μενουτιάδης, Μόλπος, Μαγνησία, Μακεδονία, Μονάη, Μιχαήλ, Μελέαγρος, Μαραθώνιον, Μιθριδάτη, Μακρόνιος, Μενεδώρου, Μεγάλη Ἑλλάδα, Μενελάου, Μύρης, Μαρίαν, Μακκαβαῖος — σύνολον 32.

Ν: Νόμος, Νομοθέτας, Νέρων, Νάρκισσος, Νικομηδείας, Νέα Ὑόρκη, Νεῖλος — σύνολον 7.

Ξ: Ξέρξης — σύνολον 1.

Ο: Ὀλύμπια, Ὀσροήνης, Ὀροφέρνης, Ὀρέσκου, Ὀκτάβιον — σύν. 5.

Π: Πηλεὺς, Ποιήσεως, Περσίδι, Πλάτωνα, Πατέρας, Παναγία, Πρίαμος, Πάτροκλος, Πύρρο, Πομπήιου, Παῦλος, Ποσειδῶνα, Πάρθων, Πτολεμαῖο, Πάρου, Πάτμου, Προμηθεά, Περσῶν, Πορφύριος, Πᾶνα, Πύδαν, Πόλι, Πολιτικό, Ἀναμορφωτή, Πλούταρχος, Πελοπόννησο, Περσικό — σύν. 26.

Ρ: Ρέα, Ρωμαίων, Ρέμωνα, Ρώμη, Ραφαήλ, Ραμετίχου, Ριανός, Ρόδω — σύνολον 8.

Σ: Σύγκλητο, Σατύρους, Σοῦδα, Σοφιστῶν, Στεφάνους, Σκιπίων, Σελεύκου, Σύρος, Σιθάσι, Σωτήρ, Συρία, Σεπτέμβριο, Σμύρνη, Συγκλητικοί, Σελευκείας, Σαλώμη, Σικελία, Σοφός, Σαρπηδόνα, Σαρακουσῶν, Στρατονίκη, Σελευκίδης, Σεράπιον, Σταυρόν, Σαμοσάτων, Σιδωνίων, Συνόδων, Σπάρτη, Σακκά, Σιδῶνος, Σινώπην — σύνολον 31.

Τ: Τροία, Τρῶες, Τύανα, Τέχνη, Τραγωδίες, Τύρω, Τίποτε, Τεμέθου, Τυανεύς, Τελετή — σύνολον 10.

Υ: Ὑπνου, Ὑκίνθου, Ὑστάσπου, Ὑρκανό — σύνολον 4.

Φ: Φιλέλλην, Φρόνησις, Φθίας, Φοῖβο, Φοινικικά, Φράατα, Φοινίκης, Φίλιππος,

Φιλοπάτορος, Φιλιστράτου, Φερνάκης, Φράγκοι — σύνολον 12.

X: Χαρμίδα, Χριστιανό, Χρυσάνθιον, Χριστέ — σύνολον 4.

Ψ και Ω: Μηδέν.

Μόνον ως ένδειξι τῆς γοητείας, πού, πιθανώς, άσκησε στόν 'Ανθολόγο⁽⁸⁾ τὸ κύριον ὄνομα ἐδῶ, στὸν Καβάφη, προσθέτω πὼς ἐνῶ στὴν ὅλη καβαφικὴ ποιήσιν μετροῦμε ἓνα ὄνομα ἀνὰ ἐπτὰ κόμμα δύο (7,2) στίχους, στὴν ἀνθολογημένη ἔκτασι τῶν χιλίων ἐπτακοσίων ὀγδόντα τριῶν (1.783) λέξεων μετροῦμε ἓνα ὄνομα ἀνὰ τέσσερεῖς κόμμα ἐννέα (4,9) στίχους...

Στοὺς Πίνακες Β' καὶ Γ' πού κλείνουν τοῦτο τὸ μελέτημα βλέπουμε πόσα καὶ ποιά κύρια ὀνόματα διαλαμβάνονται εἰς ἰσῆς ἐκτάσεως κείμενα (χιλίων ἐπτακοσίων ὀγδόντα τριῶν λέξεων — χωρὶς νὰ μετροῦνται τὰ μονοσύλλαβα) τῶν Καβάφη, Καββαδία, Βρεττάκου, Βότση, Ρίτσου, Καζαντζάκη καὶ γράφοντος⁽⁹⁾.

Υποστηρίζοντες προϋποθέσιν τῆς αὐξημένης πυκνότητος ὀρισμένου (στὴν ἀναφερθεῖσα «αἰσθησὶν γλώσσας καὶ μύθου») τῇ συνύπαρξι ὑποκειμενικῶν συναισθημάτων (ἀναπόφευκτων) καὶ «ἀντίληψης (ἐπὶ τῆς) πραγματικότητος» (ἀκριβοῦς), δηλαδὴ τῇ σύζευξιν ὑπαρξιακοῦ (ἀκαταπολέμητου) λυρισμοῦ⁽¹⁰⁾ καὶ ἀξιοματικότητος (καὶ

8) Μ. Περάνθη: *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἀνθολογίᾳ τῆς Ποιήσεως*, τόμος Β'.

9) Ὁ γράφων ὑποχρεώνεται νὰ καταφεύγει σὲ δικά του κείμενα (κι ἐνδείξεις πού ἀφοροῦν σ' αὐτά) γιὰ δύο λόγους: Πρῶτον, ἐπειδὴ κρίνει ἀναγκαῖα τὴ σύγκρισιν (ὥστε ν' ἀντιπαραβάλλεται τὸ θετικὸ στὸ ἀρνητικὸ — ὅποτε δὲν φταίει ὁ ἴδιος ἂν τὸ θετικὸ ἐντοπίζεται κατ' ἐξοχὴν στὸ δικό του κείμενο) [τί θὰ σήμαινε, λόγου χάριν, νὰ ξέραμε πὼς ἢ κ. Βότση εἶχε τριακόσια δύο (302) οὐσιαστικά, ἑκατὸν εἴκοσι τρία ἐπίθετα - μετοχές (123), διακόσια πέντε (205) ῥήματα καὶ πενήντα δύο (52) ἐπιρρήματα, ἂν ἀγνοοῦσαμε πὼς στὴν ἴδια ἔκτασιν κειμένου οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ τοῦ Καζαντζάκη εἶναι τριακόσια ὀγδόντα ἐννέα (389), διακόσια ἐξήντα δύο (262), τριακόσια δέκα ἐπτὰ (317) καὶ ὀγδόντα τέσσερα (84) — πὼς ἀκόμα καὶ τοῦ Καζαντζάκη οἱ ἐνδείξεις ἔχουν ξεπερασθεῖ;] καὶ δεύτερον, ἐπειδὴ ὑπεύθυνα (ἐκτιθέμενος δηλ. — ὁ γράφων) ὑποστηρίζει θετικότερη ἐνδειξὶ τῇ μεγάλῃ ποσότητι λέξεων (πλὴν μονοσυλλαβῶν), φωνηέντων, ὕγρων κι ἐρρίνων συμφῶνων — ὄχι τῇ μικρῇ. Ἀπροπό: Τὰ κύρια ὀνόματα τοῦ Πίνακος Γ' ἔχουν ληφθεῖ ἀπ' τῇ μετρηθεῖσαν ἔκτασι ἐνὸς ἐκάστου ποιητοῦ, ὅπως ὀρίζεται στὸ βιβλίον μου «Δι' ἀριθμῶν προοδευτικοαναλυτικὴ μέθοδος ἀποδεικτικῆς τῆς ἀπομειώσεως τῆς δημοτικῆς γλώσσας», 1973, σελίδα τριάντα ὀκτώ. Ἐξαιρουμένων μόνον αὐτῶν τοῦ Καβάφη, πού ἔχουν ληφθεῖ ἀπ' τὰ πρῶτα εἴκοσι ὀκτῶ, καὶ μικρὸ μέρος τοῦ εἰκοστοῦ ἐνάτου, ποιήματα (σὴ σειρὰ πού τ' ἀνθολογεῖ ὁ Μ. Περάνθης στὴν ἀναφερθεῖσα *Ἀνθολογία* του) καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἐν ζωῇ ποιητῶν, ὑπογραμμίζω πὼς τὰ κύρια ὀνόματα τοῦ Βρεττάκου ἔχουν ληφθεῖ ἀπ' ὅλη τὴν ἀνθολογημένη ποιήσιν του («*Ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἀνθολογημένη*», ἐκδόσεις «Κυψέλη»), τοῦ Ρίτσου ἀπ' τὰ ποιήματά του *Ἀνάμνηση*, *Ἐπιτάφιος* I, IV, VII, VIII, XV, XVII, *Τὰ ἡλιοτρόπια*, *Εἰρήνη*, *Λαϊκὸ καφενεῖο* καὶ *Στὴ σκοπιὰ τῶν νεκρῶν* (μέρος — ἀπ' τὴν ἴδια, ὡς ἂν *Ἀνθολογία*) καὶ τῆς κ. Ὁλγας Βότση ἀπ' τὴν βραβευμένη μὲ κρατικὸ βραβεῖον συλλογὴ τῆς *Κρύπτη καὶ σύνορο*» (ὅλα στὴν ἴδια ἔκτασιν κειμένου — χιλίων ἐπτακοσίων ὀγδόντα τριῶν λέξεων πλὴν μονοσυλλαβῶν).

10) Ἀποδοκιμάζεται ὁ μάταιος λυρισμός, ὁ καθ' ὑπερβολὴν, οἱ γλυκανοστιές: οἱ δακρύβρεκτες «πανανθρώπινες ἀγάπες», «ἀδερφωσύνες», «εἰρήνες», οἱ «βρώμικοι πόλεμοι τοῦ Βιέτ Νάμ», οἱ θρήνοι γιὰ «τὰ παιδάκια τῆς Μπιάφρα πού πεινᾶνε» — τί νὰ τοὺς κάνουμε τώρα τοὺς θρήνους, τὸ τραγούδι, τὸ βουκολικὸ, τὸ εἰδυλλιακὸ! Τώρα στὰ θαλερὰ ἔχει «νέφος», καφετέριες, φασφουντάδικα, οὐφο — μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς δημοτικῆς τῶν... πεντακοσίων λέξεων τί νὰ σοὺ κάμουν οἱ χειμαρῶδεις Σικελιανοί, οἱ ἀνήλιαγοι Λαπαθιώτες τῶν οὐρητηρίων καὶ τῆς ἀσπρῆς σκόνης! Τί μπορῶ νὰ περιμένω ἐγώ, τὰ δικά μου κυβικὰ ἑκατοστὰ ἀτσαλιῶ, ἀπὸ ἀβροδαίτους πού μοιρέθηκαν Ναπολέοντες καὶ πέθαναν Θεοσίτες, ράκη φρικτὰ, ἐνδεεῖς, ἔκλυτοι, ἀνανδροί, γυναικόψυχοι (ἅς με συγχωρήσουν οἱ λέαινες Παναγίες τῆς Μπουγάδας, πού ἔθρεψαν καὶ μεγάλωσαν καὶ πρόκοψαν παιδιὰ, μὲ παρασύρει τὸ λεξικό — τοὺς βγάζω τὸ καπέλο). Τί νὰ σοὺ κάνουνε σήμερα οἱ ἔσπερινοὶ Δροσίνηδες — σήμερα πού τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἡ γλίντζα πού μᾶς σκουριάζει κι ἀποχαυνώνει, μὰ τὸ ὅτι δηλητηριαζόμεστε εὐωχοῦμενοι, ἀφανιζό-

σὲ σύλληψι καὶ σὲ διατύπωσι), ὁ ἄξιος ποιητικὸς λόγος φέρει, νομοτελειακά, πικρὸν δαήμονα τὸν κοινωνόν: Σὲ μιὰ ἐποχή, λόγου χάριν, ποῦ ἡ «Μεγάλη Ἰδέα» φέρνει (ἐφερνε) карабиές τοὺς ὁμογενεῖς γιὰ θριαμβευτικὰ ξεκινήματα στὶς «Κόκκινες Μηλιές», τὸ ν' ἀνακαλύπτεις πὼς ὁ Ἐφιάλτης ὅπωςδὴποτε θὰ φανεῖ στὸ τέλος (πὼς δηλαδὴ εὐρίσκεται μέσα σου), πὼς ὅπωςδὴποτε οἱ Μῆδοι θὰ διαβούνε, πὼς δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ, πὼς ἡ Ἀλεξάνδρεια ποὺ ἀξιώθηκες χάνεται, φεύγει γιὰ πάντα κι ἀγύριστα, σὲ στέλλει πίσω στὸν Πράχτορα — νὰ ἐξαργυρώσεις τὸ εἰσιτήριο! «Δὲν ἔχει νόημα», σκέπτεσαι «ὅλα εἶναι μιὰ κατανότη, καλὰ ἀναγνωρισθεῖσα χλεῦη, ὀδύνη-νέφος ποὺ σὲ τυλίγει καὶ σὲ «στεγνώνει» (ἀφυδατώνει) ἡρέμα — ποῦ σ' ἀφήνει σακκὶ μὲ ρύζι τρυπημένο κατωμεριά!» Ἀπὸ 'δῶ καὶ πέρα, λέγω λοιπόν, «πικρὸς δαήμων», ὁ κοινωνὸς δὲν θὰ ἐμπιστεύεται τὴν ἐλπίδα (θὰ ξέρει τί μαστροπὸς εἶναι), θὰ ἔχει συνείδησιν πὼς πορεύεται μάταια — σ' αὐτὸ τὸ «μάταια» σταμάτησε ὁ Καβάφης (δὲν μπόρεσε τὸ πιὸ πέρα, δὲν τὸν ἄφηνε ἡ ἐξάρτησί του, τὸ πάθος του)! Δὲν χρειάζονται ἄλλα, θαρρῶ, γιὰ ν' ἀντιληφθοῦμε ἀπαραίτητη τὴν εἰσδοσι στὴν *προσωπικὴ ζωὴ* τοῦ ποιητοῦ — τοῦ «δημοσίου προσώπου» ἐν γένει... Ὅτι μόνον δι' αὐτῆς μπορούμε ν' ἀξιοποιούμε τὴν *πραγματικότητα* (ἐρειδόμενοι στὴν μαρτυρία τῆς πράξης), νὰ παρακάμπουμε δηλαδὴ τὸ λόγον (μυθολόγημα), ν' ἀπορρίπτουμε ὅλη τὴν καβαφικὴ φιλολογία τῆς ἀσέλγειας! Γιατὶ ν' ἀπορρίπτουμε; Διότι, ὅχι μόνον δὲν ἐνδιαφέρει τὴν ἀνθρωπότητα ἓνα προσωπικὸ πάθος, ἀλλὰ καὶ οἱ καβαφικὲς ἀναφορὲς στὴν δεητικὰ ἀναγκαῖα διέξοδο, σ' ὀτιδὴποτε ὑπερβατικὸ τοῦ ἀναφερθέντος ἀτσάλινου «μάταια», σ' ὀποιοδὴποτε ἐπέκεινα — ξέφωτο, ποῦ (δάνειο ἀπ' τὸν Κώστα Τσιρόπουλο)

φαίνεται ἀλλὰ δὲν εἶναι

(ἀλκοὸλ, ναρκωτικά, τρυφή, ἡδονισμός, ἀφροδίσια ἄλλως), *τρικλοποδίζουν* τὸν ἀνθρώπο, τὸν ὑπονομεύουν, τὸν ὑποσκάπτουν. Ὅτι δεινοποιοῦν ἐτι περαιτέρω τὰ πράγματα, ἐμπλέκουν σὲ νέο πόνο, ἀποκλείουν τὸ ἐπέκεινα — ξέφωτο ποῦ (πάντα ἀπ' τὸν λόγον τοῦ Κ.Τ.)

δὲν φαίνεται ἀλλὰ εἶναι:

τὴν «κατὰ λόγον ἐμμονὴ καὶ σύντονη δράσιν εἰς σύμπτωσιν μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς διαστάσεις», δηλαδὴ τὴν *ἀρετὴ*! Τουτέστι τὴν ὑποχρέωσι τοῦ ἀνθρώπου νὰ *ἐξοντώσει* τὴν ἀνθρωπότητα ἐφ' ὅσον (καὶ γιὰ νὰ) αὐτοακεραιώνεται (ἀκεραΐως ἴσον τὸ νὰ μὴ τοῦ λείπει ἢ περισσεύει τίποτε), μὴ φοβᾶστε, δὲν κινδυνεύει ἡ ἀνθρωπότης — μαγικὴ εἰκόνα ἢ φράσις, λίγο ἂν προσεχθεῖ κατανοεῖται εὐκόλως...

Στὸν Καβάφη λοιπόν, ναί, ὑπάρχει ἡ εὐτυχισμένη συγκυρία. Τὴν βεβαιώνει τὸ ὅτι, τὸ ἀδιαμφισβήτητο τῆς μοναδικὰ προσωπικῆς γραφῆς του, αὐτῆς τῆς γλωσσικῆς του ἀλαλούμ... ἐνόητας (εὐλογημένης καὶ μεγαλόπνοης) διετήρησε ἐνιαῖον τὸ λόγο του: Κανεὶς δὲν σκέφθηκε ποτὲ νὰ διαχωρίσει (ξεχωρίσει) τὰ ἀρνητικά (τῆς κατὰπτωσης, τῆς παρακμῆς) ποιήματά του (ὅπου περιέχονται οἱ στίχοι: «*Ἀπ' ὅλους μας πιὸ ἐκδο-*

μαστε καταναλώνοντας, καταπονούμεθα ἀδρανούντες...

Ἐξ ἄλλου ὁ γράφων βρέθηκα ὑποχρεωμένος νὰ χωρίσω μόνος τὴν ποιήσά μου (ἀφοῦ προέβλεπα ὅτι, ἐπιπολαίως, θὰ μοῦ καταλογίζονταν... διγλωσσία), ἀφ' ἐνὸς στὴ λυρικὴν ἐνόητα *Μικροῦ* καὶ *Ἀπαλοῦ Λόγων*, κι ἀφ' ἑτέρου στὸν ἀντιλυρικὸ *Σκληρὸ Λόγον*. Γιὰ τὸ ὅποιον, σημειῶνω, εἶναι ἡ μόνη ποιήσις ποὺ ἐκτιμῶ καὶ θέλω (οἱ *Μικροὶ* καὶ *Ἀπαλὸι Λόγοι* μου εἶναι οἱ «σύμμετρες ἀναλογίες» ποὺ ἔγραψα ὅχι ἐπειδὴ τὶς ἠθελα, ἀλλ' ὅπως καταστούν ἡ «στάθμη βαρύτητας» τοῦ *Σκληροῦ Λόγου* μου), εὐλόγως ἀφοῦ εἶχα *συνείδησιν* τοῦ ἐγκελαδικὰ νέου ποῦ ἔφερα, τῆς ἐπανάστασης στὴν ὁποίαν συμμετεῖχα καὶ ποῦ νομοτελειακά θὰ ξετίναζε καὶ θὰ ξεμπρόστιαζε τὴ νεοελληνικὴν καρικατούρα ποιήσεως... Ἐχ! Ζεῖ καὶ βασιλεύει ὁ Χρ. Κουλούρης — νὰ ζεῖ καὶ νὰ βασιλεύει ἐκατὸ χρόνια: Περπατούσαμε στὴν προκυμαία τοῦ Λουτρακίου, ὅταν, πολὺ δυστυχῆς, μοῦ λέει: «Ὅλοι οἱ νέοι ποιητὲς γράφουν στὴν... καθαρεύουσα, Μάκη μου» — κι ἡ δυστυχία του δὲν εἶχε ὄρια! Δὲν χρειάζονταν νὰ ρωτήσω οὔτε ποῦ τὴν ἔμαθαν οἱ νέοι τὴν καθαρεύουσα οὔτε τίποτε...

τος στὲς ἡδονές»⁽¹¹⁾, «τὸ σῶμα του γιὰ ἓνα τάληρο ἢ δυὸ πουλοῦσε»⁽¹²⁾, «ποῦ μὲ εἶχε κλέψει τὴν ἀγάπη τοῦ Ἑρμοτέλη», «τὴν ἐμορφιά τῶν ἀνωμάτων ἐλξεων»⁽¹³⁾ καὶ λοιποὶ ἀνάλογοι, ἀπ' τὰ «ἱστορικὰ» ἢ «φιλοσοφικὰ».

Ἄν συνυπολογισθεῖ πῶς ὅλη ἡ ποίησις τοῦ Καβάφη ἀντανακλᾷ τὸ πολὺ σημαντικό βᾶθος στοχασμοῦ ποῦ ὑπάρχει σ' ἓνα μᾶλλον μικρὸ μέρος τῆς (ἀντανάκλασις ποῦ, δίπλα στὸν λογιωτατισμὸ ποῦ ἀποπνέει ἐπηρεαστικά ἢ διαβολεμένη γραφή του: «Ὁ νέος Ἀντιοχεύς εἶπε στὸν βασιλέα / Ὡς στὴν καρδιά μου πάλαι μιὰ προσφιλὴς ἐλπίς "...», μᾶς παρασύρει, ἐκτρέπει, παραπλανᾷ), ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε μὲ δυσπιστία αὐτὸ τὸν ἐξαιρετικὰ μεγάλου ἀριθμοῦ κυρίων ὀνομάτων στὴν καβαφικὴ ποίησι. Ποῦ θὰ εἰπεῖ πῶς ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε τὸν Καβάφη περισσότερο λυρικό (μάταιο) ἀπ' ὅσον ὁ ἴδιος λογάρισε ἑαυτὸν — ἀγκαλὰ κι εἶχε συνειδητοποιήσει ἀναξιόλογον καὶ σκιώδη τὸν λυρισμόν. Ὅτι ἡ ποίησις, καθὼς οἱ ἐξ ἀντικειμένου συνθήκες τὴν ξεχωρίζουν σὲ λόγῳ καθ' ὃν ἡ περιγράφονται ὑποκειμενικὰ αἰσθήματα κι ἀντιδράσεις ποῦ δὲν ἀλλάζουν τίποτε (λυρική ποίησις) ἢ ἀναζητοῦνται ἀρχικὰ καὶ τελικὰ αἷτια (θέσεις, ἐνέργειες — μέσῳ συλλογισμῶν διατυπωμένων εἴτε εὐθέως, εἴτε ὑπαινικτικῶς, ὑποδηλωτικῶς, παρεμφαντικῶς), ἀναγνωρίζεται καὶ προσδιορίζεται κατὰ κανόνα: Στὴ μὲν πρώτη περίπτωσι ἀπ' τὴν ἀπτότητα καὶ οἰονεῖ ἀπτότητα⁽¹⁴⁾ (ἄχνα, ἀπόγευμα, ἀπόβραδο, μοῖρα, ἀντιβούισμα, ἀντιφῆγγισμα...), στὴ δὲ δευτέρῃ ἀπ' τὸ διαφεῦγον — ἀφηρημένο, θεωρητικό: ἀπαγορεύσεις, ἀνάσχεσιν, ἀντίφαι, ἀνακλήσεις, ἀναστροφές, ἀπόληξι, αἰτιότης, ἀναβολισμός, ἀλλοτριῶσι, ἀλληγορίες, ἀνεστιότης, ἀντιπαράθεσις, ἀντενδείξεις. Αὐτὰ σημαίνουν πῶς στὴ μὲν πρώτη περίπτωσι (περιγραφική — τοῦ ἐξωτερικοῦ, κατὰ κανόνα, κόσμου) ἀναγνωρίζεται τοῦ ποιητοῦ παραμυθὰ (παναπεῖ τοῦ μάταιου — συχνὰ περιττοῦ κι ἀφελοῦς), στὴ δὲ δευτέρῃ (θεωρητική) τοῦ ποιητοῦ ποῦ ἀναζητᾷ καὶ διαμορφώνει ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος — τελικὰ ὀδηγούμενος στὴν ἥρεμη, ἀμετακίνητη ἀπόφασιν νὰ μὴ τοῦ λείπει ἢ περισσεύει τίποτε. Τουτέστι στὸ ν' αὐτοακεραιώνεται, στὴν κατὰ λόγον ἐμμονὴ καὶ σύντονη δράσι του νὰ συμπέσει μὲ τὸ πνεῦμα

11) Ἐδῶ, φανερό, σπᾶνε ὅλα τὰ ρεκόρ ἀνδραγαθίας κι ἀρεμμανιότητος, ὁ Μῦρῃς γίνεται τὸ θαυμαστὸ καὶ ἥρωικὸ πρότυπο — μεγάλη δόξα: τὰ καταφέρνει ὄχι μόνον νὰ εἶναι... εὐσεβὴς χριστιανός, ἀλλὰ καὶ ἄσωτος καὶ κουτσαβάκης νταῆς κι ἀδιάφορος γιὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ κόσμου καὶ πρῶτος στὰ... «ῥωραῖα καὶ ἄσεμνα ξενύχτια μας»! Ἀλλὰ τί λοιπόν; Δὲν εἶναι ἀπιστία (δολιότης, σκοτεινότης) νὰ ὑποστηρίζεται δυνατὴ ἡ συνύπαρξις διαφορῶν, κουτσαβακτισμοῦ, ἀκολασίας, λαγνείας καί... Χριστιανοσύνης; Δὲν εἶναι ἐξίσωσις — ἀλαλούμ αὐτὴ ποῦ βγάξει τὸν διεφθαρμένο... ἀδιάφθορον — ἐνάρετο, ἀγνόν, ἀσπίλωτον, ἃ, ἡ ταχυδακτυλουργία τῆς μεγαλωσύνης...

12) Ἐδῶ ὁ Καβάφης, προβιβάζοντας τὴν ἀρσενικοιτία («ἄρνησιν») σὲ ἀγάπῃ («θέσιν»), «περνάει» τὸν κατὰ φύσιν ἔρωτα (τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον τῆς ἀρσενικοιτίας), δυνάμει, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον καὶ τῆς ἀγάπης (ἄρα καὶ τῆς θέσης — ὑποστηρίζει δηλαδὴ ἄρνησι τήν... ἑτεροφυλοφιλίαν)! Μ' ἄλλα λόγια προλείπει (δικαιώνοντας τὸ πάθος του — πάθος ἴσον ἀσυγκράτητῃ ἐπιθυμίᾳ, ἀκατανίκητῃ ἐξί, μανίᾳ, λύσσᾳ) τὸ δρόμον ποῦ θὰ πάrouμε αὐτάρεσκα (ικανοποιημένοι ἀπ' τὴν ἀντίληψί μας περί... δημοκρατίας — «καθένας νὰ κάνει ὅ,τι θέλει τὸ σῶμα ΤΟΥ»), ὥσπου, χτυπώντας γερὰ τὸ κεφάλι μας, ἀνακαλύψουμε πῶς ὁ «καταπιεσμένος φριχτὰ ὁμοφυλόφιλος» κάνει ὅ,τι θέλει ὄχι μόνον τὸ δικό ΤΟΥ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἄνηβου ἢ ἑφηβου... γιοῦ μας — ἐνδεχομένως! (Ξεκαθαρίζω πῶς, μ' ὅλο ποῦ ὁ ὁμοφυλόφιλος μοιάζει θύτης ἐδῶ, ἐλέγχεται ἔνοχος μόνον κατὰ τὸ μερτικό του στὴν παγκόσμια ἐνοχὴ, ποῦ φέρνει τὸν ἴδιον αὐτὸν θύμα... Κανεὶς δὲν γίνεται ὁμοφυλόφιλος μοναχὸς του· καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἴναι «παρὰ φύσιν» ὅ,τι κατὰ φύσιν ἐξουσιάζει καὶ δυναστεύει! Τὸ εἶπα πολλὰς φορές, τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλι...

13) Ἐδῶ, τὸ ὅτι οἱ... ἀνώμαλες ἑλξεις μονοπωλοῦν τὴν ὁμορφιά, προδικάζει πῶς στίς... ὁμαλὲς ἑλξεις ταιριάζει (δὲν περισσεύει παρὰ) μόνον ἡ... ἀσχήμια!

14) Δηλαδὴ τὸ ἐμπειρικό, χειροπιαστὸ, μὴ θεωρητικὸ τοῦ θεματικοῦ ἀντικειμένου — ἐδῶ θὰ εἶχαμε τίς λέξεις, ἃς εἰποῦμε: Μαριῶ, ἀμπέλι, ἀητοί, αὐτὶ, ἀγέρες, ἀγρότη, ἀστέρια, αὐγὴ, ἀηδό-νι, ἀγόρι, ἀδέλφια...

καὶ τὶς διαστάσεις, μὲ μιὰ λέξι: στὴν ἀρετὴ —τὰ λεξικὰ μᾶς παραπλανοῦν ἐδῶ...

Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖον ὀδηγοῦμεθα εἶναι πῶς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐν πολλοῖς ἀμελητέα λυρική ποιήσι, μοιάζει **μόνον** ἀδόκιμο ν' ἀγνοοῦμε τὸ «χειροπιαστὸ» ποῦ προσδίδει στὸ στίχον τὸ κύριον ὄνομα. Αὐτονόητον ἐξ ἄλλου πῶς, δεοντολογικά, μιὰ ποιήσις ἀξιώσεων (πάντα προκειμένου, γιὰ λυρική ποιήσιν) θὰ ὀδηγεῖτο σὲ ὀνόματα ἐκτὸς τῆς «καθημερινότητος» — ὁ Καβάφης ἀπέρριψε Κώστα, Πέτρο, Νίκο, Παῦλο, Γιάννη, Βασίλη, Ἀντώνη, Μῆτσο...

— Νά... ἀντιγράψουμε λοιπόν... Ἀχιλλεύς, Ἀκρατος, Ἀρτεμίδωρος, Ἀριστοκλείτου, Ἀρσινοῖτου, Ἀριαράθου — **ποῦ νὰ τὰ βροῦμε ἄλλου;**

— Ἐκεῖ ποῦ τὰ βρῆκαν ὁ Καββαδίας καί, γιὰ ὅχι, ὁ γράφων. Διαβάστε τα στὸν Πίνακα Γ', γι' αὐτὸ καταχωρήθηκαν.

ΠΙΝΑΞ Β'

Ἀρχικὸν	Καβάφης	Καββα- δίας	Βρεττά- κος	Βότση	Ρίτσος	Καζαν- τζάκης	Παναγι- ωτάτος
A	16	19	8	1			20
B	5	2	2				
Γ	2	4					6
Δ	5	1	1		1		1
E	8	1	7			1	4
Z	1	1	1				
H	2					1	
Θ	4		1	1	1	1	1
I	5	3	2				1
K	10	9	1	1		1	10
Λ	6	1					8
M	5	12	5		5		9
N	2	6					2
Ξ							
O	1		2		2	1	1
Π	9	5	4		2	1	7
P	1		2				5
Σ	15	13	4		1		9
T	2	5	1			1	9
Υ							1
Φ	3					1	4
X		1	1		1	1	5
Ξένα		22					
Σύνολον	102	105	42	3	13	10	103

Κύρια ὀνόματα ἑπτὰ ποιητῶν — ξ

ΚΑΒΑΦΗΣ			ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ		
Ἀχιλλεύς	Εὐμένης	Νομοθέτας	Ἀθήνα	Καλαμαριά	Σαλονίκη
Αἰγύπτου	Ζάγρο	Ὅροφέρνης	Ἀγ. Θαλασσινή	Κενταύρου	Σταυρός
Ἀλεξανδρεΐα	Ἡδύοινος	Ποσειδῶνα	Ἀλμπορ	Κυριακῆς	Σοδομίτες
Ἀχαιοῦ	Ἡδυμελῆς	Παναγία	Ἀσία	Κινέζοι	Σέσωστρο
Ἀρβηλα	Θερμοπύλες	Πρίαμος	Ἀφέντη	Κόνακρι	Σαργάσες
Ἀλεξανδρεῖς	Θέατρο	Πτολεμαῖος	Ἀγ. Νικόλα	Λονδῖνο	Σκύρο
Ἀντιοχεῖς	Θεοῦ	Πέρσαι	Ἀκορά	Μπισκάγια	Σάντα Φέ
Ἀηνοβάρβων	Θεόκριτο	Περσίδι	Ἀφρικῆς	Μαχαράνα	Τοκοπῖλα
Ἀρταξέρξης	Ἰθάκη	Πάρθων	Ἀλμποράν	Μυζόρ	Τσίλι
Ἀγορά	Ἰσσο	Πελοπόννησο	Ἀνατολῆς	Μπραζίλι	Τουλών
Ἀνδρονίκου	Ἰνδούς	Ποιήσεως	Ἀλιτζεριού	Μαρόκου	Τζίντζερ
Ἀσσάν	Ἰωνίας	Ρώμη	Αἰγαίου	Μίδα	Τρίτωνες
Ἀκρατος	Ἰωάννη	Σύγκλητο	Ἀλαδδίνου	Μαρμαρινοί	Χιλιάνοι
Ἀριaráθου	Κυρία	Συγκλητικοί	Αἰγύπτου	Μάρτη	Port Begassu
Ἀλέξανδρος	Κύκλωπας	Σπάρτη	Ἀβίλας	Μαγελάνου	Kuro Siwo
Ἀσιανός	Κλεομένης	Σπαρτιάτου	Ἀλγέρι	Μαραμποῦ	West end Thameis
Βακτριανή	Κριτόλαος	Σελευκεῖς	Ἀράπισσα	Μπασκιρτσέφ	Jimmy
Βασιλεύς	Κλεοπάτρες	Συρίας	Ἀλτεμπαράν	Μπατάβια	Fanny
Βερενίκες	Καισαρίων	Σοφιστῶν	Ἄλφα	Νότο	Marconi
Βυζαντινισμὸ	Κομνηνός	Στεφάνους	Βορρά	Νότιο Κίνα	Gabes
Βλαχέρναις	Καντακουζηνού	Σωτήρ	Βαρδάρης	Ναγκό	Risanello
Γρανικὸ	Κῶμος	Σιθάσπι	Γοργόνα	Νοτιά	Tropical
Γραικῶν	Καππαδοκία	Σεπτεμβρίου	Γιαπωνέζος	Νορόνα	Mandras
Δέσποιναν	Λαιστρυγόνας	Σατύρους	Γουίλιαμ	Νότ. Γαλλία	Lakha-Diwa
Δίκαιος	Λαγίδης	Συρακουσῶν	Γέφυρα	Πλάτα	Katherin
Δήμου	Λαθύρου	Σύροι	Δίστομο	Παμπέρος	«Union Jak»
Δάμων	Λακεδαιμονίων	Σούσα	Ἐβρίδες	Περού	Bombala
Διονύσου	Λαλιά	Τρώων	Ζουρνάλ	Πικάσσο	Johnie Walker
Ἐφιάλτης	Λάρητρες	Τελετή	Ἰνκάς	Παταγόνες	Modigliani
Ἐκάβη	Μῆδοι	Φιλέλλην	Ἰνδικό	Συμπληγάδες	For Peak
Ἐλληνες	Μηδία	Φράατα	Ἰντιας	Σταδίου	Depot
Ἐρινύων	Μανουήλ	Φιλίππου	Κολόμβου	Σιρόκου	Nossi Bee
Ἐπιγραφῶν	Μέθη		Καράστρα	Σταυροφόροι	Chagall
Εἰρήνης	Μόλπος		Καισαριανῆς	Σμαρώ	Seurat
	Νέρων		Κόρδοβα	Σπανιόλα	Mazagan

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Ἀπὸ τῆ γνωστῆ ποιήτρια κ. Βενετία Καπετανάκη πήραμε καὶ δημοσιεύουμε τὴν ἀκόλουθὴ ἐπιστολή:

Ἀγαπητὲ κύριε Λάμπρου,

Ὁ κ. Παναγιωτάτος φαίνεται, ἀπὸ τὴν μακροσκελὴ ἀπάντησιν ποὺ δίνει — 31ο τεῦχος «Δαυλοῦ» — σὲ δικές μου παρατηρήσεις, δημοσιευμένες στὸ 30ο τεῦχος τοῦ

κτάσεως 1.783 λέξεων (πλὴν μονοσυλλάβων)

ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ		ΒΟΤΣΗ	ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ (*)		
Ἄγ. Τράπεζα	Ραφαήλ	Ἄδῃ	Ἄγιου	Κυριακῇ	Ραμώνα
Ἄρτο	Συντάγματος	Καινούργιο	Ἀδάμ	Καζαμπλάνκα	Ρήγας
Ἀθήνα	Σέλεϋ	Θεοὶ	Ἄδωνι	Κοκό	Ρέθεμνος
Ἀρετὴ	Σπάρτης		Ἀπρίλης	«Καδιώ»	Ρούφ
Ἀδωνη	Σούνιο		Ἀρχαγγέλου	Καθαροδεύτερο	Ρίο
Ἄρης	Ταυγετος	ΡΙΤΣΟΣ	Ἀτσαγιώλη	Κόνακρι	Σαμουράι
Ἄη Γιώργη	Χριστοῦ	Δημοκρατίας	Ἀντιπάσχα	Κολόμπο	Σοφοκλέους
Ἄλπεις		Θεοῦ	Ἀνωγῆς	«Camillo»	Σταδίου
Βοός		Μαριώ	Ἄη Σηφιοῦ	Λαμπαδίας	Σαββάτου
Βρύσης		Μοίρα	Ἄη Γιώργης	Λησμονιάς (*)	Σενόρ
Διγενῆ		Μαρίας	Ἄπουσία	Λ λουδ	Σικάγο
Ἑλληνοπόυλο		Μάρθα	Ἀνταλούζα	Λάς (*)	Σαγκάη
Ἑλλάδα		Ὁμορφιά	Ἀλγκόν	Λιβυκός	Σαρδηνία
Ἑλασίτες		Οἰκουμένης	Ἀνεζώ	Λίζ	Τρίτη
Εὐρώπης		Πλάσης	Ἀθερνά	Λά Πλάτα	Τρίπι
Ἐργάνης		Πέτρο	Α. Νικόλαος	Μηλίτσα	«Τασία»
Εἰρήνης		Σαββατόβραδο	Ἄνδρο	Μάη	Τουλών
Ἐβερεστ		Χρῖστος	«Ἀνταῖο»	Μαῖστρος	Ταγγέρη
Ζάλογγο		ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΙΣ	Ἄντεν	Μπατερφλάυ	Τσιμισκῇ
Θεός		Ἄρνας	Γιούδας	Μαγιάπριλο	Τρέβι
Ἰησοῦ		Ἀθηνᾶς	Γκράχι	Μαλάγα	«Τρίτος»
Ἰθάκη		Ἑλένη	Γερμανία	Μαρκούς	Τσομπέ
Κυριακῇ		Ἥλιο	Γκόλτ	Μπέρν	Ὑβόν
Μάη		Θεέ	Γαρμπῆς	Μπελίνσκι	Φρίτσης
Μπαύρον		Κύρη	Γέφυρα	«Doria»	Φόρος
Μοριά		Ὁδυσσεά	«Δεύτερο»	Ντεβερμιά	Φιερά
Μητρόπολη		Πηνελόπη	Εὐαγόρα	Ὀρφανίδη	Φαρμακεῖο
Μαριώ		Τροίας	Εὐθύμη	Παναγιάς	«Χρωπεῖ»
Ὅχι		Φεγγάρω	Ἑλλησπόντου	Πάσχα	Χριστοῦς
Ὀλυμπος			Ἐγνατία	Παρασκευῇ	Χαλά
Παναγίας			Θεός	Πούντα	Χιλῇ
Πουλιού			Ἰντερπόλ	Πῶλ	Χάντρο
Πλούμιτσα			Κόρδοβα	Πῶ	
Πούλια			Καλλάο	Πυρηναιά	
Ρούμελη					

(*) Μικροὶ καὶ Ἀπαλοὶ Λόγοι τῆς «Ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ποίησιν», 1968.

«Δαυλοῦ», ὅτι διακατέχεται ἀπὸ ἀνεξήγητο ἄγχος. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι δὲν ἔγινε σαφὲς μὲ τὴν πρώτη μου ἐπιστολή, διευκρινίζω τοῦτα τὰ ἀπλά:

Ἡ ἀνάλυση καὶ ἔρευνα πάνω στὸ ἔργο τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τὴν προσήκουσα ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία. Δίχως τὸ κρηπίδωμα τῶν ἀπαιτουμένων ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἡ ἐρασιτεχνικὴ ἐνασχόληση μὲ παρόμοια θέματα θυμίζει κομπογιαννίτη ἀποφαινόμενον περὶ τὰ ἱατρικά.

Ὁ κ. Παναγιωτάτος εἶναι γνωστὸς ὡς ποιητής. Ἐκπλήσσει τὸ γεγονός ὅτι ἀπο-

κτὰ τὴν ιδιότητα τοῦ κοινωνιολόγου τῆς Λογοτεχνίας καὶ φιλολόγου, μὲ ὅχι, βέβαια, ἀδιατάρακτη τὴν ἀπαιτούμενη γι' αὐτὸ ἀποστολικὴ διαδοχὴ.

Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐκπληξὴ καὶ ἡ διαμαρτυρία μου κρύβουν στὴν οὐσία τους ἀγαθὴ προαίρεση, διόλου μειωτικὴ γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ κ. Παναγιωτάτου. Ὡστόσο, ἂν ἐπιμείνει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁ Ἕλληνας Ἑσκαρπίτ ἢ Ντουβινιώ, τότε ἀποκτοῦν δικαίωμα οἱ ἐπιστῆμες τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Ψυχολογίας νὰ ἐρευνήσουν μὲ ἀκραιφνῇ ἐπιστημονικὰ κριτήρια τὸν μονόλογο τοῦ ἀπολογουμένου κ. Παναγιωτάτου — 31ο τεῦχος «*Δαυλοῦ*».

Ἔτσι, ἡ ὑπογράμμιση στὸ κείμενό του λέξεων, π.χ., ὅπως: εὐνουχίζεται, κατὰ φύσιν — σελ. 1522 — καί, βέβαια, ἡ βάνουση ἀναφορά στὴν ὁμοφυλοφιλία τοῦ Καβάφη, μὲ τὴν προσλαμβάνουσα ὑστερικὸν χαρακτήρα ἠθικολογία του περὶ προστασίας ἀνηλίκων κλπ. — σελὶς 1523 — δὲν νομίζω ὅτι στὰ χέρια ἐνὸς ἐπιστήμονος, κοινωνιολόγου ἢ ψυχολόγου, θὰ ἔδινε κολακευτικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸν κ. Παναγιωτάτο. Βάνουση, ἐξ ἄλλου, εἶναι καὶ ἡ ἀναφορά του στοὺς Ἑθνικοὺς μας Ποιητές, στὸ ἄρθρο του ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ 29ο τεῦχος τοῦ «*Δαυλοῦ*», προκαλῶντας τὴν διαμαρτυρίαν μου στὸ ἀμέσως ἐπόμενο τεῦχος...

Φιλικὰ

Βενετία Καπετανάκη

Ἀπὸ τὸν διακεκριμένο μελετητὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς δρ. Κωνσταντῖνο Μητρόπουλο λάβαμε καὶ δημοσιεύουμε τὸ ἀκόλουθο κείμενο:

ΠΕΡΙ ΟΠΙΣΘΟΔΡΟΜΙΚΩΝ Ο ΛΟΓΟΣ

I

Ὅπισθοδρομικοὶ εἶναι ὅσοι πάσχουν ἐς ὁμοφυλοφιλίας, φέρουν δηλ. διαστροφή τῆς γενετησίου συμπεριφορᾶς, εἴτε ἐπικτητὴ εἴτε ἐκ γενετῆς, ὅπως ἦταν π.χ. ὁ ποιητὴς Καβάφης.

Καὶ κινούμενος ἀπὸ τὴ συζήτηση μεταξὺ τοῦ κ. Παναγιωτάτου καὶ τῆς κ. Καπετανάκη (βλ. *Δαυλόν*, 29, 30, 31), ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ διελυκάνω τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ βιολογικὸ πρόβλημα, ὅσο μπορῶ.

Πρῶτα πρέπει νὰ γίνῃ νοητὸ, πῶς ἡ ἱκανοποίηση τῆς γενετησίου ἐπιθυμίας γίνεται γιὰ φυσιολογικοὺς λόγους πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους. Πᾶσα δὲ παρέκκλισις εἶναι ἀφύσικη, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες.

Σὲ ἀμφότερα τὰ φύλα ἐνυπάρχει ἀρρενότης καὶ θηλύτης, γιὰτὶ καὶ τὰ δύο ἔχουν σπέρμα ἀμφότερα καὶ ἐπομένως τόσο ἡ σωματικὴ ὅσο καὶ ψυχικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνυπάρχει ἐκ γενετῆς μέσα στὸ γόνο τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ καθορίζει τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ψυχικὴ ἀκόμα ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου, ἂν δὲν ἐπέμβουν ἄλλοι παράγοντες, ὅπως δίαίτα, νόσος, περιβάλλον κ.λ.π., οἱ ὅποιοι τροποποιοῦν ἢ μεταβάλλουν τὸν βίότυπο τοῦ ἀτόμου, καὶ δίνουν σ' αὐτὸν μιὰ σειρὰ μεταβολῶν, ποὺ συμβαδίζουν πάντοτε μὲ τὴ ψυχικὴ τροποποίηση, καὶ πρὸ παντὸς τὴν γενετήσιο ἐπιθυμία, ποὺ ἐκδηλοῦται εἴτε ὡς ὁμοιοφυλοφιλία εἴτε ὡς ροπή πρὸς ἐκπόρνευσιν εἴτε ὡς παιδεραστία εἴτε ὡς νυμφομανία κ.ο.κ.

Οἱ ἐκ γενετῆς ὀπισθοδρομικοὶ δὲν εἶναι ὑπεύθυνοι τῆς πράξεώς τους, ἀλλὰ τὸ μόνο ποὺ τοὺς διακατέχει εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς γενετησίου τους διαστροφῆς. Καὶ γιὰ τοῦτο ἡ φαντασία τους ὀργιάζει στὸ νὰ πλάττει εἰκόνας ἱκανοποιήσεως τοῦ πάθους τους, ποὺ τοὺς ἀπασχολεῖ σὲ ὅλη τους τὴ ζωὴ.

Ἐπιπροσθέτως οἱ ἐκ γενετῆς ὁμοφυλόφιλοι δὲν ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ γυναῖκα

ούτε αποκτούν οικογένεια. Κατά συνέπεια είναι απομονωμένοι από κάθε συναίσθημα, πού απορρέει από το οικογενειακό περιβάλλον, όπως αγάπη, ηθική, φιλανθρωπία: τὰ πάντα σ' αυτούς έχουν αλλάξει. Ἡ φωνή τους γίνεται γυναικεία καὶ συμπεριφέρονται ὡς γυναῖκες, καὶ γενικὰ ντύνονται, χειρονομοῦν καθὼς οἱ γυναῖκες καὶ θέλουν νὰ νομίζονται ὅτι δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀνδροπρέπεια. Ἀντιθέτως ὅσοι πάσχουν ἀπὸ ἐπικτητον ὁμοιοφυλοφιλίαν, αποκτοῦν οικογένεια, ἡ στάσις τους ὁμως εἶναι ἀντικοινωνική: εἶναι χυδαῖα ἄτομα καὶ ἔκφυλα.

Καὶ τὰ δημιουργήματα τῶν ἀρρώστων αὐτῶν κρίνονται ὡς ἀντάξιά τους: Νὰ λοιπόν, κ. Καπετανάκη, πού ἡ κριτική ἔχει τὴ θέση της καὶ ἡ ἀνάλυση ὁμοίως. Καὶ ἡ ὀπισθοδρομικότης τοῦ Καβάφη δὲν εἶναι προσωπική του ὑπόθεση. Ἐχει δίκιο ὁ κ. Παναγιωτάτος!!!

II

Ὁ Ἴπποκράτης στὸ *περὶ Διαίτης*, Αὐν (κεφ. ΧΧΧΙΙ, δικῆς μας ἐκδ.), καθὼς καὶ στὸ *περὶ Γονῆς*, τόμ. VII, σελ. 474, ἐκδ. Liti, γράφει: «Καὶ ἔστι καὶ ἐν τῷ ἀνδρὶ τὸ θῆλυ σπέρμα καὶ τὸ ἄρσεν καὶ ἐν τῇ γυναικὶ ὁμοίως, ἰσχυρότερον δὲ ἔστι τὸ ἄρσεν θήλεος». Ἡ γένεση τοῦ ἀνδρός, διδάσκει ὁ Ἴπποκράτης στὸ *περὶ Διαίτης*, γίνεται κατὰ τρεῖς συνδυασμούς. Ἐὰν ὁ ἀνδρας δώσει σπέρμα ἄρρεν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ γυναίκα, τὸ τέκνον τους θὰ γίνῃ ἄρρεν μὲ γενναία ψυχὴ. Ἐὰν, ἐξ ἄλλου, ὁ ἀνδρας δώσει ἀρσενικὸ σπέρμα καὶ ἡ γυναίκα θηλυκὸ, θὰ γεννηθῇ πάλι τέκνο μὲ ἰσχυρὴ ψυχὴ καὶ σῶμα ἀνδρικής κατασκευῆς, ἐξ ἴσου ἀνδρεῖο μὲ τὴν παραπάνω περίπτωσι, ἀλλὰ ὑποδεέστερης σωματικῆς δυνάμεως.

Τέλος, ἂν ἀπὸ τὸν ἀνδρα προέλθῃ θηλυκὸ σπέρμα καὶ ἀπὸ τὴ γυναίκα ἀρσενικὸ, τὸ παιδί πού θὰ γεννηθῇ θὰ εἶναι, κατὰ τὴ ψυχροσύνησιν καὶ τὸ σῶμα, σὲ ἄλλο πλῆρον σχῆμα, ἤτοι τοῦ ἀνδρογύνου, δηλ. ἀρενοθήλεος:

«Ἦν μὲν ἀπ' ἀμφοτέρων θῆλυ (σπέρμα) ἀποκριθῇ, θηλυκώτατα καὶ εὐφύεστατα γίνεσθαι». (*Δίαιτ.*, 29).

Στὸ *περὶ Ἀέρων καὶ Τόπων* περίφημο ἔργο του ὁ Ἴπποκράτης ἀσχολεῖται μὲ μιὰ νόσο τῶν Σκυθῶν, πού καλεῖ «*θηλείαν νόσον*». Ἡ νόσος αὐτή, πού κατελάμβανε μόνο τοὺς ἀνδρες, ὀφείλετο στὴ πίεσι καὶ θλάσι τῶν γεννητικῶν ἀδένων, λόγῳ τῆς συνεχοῦς ἱππασίας. Τοὺς νοσοῦντες ὀνόμαζε ἀνανδρεῖς· καὶ ὁ Ἡρόδοτος «*ἐναρέας*» (I, 105) ἢ *ἐναριεῖς* (ἐρμαφρόδιτος κατάστασις). Οἱ πάσχοντες ἐκεῖνοι ἡσυχολοῦντο ὅπως οἱ γυναῖκες καὶ ἐντύνοντο καὶ ὁμῖλουν ὅπως αὐτές: «*Γίνονται δὲ οἱ πλεῖστοι ἐν Σκύθῃσι καὶ γυναικεῖα ἐργάζονται καὶ ὡς αἱ γυναῖκες καὶ διαλέγονται τε ὁμοίως*» (βλ. Ἴπποκράτους *περὶ Ὠρῶν καὶ τόπων*, 22 ἐμῆς ἐκδ.).

Τώρα — μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς — ἀφοῦ τὸ φυσικὸ τους εἶναι τέτοιο, τί μπορούμε νὰ κάνουμε; Τίποτα δὲν θὰ κάνουμε ἀπὸ τοῦ νὰ τοὺς κρίνουμε αὐστηρότατα, γιὰ νὰ μὴν ἀποτελοῦν παράδειγμα στοὺς νέους. Καὶ δυστυχῶς εἶναι σήμερα πολλοί, πού μιμοῦνται τὸν Καβάφη. Καὶ ἐὰν ἡ ἐλληνικὴ λογοτεχνία ἀπλώθηκε στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Ἀμερική μὲ τίς μεταφράσεις τῆς ποίησης τοῦ Καβάφη, ἄς μᾶς ἔλειπε, δὲν εἶχε ἀνάγκη ἡ ἐνδοξη ἐλληνικὴ ποίηση ἀπὸ τὴν καβαφικὴ ποίηση! Μόνο ἡ ποίηση καὶ ἡ τέχνη τῶν ἐναρέτων ἔχει ἀξία.

MARIA RACIOPPI*

Κίονες καὶ Ναοὶ

Ἦταν μιὰ μέρα ὁ Λυκοῦργος κι' ὑπῆρξαν οἱ νόμοι
καὶ λεύτερες ἀγορὲς γιὰ ἀνθρώπους λεύτερους
διαλεγμένους σὲ καθεστώς: καὶ ὑπῆρξε ἡ Ἑλλάδα.
— Στὴν Σπάρτη δόξα καὶ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα —
ὀρκίζονταν στοὺς τρακόσιους:
πάνω στὴν Ἀκρόπολη ἢ Ἀθήνα ἀφιέρωσε ἓνα ναὸ
στὴν θεὰ Παρθένο καὶ στὶς μνῆμες,
στὸν Μαραθῶνα μέσ' στὴν πλατεία πεδιάδα
ἓνας βωμὸς συμβόλιζε μέσ' στὴν λατρεία
τοῦ θανάτου τὴν αἰωνιότητα τῆς ζωῆς
γιὰ τοὺς πολίτες μιᾶς μοναδικῆς πατρίδας.
Κίονες καὶ ναοὶ ἀπὸ ἄθικτα παρεκκλήσια
γιὰ τὴν μυστικὴ παρουσία ἑνὸς θεοῦ
μὲ χέρια ἀπὸ πάριο μάρμαρο
ἐπικαλοῦνταν τὸν οὐρανὸ γιὰ τοὺς δίκαιους
ἄνδρες, ποιητὲς τῆς ἀνθρωπότητας
καὶ τῆς σωματικῆς ὑπακρῆς στοὺς νόμους.
Τότε σὲ ἀρμονία μὲ τὴν γῆ
καὶ μὲ τὸν οὐρανὸ πέθαινες,
κι' ὁ Αἰσχύλος νικούσε μὲ τὸ τραγούδι του
τὶς ὑπέρτατες ἐριδες, ὁ μητροκτόνος ἀπαλλαγμένος
ἀπ' τὶς ἥπιες ἡσυχασμένες Εὐμενίδες.
Σήμερα μέσ' στὴν δασώδη Ἀργολίδα
θαλερὴ κάτω ἀπ' τὴν ἀψίδα τ' οὐρανοῦ
ἢ Μυκῆνα τοὺς πέτρινους θησαυροὺς τῆς
ξεδιπλώνει, καλυπτόμενη γιὰ υπεράσπιση:
ἄγρια γῆ στὴν καρδιὰ βεβηλωμένη
ἀπὸ ζηλόφθονα πάθη καὶ φριχτὲς μανίες.
Καὶ μέσ' τὸ γλυκὸ μεσογειακὸ
μούχρωμα, γιὰ νὰ δρέψει τ' ἀρώματα,
ξανακλείνει ἢ Ἀθήνα τὴν ὕψιστη Ἀκρόπολη:
κι' αὐτὴ ἀκόμα ἓνας μῦθος ἀνάμεσ' ἀπ' τὶς πρῶτες ὀμίχλες
πάνω στὴν κυρτὴ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντα.
Ἐδῶ, ἀνάμεσ' ἀπὸ κίονες γκρεμισμένους ἀπ' τὸν ἄνεμο,
ἀπὸ κομματιασμένη πέτρα ἐλευθερώνεται
τὸ μυστήριό τῆς ἀνεπανάληπτης ἱστορίας
γιὰ κομπιοῦτερ, ρομπότ, πολέμους ὑπερπόντιους,
Apocalypse now ἢ tomorrow,
ἀνθρωποὶ ἀπὸ μέταλλο χωρὶς ζωὴ
ἐκεῖ ὅπου μιὰ μέρα ἔπαλλε ἡ Ἑλλάδα.

(Μεταφράζει ὁ Φοῖβος Δέλφης)

(*) Διαμένει στὴν Ρώμη, ὅπου διδάσκει ἰταλικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία στὰ κλασσικὰ λύκεια. Πρῶν πνευματικῶς βοηθὸς στὴ λατινικὴ καὶ διπλωματικὴ παλαιογραφία καὶ συγγραφέας ἐργασιῶν μ' ἐπιστημονικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ θαυμάσια ποιήτρια, πεζογράφος, δοκιμιολόγος. Πρῶτὴ φορὰ παρουσιάζεται στὴν χώρα μας. Εἶναι μιὰ ἀξιόλογη ἑλληνολάτρισσα.

Δ. Β. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ρώμου Φιλύρα: Τέσσερα ανέκδοτα ποιήματα

Μ' αφορμή κάποια συζήτηση, στο σπίτι του στην Κηφισιά, με τὸν Δημήτρη Λάμπρου, τὸν ἐκδότη τοῦ «*Δαυλοῦ*», γιὰ τὸ Ρῶμο Φιλύρα, ἔφερα νὰ τοῦ διαβάσω μερικὰ ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ ἀλησμόνητου, ὅσο καὶ ἄτυχου, τραγουδιστῆ τῶν «*Ρόδων στὸν ἀφρό*».

Τότε ἦταν, ποὺ ὁ Δημήτρης Λάμπρου, μοῦ ζήτησε νὰ γράψω κάτι γι' αὐτόν, ποὺ κάποτε εἶχα ἐπιδιώξει νὰ γνωρίσω ἀπὸ κοντά, ἀλίμονο, ὅμως, στὰ μαῦρα χρόνια ποὺ ἡ σαλεμένη σκέψη τοῦ Φιλύρα κρατοῦσε τὴν πανέμορφη ψυχὴ του σκλάβα στὸ ἄσυλο τοῦ Δαφνιοῦ. Δέχτηκα μὲ χαρὰ νὰ δώσω μέσα ἀπ' τὶς σελίδες τοῦ «*Δαυλοῦ*» λίγες ρίμες ποὺ φανερώνουν τὸν πηγαῖο λυρισμὸ τοῦ εἰδυλλιακοῦ ποιητῆ.

Μικρὰ κιτρινισμένα χαρτιά, τσαλακωμένα χειρόγραφα, ποὺ ὅταν πηγαι-να νὰ τὸν δῶ, μοῦ χάριζε ἀπλόχερα. Καὶ βέβαια ἡ ποίηση τοῦ Ρώμου δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τοὺς στίχους αὐτούς.

Ἔχουν δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας πολλὲς ἐξαιρετες ἐργασίες ἐκλεκτῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων μας, δοσμένες μὲ πολὺ ἔμπνευση καὶ ἀγάπη. Τὸ ἔργο του ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν οἶκο «Γκοβόστη» μὲ κριτικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ Αἰμ. Χορμούζου, σχεδὸν ὁλόκληρο.

Πολλὲς φορὲς στὸ παρελθόν, σὲ συναντήσεις μὲ τὸν βαθυστόχαστο λογοτέχνη καὶ μεγάλο δημοσιογράφο Χουρμούζιο, εἶχαμε μιλήσει γιὰ τὸ διάσπαρτο ἔργο τοῦ ποιητῆ. Λέγαμε, χρέος ἔχουμε νὰ περιμαζέψουμε καὶ νὰ διασώσουμε ὅ,τι ἀκόμη ὑπάρχει σκόρπιο ἀπὸ τὸ πλούσιο ἀνέκδοτο ἔργο του. Ἡ πρώτη αὐτῆ ἐκδοση μὲ τίτλο «*ΑΠΑΝΤΑ*» πρέπει νὰ εἶδε τὸ φῶς τὸ 1939, ἂν θυμᾶμαι καλά. Σ' αὐτὴν εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ συλλογές, ὅπως «*Ρόδα στὸν ἀφρό*» 1911, «*Γυρισμοί*» 1919, «*Οἱ ἐρχόμενοι*» 1920, «*Κλεψύδρα*» 1921, «*Ὁ Πιερρότος*» 1922, ἡ «*Θυσία*», 1919 — 23 καὶ «*Οἱ θεατρίνοι τῆς ζωῆς*» (πεζὰ) 1916.

Μιὰ ἄλλη ἐπίσης πολὺ σωστὴ ἐκδοση γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ δόθηκε ἀπὸ τὸν Σήφη Κόλλια (ἐκδόσεις «Ἀθηναῖος», 1972), ποὺ συμπεριέλαβε μιὰν ἀκόμη ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ Φιλύρα μὲ τίτλο «*Οἱ θρύλοι τῆς Γενιᾶς*».

Εἶναι, πιστεύω, ἐλάχιστη ἡ προσφορά μου αὐτῇ στῇ μνήμῃ τοῦ ἀλησμόνητου φίλου· καὶ θὰ τελειώσω μὲ κάτι ποὺ ἦταν γραμμένο γι' αὐτὸν σ' ἓνα μου γράμμα ποὺ τοῦ ἔστειλα στὸ «Δρομοκαῖτειο», σὲ ἡλικία μόνο 20 ἐτῶν, μετὰ τὴ πρώτη μου ἐπίσκεψη:

«Φίλε μου ποιητῆ, γράφω σὲ σένα, ποὺ ἡ γνωριμία σου πρέπει νὰ στ' ὁμολογήσω, μοῦ ἄφησε μιὰ λεπτὴ ὅσο καὶ παράξενη μελαγχολία, κάτι σὰν τρόμο ψυχῆς.

» Δὲν ἦσουν ἐσὺ ὁ καταδικασμένος τῆς ἄπονης μοίρας.

» Δὲν ἔπρεπε ἡ ζωὴ σου νὰ ἔχει αὐτὴ τὴν τύχη.

» Ἀλλὰ καὶ πάλι σκέφθηκα, ὅτι αὐτοὺς ποὺ ξεφεύγουν ἀπ' τοὺς ἄθλιους κόσμους πρὸς τοὺς θεϊκοὺς, δὲν πρέπει νὰ τοὺς θρηνοῦμε. Θὰ σοῦ χρωστῶ εὐγνωμοσύνη, ποιητῆ, νὰ μὲ δεχτεῖς ξανὰ καὶ νὰ μὴ μοῦ ξαναπεῖς ἐκεῖνο τὸ: «Δὲν θέλω νὰ ἔρχεται κανεὶς ἐδῶ, γιατί μ' ἐνοχλεῖτε». Πιστεύω, ὅτι τὸ χαμό-

γελο καὶ οἱ τελευταῖες λέξεις τῆς πρώτης μας συνάντησης θὰ γίνουν ἐξαίρεση γιὰ τὴν δική μου παρουσία. Μοῦ εἶχες πει: σὲ δέχτηκα μὲ καληνύχτα καὶ σ' ἀφῆνω μὲ καλημέρα».

* * *

Ἀκολουθοῦν τὰ τέσσερα ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Φιλύρα: «Ξήθρα», «Ξύπνημα», «Ἐλεύθερη Ζωή» καὶ «Μυρογιάλι».

Ξήθρα

Χειμαδιά, ξῆθρες στ' ἀνοιγμα τῶν ὀριζόντων,
ἐλεύθερα ὕπαιθρα μέσα στὸ φῶς,
πλοῖα δίχως ἄραγμα στ' ἄπατα πόντων
κι' ἐσὺ ἑαυτέ, ποὺ κοίτεσαι κρυφός.

Ὅασεις σὲ Σαχάρες ἐπιζώντων,
φάρος καὶ φαροφύλακες νυκτός,
ζόφος ποὺ σὰς σκεπάζει, κι' Ἑλλησπόντων
ρούφουλας καὶ παλίρροιστος ἀφρός.
Σὲ σκήτη, σὲ καλύβα, σὲ ρουπάκι,
σὲ μιὰ καλαμωτὴ τοῦ ποταμιοῦ
νὰ ζῶ, κι' ἄς ῥέῃ πλάϊ μου ἐν' αὐλάκι.

Σ' ἀπόμερο, ἄβατο καλντεριμιοῦ νὰ ρεμβάζω,
μόνος νὰ ζῶ καὶ νὰ τυρβάζω,
καὶ νὰ μεθῶ τὸ νοῦ μου ἀπεικάζω.

P. Φιλύρας

Ξύπνημα

Μόλις ξυπνοῦσα μέσ' τὸ Σύμπαν, χωρὶς νὰ ξέρω τὶ θὰ μ' εὔρη
κι' ἀμέσως ζήτησα, πεινοῦσα, νὰ μασουλίσω λίγο ἀλεύρι,
μόλις τὰ μάτια μου ἀνοίγω στὸ φῶς τοῦ Κόσμου καὶ ξανοίγω
τὶς λαμπηδόνες τοῦ Αἰθέρα, καὶ τὴ φωνὴ στὰ στήθη πνίγω.

Ἀκαταμέρητων γιγάντων χτίσμα ἢ πλάση καὶ ἡ φύση,
αἶνιγμα ἄλυτο, ποὺ κάποιος κάποιαν ἡμέρα θὲ νὰ λύση,
ἓνα ἐκπαγλο πασίφανο θάμα, ὄραμα κι' ὄνειρο καὶ θῶρι,
ἓνας καμβᾶς σὲ θεῖο τελλάρο κι' ἓνα, σὰν φέτα, περιθῶρι.

Μιὰ ἀκουαρέλλα, ἓνα φεστόνι, ὑφάδι κι' ὕφασμα κι' εἰκόνες
μέσα σὲ κάδρο ἢ μενταγιόν, ὄνειρεμένη μου Μαντόνα.
κάποια Γοργόνα πᾶ' στὴ πλώρη βοήθεια, ναυαγῶν ἐλπίδα,
μιὰ πληγὴ μάχης, φυλαχτὰρι καὶ θερμοῦ αἵματος ρανίδα.

12.7.40

P. Φιλύρας

[illegible]

Ἐλεύθερη ζωή

Νάμουν αἰτός, νὰ πέταγα, νὰ πηγαινα παντοῦ,
 νάμουνα μιὰ μικρή, καλή, σεμνή πεταλουδοῦλα,
 νὰ βύζαινα τὴ γόνιμη γῆρι τοῦ κάθε ἀνθοῦ,
 νὰ τύπωνα σὲ κάθε ἀριὸ φυλλάκι ἀπὸ μιὰ βοῦλα.

Νὰ τρύγαγα τὴ στερεή κάθε φυτοῦ ἱκμάδα,
 τὸ θεῖο χυμὸ πού ἀνθορροεῖ στὶς φλέβες τοῦ ἀνθοῦ,
 στὶς ἴνες, στὴ λεπτὴ κι' ἀγνή ἐντεριώνη, ἀνθάδα,
 καταβολάδα τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ συγκρατημοῦ.

Θὲ νὰ χαιρόμουν τὴ ζωή, κατάχαρα, πολὺ,
 θὰ γλένταγα, θὰ πῆδαγα, θὰ ξεφωνοῦσα
 σὰν ἓνα ἀδύνατο, ἄπλερο, λυμφατικὸ πουλί
 καὶ τὴν ἐλεύθερη ζωὴ θὲ ν' ἀνυμνοῦσα.

13.7.40

Ρ. Φιλύρας

Μυρογιάλι

Ὅλα τ' ἀρώματα ποὺ βάζει κάθε κοπέλλα στὸ μαντῆλι,
 ὅλα τὰ λούλουδα ποὺ μπήχνει μέσ' τὸ κορσάκι κι' ὅλο τὰ σιάζει·
 ἀφιερῶματα, ποὺ ἀφίνει στὸ εἰκόνισμα καὶ στὸ καντῆλι
 κι' ὅλο τὸ αἶσθημα, τὸ μάγο, ποὺ τὴ ψυχὴ της ἐξουσιάζει·

ὅλα τὰ αἰσθήματα, τὰ πλάνα, τὰ συναισθήματα κι' ὁ ἔρωτος,
 ποὺ πλημμυρίζουν τὴν καρδιά της κι' ἡ πλάνη τῶν αἰσθήσεων μέθη
 κι' ἡ καρδιοκλέφτρα φιλοκάλλια, καλλωπισμός ποὺ ὁ νοῦς ἀλέθει
 κι' ὅταν γεράσουν τὰ κορίτσια καὶ ὅταν ὁ νέος γίνῃ γέρος,

θὰ ξεχασθοῦν καὶ θὰ σβηστοῦν, θὰ λείψουν, θὰ στερέψουν,
 θὰ γίνουν ἓνα μυρογιάλι θυμήματος, μὰ θάρθη ἡ λήθη
 νὰ τὰ σκεπάσῃ· θ' ἀραχνιάσῃ τότε κι' αὐτὸ κι' ὅθε ἀγαπᾶνε
 θὰ λένε πῶς κι' αὐτὸ δὲ ἦταν παρὰ ἓνα ἀκόμα παραμῦθι.

13.7.40

Ρ. Φιλύρας

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ

Χριστίνα Φρουζάκη

Μαγοὶ δεκαεπτὰ, Ἀνοιξεις δεκαεπτὰ, Ἀπρίληδες δεκαεπτὰ. Πέθανε. Πέθανε. Σκοτώθηκε. Ἐπесе ἀπ' τὸν δευτέρο ὄροφο τοῦ σχολείου της (Λύκειον Γλυφάδας).

.....
Ἕνας νόμος. Ἕνα ἄρθρον: «Διὰ κατασκευᾶς περιτοιχισμάτων - κιγκλιδωμάτων ἀσφαλείας, ἐπὶ οἰκοδομῶν, πλοίων (.....) ὕψους ἄνω τῶν τριῶν (3.00) μέτρων (ταρατσῶν, στεγῶν, ἐξωστῶν — θωράκια, στηθαῖα, κουρτέλα, παραπέτα....), ὀρίζεται ἐλάχιστον ὕψος αὐτῶν μέτρα ἓνα καὶ τριάντα ἑκατοστά (1.30). Οἱ μὴ συμμορφούμενοι...
.....

Ἕνας νόμος. Ἕνα ἄρθρον. Δὲν θὰ γίνει ποτέ — Ἑλλάδα τὸ λένε τοῦτο τὸ μέρος...
Μαγοὶ δεκαεπτὰ, Ἀπρίληδες δεκαεπτὰ. Τὰ ἐλληνόπουλα θὰ σκοτώνονται γιὰ ἓνα νόμον ποὺ δὲν θὰ γίνει ποτέ — Ἑλλάδα τὸ λένε...

Χριστίνα, λυπήσου μας, κατάλαβέ μας, δὲν μᾶς περνάει, παιδί μου, ἐδῶ νομοθετοῦνε ἐχθροί, καὶ τί τοὺς γνοιάζει τὸ λυωμένο στὴν ἀσφαλτο κεφαλάκι σου, τὰ τσακισμένα σου πόδια — βγάξε μᾶς τὴ γλώσσα, Χριστίνα, μούντζωνέ μας, Χριστίνα, Χριστίνα, Χριστίνα σκοτωμένη γιὰ πάντα, ἀεὶ στὸ Βόλο, Ἑλλάδα...

Τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὸν κινηματογράφο

«... Ἡ ψηφίζεται τὸ — ἔστω ὄχι ἀπόλυτα ἱκανοποιητικό — νομοσχέδιο «προστασίας» του καὶ ὁ ἀσθενὴς πασχίζει ν' ἀναρρώσει, ἢ δὲν ψηφίζεται καὶ πεθαίνει... μόνο ἡ τέχνη ἀναδεικνύει τὸ σφρῖγος μιᾶς χώρας, τὴν καθιστᾷ σεβαστή» (Κ. Σταματίου, *Τὰ νέα*, 14 Αὐγούστου).

Θαρρῶ πὼς ὑπάρχει μέγας κίνδυνος, κ. Σταματίου, νὰ.... μπουκώσει ἡ Χώρα (σάν... καρμπυρατέρ) ἀπ' τὸν πολὺ σεβασμό. Καλύτερα λιγότερος — ἂν πρόκειται νὰ στηριχθούμε στὸν ἐλληνικὸν κινηματογράφο, γιὰ νὰ μᾶς σεβαστοῦν οἱ ξένοι! (Λόγια, λόγια, λόγια)... Μὰ νὰ τί γράφει γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἓνας ὀλόπικρος Ἕλληνας, μιὰ ὥραϊα διάνοια, ποὺ μπορεῖ νὰ λέγει εἰδῶς — ἀποφασιστικά, ἀντικειμενικά, ἀπροκατάληπτα — γιὰ τὴν ἐλληνική... 7η τέχνη («Πολιτιστική», Σεπτέμβριος, τ. 9) ὁ Βασίλης Ραφαηλίδης:

«Μὲ τὸ νομοσχέδιο ἢ χωρὶς τὸ νομοσχέδιο ἢ κατάστασις στὸν ἐλληνικὸν κινηματογράφο δὲν ὑπάρχει περίπτωση ν' ἀλλάξει. Δὲν εἶναι ὁ νόμος ποὺ θὰ φτιάξει τὸν κινηματογράφο. Εἶναι ὁ κινηματογράφος ποὺ θὰ φτιάξει τὸν νόμο, ὅταν ὑπάρξει κινηματογράφος. Ἡ συζήτηση, λοιπόν, εἶναι μᾶλλον ἀστοχη, ἄνευ ἀντικειμένου, καὶ τοποθετημένη σ' ἓνα ἐπίπεδο καθαρὰ ἰδεαλιστικό, νομοκανονιστικό... Μ' ἄλλα λόγια τὰ πράγματα κανονίζονται μέσα σὲ διαδικασίες κοινωνικοπολιτιστικές στὴ βάση, καὶ ὄχι ἀπὸ πάνω, μὲ νόμους κλπ. κλπ., ποὺ, πέρα ἀπ' τὴν ἐγγενῆ τους ἀνεπάρκεια, ἴσως πιστεύουν ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ φτιάξουν τὸν κινηματογράφο, τὴ στιγμὴ ποὺ εἶναι κι αὐτοὶ δημιουργήματα μιᾶς ἀσυνάρτητης κατάστασις σ' αὐτὸν τὸν τόπο».

*

Τὶ νὰ εἰπῇς, Βαγγελίστρα σου, τί νὰ εἰπῇς. Πὼς σὲ δέκα γραμμὲς λέγονται πράγματα ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχαν γκρεμίσει πρὸς τὰ ἔξω τοὺς πανεπιστημιακοὺς τοίχους, ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχαν συστήσει τυρταῖον θούριον καὶ νὰ ἔχαν ἀφυπνίσει τὸν ἐλληνικὸν λαό — τοὺς νέους ποὺ βολεύονται στίς καφετερίες τῆς «ἀμφισβήτησης» καὶ τῆς «πολιτικοποίησης» ἐντρεπόμενοι νὰ πληρώσουν τὸν «φραππέ» τοὺς λιγότερο ἀπὸ κατοστάρικο (ἀπ'

τὰ λεφτὰ «τοῦ γέρου τους»); Πῶς, ἂν κάποιος συνεχίσει νὰ τὰ λέει αὐτά, ἡ φωτογραφία του πρέπει ν' ἀνέβῃ στὸ εἰκονοστάσι τῶν νεοελλήνων, δίπλα σ' αὐτὲς τοῦ Ἁγίου Κανάρη καὶ τοῦ Ἁγίου Καραϊσκάκη κι ὅλων τῶν Ἁγίων αὐτοκτόνων — στὰ κάθε λογῆς, ἀπαξιῶντα τὴν ἐξήγησι, φαρμακωμένα Μανιάκια;...

Περὶ τὸ Κρατικὸν Βραβεῖον Ποιήσεως

Ὁ κ. Θ. Φραγκόπουλος (Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς) στὴν «Πολιτιστικὴν» τοῦ Σεπτεμβρίου: «Ὅσο γιὰ τὶς "Μερικὲς γυναῖκες" τοῦ κ. Βαλαωρίτη, ποὺ κατηγόρηθηκαν πῶς (α) δὲν εἶναι ποίημα ἀλλὰ πεζό ⁽¹⁾ καὶ (β) πῶς εἶναι πορνικόν, θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ πῶ πῶς μήτε ἡ στιχουργία μήτε ἡ τυπογραφικὴ διάταξη τοῦ κειμένου εἶναι ἀποφασιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάταξή του στὸ εἶδος τῆς ποιήσεως... ⁽²⁾ καθὼς καὶ ἡ ἐλευθεριάζουσα γλῶσσα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν σεξουαλισμό, ποὺ εἶναι μιὰ βασικὴ, ἱερὴ καὶ ἐντιμὴ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ⁽³⁾, δὲν μπορεῖ νὰ ὠθήσῃ τὴ σεμνοτυφία μας στὴν κατ' ἀρχὴν ἀπόρριψη ἐνὸς κειμένου ⁽⁴⁾ (γιατὶ τότε θ' ἀπορρίπταμε καὶ τὰ τελευταῖα, πολὺ ἐλευθερόστομα, μυθιστορήματα τοῦ Γ. Ρίτσου)» ⁽⁵⁾.

Ὁ κ. Φρ. δὲν εἶναι εὐκολὴ λέια: Ἐξακριβώνοντας πῶς ἡ ριπὴ ἐρχεται ἀπὸ ἀριστερὰ ρίχνει τὴν πρώτην σαϊτιά του στὸ μεσόπλατο τοῦ κ. Ρίτσου (ἀδιαμφισβήτητον σουπερ στάρ τῆς... Ἀριστερᾶς) κι ἄντε τώρα νὰ τοῦ βγάξετε γούνα, σακκάκι, σωκάρδι, πουκάμισο, φανελλάκι — γιὰ νὰ τραβήξετε τὴ σαῖτα. Καὶ... τί γίνεται, ἂν ὁ κ. Φρ. σκοπεύσει πῶς χαμηλά; Οὐρὰ ὑπὸ τὰ σκέλη, λοιπόν, γιὰ ἀποκαλύψεις εἴμαστε τώρα...

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σὲ μᾶς, κ. Φρ., καταλαβαίνετε βέβαια πῶς δὲν μᾶς ἀπασχολοῦν πεζότης, στιχουργία, τυπογραφικὴ διάταξις — τοῦ βραβευθέντος κειμένου. Ἐμεῖς στεκόμαστε ἀποκλειστικὰ στοὺς ὑψηλοὺς στόχους, στὰ βαθύτατα διανοήματα, στὸ περίτεχνο τῆς διατύπωσης, στὴν δαψίλεια τοῦ λεκτικοῦ μεταλλεῖου — πράγματα ποὺ φαίνονται, διαφαίνονται, προϋποθέτουν (λογουχάριν ἐκεῖνο τὸ παναρμόνιο, τρισευγενικὸ καὶ μεγαλόπνοο «τοῦ μουνιῦ τῆς» ἢ τὸ τόσο ἀσύγκριτο καὶ... πανεπιστημιακὸ «ἐμπαινε πάνω σ' ἕνα...» ⁽⁶⁾ Κύριε Φραγκόπουλε, γι' αὐτὰ δὲν βραβεύσατε τὸ «Μερικὲς γυναῖκες»; Πῶς σὰς νιώθω!..

1) Ὅχι τὸ βιβλίο! Σεῖς κατηγορεῖσθε, κ. Φρ., ὅτι βραβεύσατε πεζὸ λόγον μὲ βραβεῖον ποιήσεως.

2) Προδίδει ἐκφυλισμό, παρακμὴν ἢ μὴ ἐναντίωσις στὸ νὰ ὀρίζονται κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἀποφασιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάταξιν ὅπου δεῖ δοθέντος κειμένου — οἱ ἐπιμένοντες στὴν ἀρχαία «σκουριά» τοὺς ἀναγνωρίζουν τὸ ἔμμετρο (σὰν ἰδιότητα) γιὰ νὰ κατατάξουν στὴν ποιήσιν δοθέντα λόγον. Ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ μὴ διορίζεται πῶς ἡ 12κύλινδρος τζάγκουαρ — γιὰ νὰ μὴ διεκδικήσουν Κρατικὸ Βραβεῖον Ποιήσεως, προσεχῶς, σκορδαλιά, κουνήματα, καπρίτσια τεκνῶν, πεολεξίες περίτεχνες...

3) Ἄν, κ. Φραγκόπουλε, ὑπολήπτεσθε τόσο τὶς ὑπερφυσικὰ ἐπιδόσεις τοῦ κ. Βαλ. στίς.. βασικὰς, ἱερὰς καὶ ἐντιμὰς... σεξουαλικὰς τοῦ δραστηριότητες, ὅς βραβεύατε τὴ βίντεο - κασσέτα τῶν ἐπιθαλάμιων κατορθωμάτων του — ὅχι τὸ βιβλίο του. Ποῦ θὰ εἰπῇ πῶς εἴσθε ὑπόχρεος τὴν «βασικότητα, ἱερότητα κι ἐντιμότητα» τοῦ βραβευθέντος λόγου νὰ ὑποστηρίξετε, ὅχι νὰ μᾶς... ἐξηγήτῃ τί... εἶναι σεξουαλισμός (πού, ὡς ἐνστιγμιατικὴ ἀνάγκη (ἀκαταπολέμητη), δὲν χρειάζεται τὴ συνηγορία σας). Ὅτι «βασικὴ, ἱερὴ καὶ ἐντιμὴ» εἶναι μονάχα μιὰ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς: ἡ ὀδὸς πρὸς τὴν αὐτοακραΐωσιν — συμπεριλαμβάνεται ὅλη ἡ διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς. Διαφορετικὰ, οἱ κατὰ πρῶτον λόγον δικαιοῦμενοι (ἐν πρυτανείῳ σίτισιν, παράσημα, κηδεῖαν δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ κάλυψιν τῆς σοροῦ τοὺς μὲ τὴ σημαία) δὲν θὰ ἔναι παρὰ οἱ ἀκόλαστοι, ὀργασταί, διαφθορεῖς, βιασταί, παιδερασταί, ἀνδροκοῖτες, ἡδονοβλεψίαι, φωνικισταί, αἰδοιολεῖκτες, κίναιδοι — ποῖος ἄλλος λειτουργεῖ πλέον.. ἐμμανῶς, περισπουδᾶστως, ἐξό-

ΕΜΜ. Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ
Προϊστορικὲς ἑλληνικὲς γραφὲς
(Παρουσίαση 3 ἐγχαράκτων πηλίνων ἀντικειμένων)

I

Ἡ γραφή, ὡς γνωστόν, προϋποθέτει ὀργανωμένην κοινωνίαν. Οἱ πρωτόγονοι καὶ οἱ νομάδες δὲν ἔγραψαν, διότι δὲν εἶχαν ἀνάγκην γραφῆς, δὲν εἶχαν πολιτισμόν. Ἡ κοινωνικὴ ἀνάπτυξις, οἱ πολύπλοκες ἀνθρώπινες σχέσεις, οἱ ἀναγκαῖες ἐπικοινωνίες ἔχουν ὡς ἐπακόλουθον τὴν δημιουργίαν γραφῆς.

Ἡ ἀποτύπωσις τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ τὶς ἀναγνώσῃ κάποιος ἄλλος συνάνθρωπός του, δὲν γίνεται τυχαίως, ἀλλ' ἀναγκαίως, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐξωτερικεύσεως ἰδεῶν, τῆς μεταδόσεως μηνυμάτων, τῆς διατηρήσεως γεγονότων. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἀρίθμησης, πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς μνήμης, κατόπιν ἡ περιγραφή, πρὸς διατήρησιν γεγονότων, ἐδημιούργησαν τὴν γραφήν. Ὁ βοσκὸς ἀριθμεῖ μὲ σημεῖα τὰ ζῶα ἢ τὴν παραγωγὴν τους ἢ περιοδικὰ φυσικὰ φαινόμενα, διὰ νὰ θυμᾶται. Ὁ γεωργὸς ἀργότερα περιγράφει τοὺς ἀγρούς, καταγράφει τὶς ἀποστάσεις τους καὶ ἀναγράφει τὴν ἔσοδέα τους. Ὁ ἔμπορος, μετὰ ταῦτα, ἀνταλλάσσει πράγματα μὲ πράγματα, διατηρῶν εἰς τὴν μνήμην του, διὰ καταγραφῆς, τὰς συναλλαγὰς του. Οἱ σφραγίδες καὶ τὸ χρῆμα τελικῶς εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα τῆς συγκροτημένης κοινωνίας καὶ ἀποτελοῦν τὸ πλεόν ἐξελιγμένον εἶδος γραφῆς, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ συμπεπυκνωμένης, περιεκτικῆς καὶ ἀποκλειστικῆς γραφῆς εἰδικῶν φορέων ἐξουσίας.

Ἀπὸ πότε ὑπάρχει ἄραγε γραφή εἰς τὸν ἑλληνικὸν χρόνον; Κατὰ τ' ἀνωτέρω, γραφή πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τότε ποὺ συναντοῦμε μόνιμες ἐγκαταστάσεις ἀνθρώπων, ἀνθρώπινον πολιτισμόν καὶ ὀργανωμένες κοινωνίες.

Ἡ Μινωικὴ γραφή μὲ τοὺς σφαιρολιθοὺς ἀρχικῶς, τὰ ἱερογλυφικὰ τοῦ περιφήμου δίσκου τῆς Φαιστού καὶ τὴν Γραμμικὴν Γραφήν Α ἀργότερον (*Ἱστ. Ἑλ. Ἔθνων*, I, σ. 122) ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι μόνον ἀνεπτυγμένες κοινωνίες ἔχουν ἀπαραιτήτως καὶ γραφήν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς διὰ τῆς Γραμμικῆς Β, τὰ συλλαβογράμματα τῆς ὁποίας ἀνέγνωσεν ὁ Ventris (*Ἱστ. Ἑλ. Ἔθν.*, I, σ. 295). Ἀλλὰ πρὸ τῆς Μινωικῆς καὶ Μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς ζωῆς, ὑπῆρξαν εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἑλλαδικὸν χρόνον ὀργανωμένες καὶ ἀνεπτυγμένες κοινωνίες, ἴσως, ἂν ὄχι ἀνωτέρας κλάσεως πολιτισμοῦ.

II

Ἀπὸ τοῦ 7.000 μέχρι τοῦ 2.000 π.Χ., ποὺ διαρκεῖ ἡ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ καὶ ἀκολουθεῖ ἡ Χαλκοκρατία (2.000 - 1.200 π.Χ.) ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐντάσσονται ἡ Μινωικὴ καὶ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ), ὁπότε καὶ τελειώνει ἡ προϊστορία τῆς Ἑλλάδος (*Ἱστορ. Ἑλ. Ἔθνων*, I) μὲ τὶς προαναφερθεῖσες γραφὲς Α καὶ Β ἀνεπτύχθησαν καὶ ἄλλοι θαυμαστοὶ πολιτισμοὶ καὶ τέλειες κοινωνίες.

Οἱ πολιτισμοὶ Σέσκλου, Διμηνίου (5.000 - 3.000 π.Χ.), Τσαγγλίου, Ραχμάνι, Σουφλίου, Ἀργίτης (4.000 - 3.000 π.Χ.) στὴ Θεσσαλία, Ν. Νικομηδείας, Σερβίων, Σιταγρῶν, Τικιλίου (4.000 - 2.500 π.Χ.) στὴν Μακεδονία, Λιανοκλαδίου (3.000 - 2.000 π.Χ.) στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα κ.λ.π. μᾶς ἄφησαν ἀνεπανάληπτα μέχρι σήμερον ἔργα τέχνης σὲ εἰδώλια, ἀγγεῖα καὶ ἐργαλεῖα.

Τὸ εἰδώλιο τῆς γυναίκας τῶν Φαρσάλων (*Νεολιθικὴ Ἑλλάς*, εἰκ. 38, σελ. 85, ἔκδοσις Ἑθν. Τραπεζῆς, 1973), τὸ ἀγγεῖον τοῦ Σέσκλου (*Ἱστορία Ἑλ. Ἔθνων*, σελ. 73), τὰ λίθινα καὶ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα (*Ἱστορία Ἑλ. Ἔθνων*, σελ. 53), θαυμάσια εἰς σύλληψιν, ἔκφρασιν, κάλλος, ἐπινόησιν καὶ χρησιμότητα, εἶναι δείγματα προηγμένων κοι-

νωνιών. Δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτε οί άνθρωποι τής νεολιθικής εποχής από τούς ανθρώπους τών ιστορικών χρόνων ή τών σημερινών κοινωνιών παρά μόνον τήν εύκολία πού προσέφερεν ή ανακάλυψις τών μετάλλων. Τά μέταλλα (χαλκός - σίδηρος) έπετάχυναν τή πρόοδον, αλλά σχεδόν επανέλαβαν τά νεολιθικά δημιουργήματα (του πηλού, του όστου και του λίθου).

Κατά τή νεολιθικήν εποχήν έχομεν και σφαγίδες. Πήλινες και λίθινες σφραγίδες υπάρχουν όχι άπλως πολλές αλλά και ποικίλες (*Νεολιθική Έλλάς*, σελ. 299 + *Ιστορ. Έλλ.* *Έθνους*, σελ. 57).

Όταν έχουμε λοιπόν άριστουργήματα ειδωλίων και εργαλείων εκ τών χειρών του νεολιθικού ανθρώπου και έχουμε ποικιλίαν σφραγίδων, γεννᾶται αὐτομάτως τὸ ἐρώτημα διατί νά μή έχουμε και γραφήν κατ' εκείνην τήν περίοδον (7.000 - 2.500 π.Χ.).

III

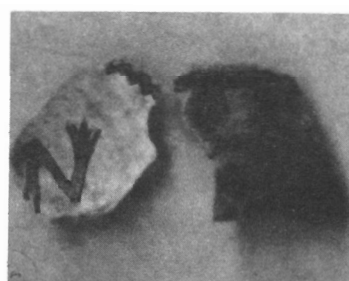
Ή «υπόθεσις» εἰς τήν έρευναν εἶναι ἀρχή ἀποδείξεως. Πῶς εἶναι δυνατόν νά έχουμε πολιτισμόν (ὡς οἱ προαναφερθέντες) χωρίς κοινωνικές σχέσεις; Οἱ σχέσεις αὐτές, μοιραίως προϋποθέτουν ή δημιουργοῦν γραφήν. Καί ὑπάρχει πράγματι γραφή τῆς εποχῆς ἐκείνης. Γραφή δὲν εἶναι μόνο τὰ συλλαβογράμματα (Γράμμικὴ Β) ἢ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδεογράμματα, τὰ σύμβολα, τὰ σημεῖα, οἱ εἰκόνες καὶ παραστάσεις. Ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμη καὶ σήμερα, συνεννοεῖται με σημεῖα καὶ σύμβολα (δρᾶτε π.χ. σήμερα πάνω σὲ ξύλα καὶ ὁστὰ γραμμένα παρόμοια σύμβολα ἢ σημεῖα). Ἀλλὰ σὲ ἀγγεῖα καὶ πήλινα ἀντικείμενα, λόγω ἀντοχῆς τους στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου, έχουμε πολλὰ δείγματα γραφῆς τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου.

Πήλινη κόλυρος πυραμῖς με ὀπλὴν στὴν κορυφή. Στῖς 4 πλευρές της ὑπάρχουν ἐγχάρακτα «γράμματα». Προφανῶς σχετικὰ με ἀφιέρωση ἢ περιγραφή τοῦ τοποθετουμένου στὴν ὀπὴ ειδωλίου (περιοχὴ Σοφάδων - 3.500 π.Χ. περίπου).

Λίθινο φακοειδὲς «γραπτόν» ἀντικείμενον ἐκ περιοχῆς Φαρσάλων (2.000 π.Χ. περίπου). Συγγενὲς γραφὴ πρὸς τὴν γραμμικὴν Β γραφήν.

Δύο πήλινα ἐγχρωμα δοτράκα ἐκ τῆς περιοχῆς Λαρίσης. Παριστοῦν ἀνθρώπινες κεφαλές καὶ χέρια. Τμήματα ἀπὸ ἀγγεῖα με παραστάσεις ἀνθρώπων με παγανιστικὲς ἢ ἐξορκιστικὲς κινήσεις (2.500 π.Χ. περίπου).

Εἰδικώτερα ὁ Θεσσαλικὸς χώρος κατ' ἐξοχὴν προσέφερετο διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μονίμων οἰκισμῶν, γεωργικῶν κοινωνιῶν καὶ ὀργανωμένων κέντρων, ὥστε νά θεωρεῖται ὡς μία ἀπὸ τίς ἀρχικὲς κοιτίδες τοῦ Ἑλλ. πολιτισμοῦ (*Ιστορ. Έλλ.* *Έθνους*, σ. 56) καὶ τὸ λίκνον τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ (Γ. Κορρέ, *Ἀρχαιολογία τῆς Προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος*, 1976, σελ. 56). Ἐδαφος, ὕδατα, εὐκόλῃ ἐπικοινωνία, πλουσία παραγωγή, ἀ-

νέπτυσαν τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ ἐδημιούργησαν αὐτόχθονα, χωρὶς ἀρχικῶς ξενικὲς ἐπιδράσεις, ὑψηλὸν πολιτισμόν. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς (Σέσκλο - Διμήνι - Ἄργιστα - Τσαγγλί - Ραχμάνι) παρέχει σαφὴ δείγματα πρώιμης γραφῆς. Σὰν τέτοια βήματα γραφῆς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τὰ ἐγγράφατα εἰς τὸ ὄστον τοῦ Σέσκλου (*Νεολ. Ἑλ.*, σελ. 198), οἱ ἀγγειογραφίαι (*Νεολ. Ἑλ.*, σελ. 294, 297) καὶ ἀσφαλῶς οἱ σφραγιῖδες (*Νεολ. Ἑλ.*, σελ. 299).

Πέραν τούτων ἐκ τῆς ἀτομικῆς μου συλλογῆς παραθέτω ἐνδεικτικῶς σημεῖα γραφῆς τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου τῆς Θεσσαλίας, ὅχι βεβαίως μὲ ἀπαιτήσεις ἀρχαιολόγου ἢ γλωσσολόγου ἀλλὰ πρὸς ἀφορμὴν ἐρεῦνης ἀπὸ ἀλλοῦς εἰδικούς.

[Λάρισα, Ἰούλιος 1984]

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Ἡ συστοιχία τῶν ἐποχῶν

- Προοίμιο* *Ἡ βροχὴ ἔρχεται·
ἀπάνω στὸ τέθριππο τοῦ Φθινόπωρου.
Ἀγέρωχος ὁ χρόνος, ἡνίοχος,
βιτσίξει τ' ἄτια του
καὶ ἀνεμίζει
ὁ γκρίζος του χιτώνας.*
- Κορεσμός* *Ἡ βροχὴ ἔρχεται·
στὶς πρώτες ἀνάσες τῆς ριγοῦν
τὰ κιτρινισμένα φύλλα τοῦ συναισθήματος.
Καὶ ἀκουμποῦν στωϊκὰ
λικνίζοντας τὸ μαρασμό τους
στὸ πάρκο τῆς Ἀντίληψης.*
- Παρακμή* *Ἡ βροχὴ ἔρχεται·
γλυστρᾷ μπροστὰ ἀπὸ τὰ μάτια
τῆς συντέλειαις καὶ
— ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ διαφάνεια τῆς ὑπαρξῆς —
ιριδίζεται στὸ αἶεν.*
- Ἰσορροπία* *Ἡ βροχὴ ἔρχεται·
μὲ τὸ πρόσωπο τῆς Ἀλήθειας
στραμμένο πρὸς τὸν οὐρανὸ
τῆς Συμπαντικότητος,
δέξου τὴν εὐλογία τῆς κάθαρσης·

καὶ ἀκολούθα
τὴ συστοιχία τῶν ἐποχῶν.*

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Οἱ κοινωνικοπολιτικές ιδέες τοῦ Δημόκριτου

Πρέπει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὶς ἀπόψεις τοῦ ἢ τὰ συμπεράσματά του ὁ Δημόκριτος τὰ θεωροῦσε «δόξας», «πρέπον», «διδασχὴν», ἄσκηση, ποτὲ ὁμως δόγματα. Αὐτὴ, ἄλλωστε ἡ αἰτία ὁδήγησε πολλοὺς μελετητές του νὰ τὸν θεωρήσουν σὲ πολλὰ ἀντιφατικό, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἀρχηγοῦ ἢ ἰδρυτοῦ κάποιου, σημερινοῦ τύπου, δόγματος.

Ἄν ὁμως, μὲ τὴν κατηγορία τοῦ «ἀντιφατικοῦ» θέλουν νὰ μειώσουν τὴν ἀξία μερικῶν συμπερασμάτων του, καὶ μάλιστα ἐκείνων ποὺ ἀφοροῦν στὸν κοινωνικὸ ἄνθρωπο, θὰ θυμίσω σ' αὐτοὺς τὴ διάγνωση τοῦ Ἱπποκράτη. Ὄταν κάλεσαν, λοιπόν, τὸν μεγάλου γιαιτροῦ καὶ πατέρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς οἱ Ἀβδηρίτες νὰ γνωματεύσει ἂν ὁ συμπατριώτης τους Δημόκριτος, ὁ πατέρας τῆς ἀτομικῆς θεωρίας, ἦταν ψυχασθενής, αὐτὸς τοὺς ἀπάντησε: «Ὁ Δημόκριτος εἶναι ὑγιέστατος. Οἱ Ἀβδηρίτες εἶναι ἀσθενεῖς. Ὁ καλύτερος γιαιτρος στὴ περίπτωσή τους εἶναι ὁ Δημόκριτος».

Μετὰ ἀπ' αὐτὸν τὸν μικρὸ πρόλογο θὰ προχωρήσω στὴν παράθεση ἑνὸς ἐλαχίστου μέρους ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν σωζομένων τοῦ Ἀβδηρίτη σοφοῦ, ποὺ θέμα τους εἶναι ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὰ ἀποδώσω συγκατατώντας τὸ δημοκρίτειο πνεῦμα. Τοὺς ἀνθρώπους ὁ Δημόκριτος θεωρεῖ ὅτι παρουσιάσθηκαν ἀρχικὰ «ἐν ἀτάκτῃ καὶ θηριώδει βίῳ καθεστῶτας σποράδης ἐπὶ νομᾷ ἐξίεναι καὶ προσφέρεσθαι τῇ τε βοτάνῃ τὴν ποσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς» (ἀπ. Β 51, Diels - Kranz) [= ζώντας διασκορπισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καί, κατὰ ὁμοιο τρόπο μὲ τὸ τρόπο ποὺ ζοῦν τὰ ἄγρια θηρία, μεταβαίνοντας ἐκεῖ ὅπου προσφέρονταν χώροι πλούσιοι σὲ φυτὰ καὶ καρποὶ ἀπὸ τὰ ἄγρια δέντρα].

«Τῆς φωνῆς δ' ἀσῆμου καὶ συγκεχυμένης οὔσης, ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας τὰ σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν περὶ πάντων ἐρμηνείαν» [= καὶ ἡ ἀρχικὴ τους ὁμιλία ὑπῆρξε «ἄσημος», δηλαδὴ χωρὶς νὰ μεταδίδει κάποια σημασία στὸ ἄκουσμά της, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ καθορίζει κάτι ἀντίστοιχο στὴ σκέψη τοῦ ἄλλου. Ὀλίγον ὁμως κατ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ σχηματίζουν λέξεις καὶ νὰ συμφωνοῦν μεταξὺ τους στὴ χρῆση τῆς λέξης γιὰ κάθε ἀντικείμενο, ὥστε αὐτὴ νὰ καταστῇ τὸ «σῆμα» τῶν πραγμάτων καὶ δι' αὐτῆς τῆς λέξης νὰ γίνῃ δυνατὴ μιὰ ἔλλογη ἐπικοινωνία μεταξὺ τους].

Ἄπ' αὐτὴ τὴν πρώτη του περιγραφή τῆς προϊστορικῆς περιόδου ὁ Δημόκριτος μᾶς ὁδηγεῖ στὸν τρόπο ποὺ τὸ ἀνθρώπινο ὄν, τὸ μόνο ποὺ ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ὄντων ἀπέκτησε ὁμιλία, θὰ ὁδηγηθεῖ στὸν πολιτισμό: «Ἡ φύσις καὶ ἡ διδασχὴ παραπλήσιόν ἐστι· καὶ γάρ ἡ διδασχὴ μεταρρυσμοὶ τὸν ἄνθρωπον, μεταρρυσμοῦσα δὲ φυσιοποιεῖ» (Β, 33)· καὶ ἀκόμη: «χρόνος γάρ οὐ διδάσκει φρονεῖν, ἀλλ' ὡραίη τροφή καὶ φύσις» (Β 183) [= τὰ ἐρεθίσματα τῆς φύσης καὶ ἡ διδασκαλία ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον εἶναι δύο παραπλήσια πράγματα. Διότι καὶ ἡ διδασκαλία προάγει τὸν ἄνθρωπο, προάγουσα δὲ αὐτὸν κάνει ὅ,τι καὶ ἡ φύσις].

Μεταρρυσμὸς ἢ μεταρρυθμὸς σημαίνει μεταβάλλω τὸν ὑπάρχοντα ρυθμό. Ρυθμὸς σημαίνει ἐπανάληψη μιᾶς δόνησης σὲ σταθερὸ ἐκάστοτε χρόνο.

«Πιθανὸν —γράφει ὁ Α. Κουλουμπαρίτης («Φυσικὴ καὶ Ἀνθρωπολογία στὸ Δημόκριτο», ἀπὸ τὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο στὴ Ξάνθη, 1983)— ὁ Δημόκριτος μὲ τὸν «ρυσμό» νὰ ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀγωγὴ δημιουργεῖ ἀλλαγὴς στὴν ἀτομικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὴν ἀγωγὴ λοιπὸν ἐπέρχεται ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πρέπει —συνεχίζει— νὰ εἶναι βαθιά, ριζική». Ὁ ρυθμός, δηλαδὴ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπιτάχυνση τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς διδασκαλίας ποὺ κατ' ἀρχὴν ἔκανε ἡ φύσις, δὲν μεταμορφώνει μόνο τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ θηρίο σὲ πολιτισμένο ὄν, ἀλλὰ ἴσως ἀλλάζει καὶ τὴ δομὴ του ὡς ὄντος.

Ὁ χρόνος —συνεχίζει ὁ Δημόκριτος— δὲν εἶναι τὸ σπουδαῖο στοιχεῖο σ' αὐτὴ τὴ μεταμόρφωση ἀλλὰ ἡ ὥραία τροφή καὶ ἡ φύση. Ὁ Δημόκριτος, εἶναι φανερό, ὅτι θεωρεῖ κύρια στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιὰ τὴν εἰσοδο τοῦ ἀνθρώπου στὸν πολιτισμό, τὴν καλὴ διατροφή (δείκτης εὐφυΐας) καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ὄχι βέβαια τῆς ἀνθρωπότητας ὡς συνόλου ποὺ δὲν τῆς εἶναι κοινό, ἀλλὰ τοὺς ἐπὶ μέρους φυσικοὺς χώρους διαβίωσης τῶν ομάδων. (Ἔχω γράψει γιὰ τὴν τεράστια σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου στὴ δημιουργία πολιτισμοῦ: *Δαυλός*, 29/Μάιος 84). Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐγίνε κοινωνικός. Γενεσιουργὸς αἰτία ἀρχικὰ ἡ οἰκογένεια. Αὐτὸς ὁ πρῶτος «*ρυσμός*» ἐνὸς δυνάμει ἀναπτυσσομένου κέντρου γίνεται «*πόλος ἑλξεως*» τοῦ «*ὁμοίου ὁμοίῳ*». Αὐτὸς ὁ φυσικὸς πρῶτος «*ρυσμός*» (οἰκογένεια) εἶναι καὶ ἐκεῖνος τῶρα ποὺ «*μεταρρυθμοῖ*» τοὺς ἄλλους ποὺ πλησιάζουν πρὸς αὐτὸν καὶ ποὺ, γιὰ νὰ γίνουν ἀποδεκτοί, δέχονται τὶς δονήσεις (συνήθειες) τοῦ ἰσχυροῦ πόλου: «*Ἄνθρωπος μικρὸς κόσμος*», δηλώνει ὁ Δημόκριτος. Ἔτσι καὶ στὴν μικρὴ αὐτὴ πρώτη κοινωνία ὁ «*ρυσμός*» ἐπιβάλλεται διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῶν συνηθειῶν τοῦ ἰσχυροῦ κέντρου, ποὺ στὴν οὐσία ἐκφράζονται στοὺς νόμους αὐτοῦ τοῦ κέντρου.

Ὁ Δημόκριτος τὴν ὑπακοή αὐτὴ πρὸς τοὺς νόμους τὴ θεωρεῖ ἀναγκαία: «*Οὐκ ἂν ἐκώλυνον οἱ νόμοι ζῆν ἕκαστον κατ' ἰδίην ἐξουσίην, εἰ μὴ ἕτερος ἕτερον ἐλυμαίνετο*» [= Ἄν δὲν ἐμπόδιζαν οἱ νόμοι τοὺς ἀνθρώπους νὰ ζοῦν ὅπως ἕκαστος θὰ ἤθελε, τότε θὰ ἐστρέφετο ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου].

Καὶ ὁ Δημόκριτος συνεχίζει (ἀπ. 259): «*Ὅκωσπερ περὶ κινადέων τε καὶ ἐρπετέων νόμοι γεγράφαι τῶν πολέμων, οὕτω καὶ κατὰ τῶν ἀνθρώπων δοκεῖ μοι χρῆναι ποιεῖν· κατὰ νόμους πατρίους κτείνειν πολέμιον ἐν παντὶ κόσμῳ ἐν ᾧ μὴ νόμος ἀπείργει· ἐκνόμως δὲ ἀπείργει ἱερὰ ἐκάστοισι ἐπιχώρια καὶ σπονδαὶ καὶ ὅρκοι*»

[= ὅπως ἀκριβῶς ὑφίστανται οἱ νόμοι γιὰ τὰ ἀρπακτικὰ θηρία καὶ τὰ ψίδια, ἔτσι νομίζω ὅτι ἔχουμε χρέος νὰ κάνουμε καὶ γιὰ τοὺς ἀντίστοιχους ἀρπαγες καὶ τοὺς καταχθόνιους ἐχθροὺς τῆς ζωῆς μας ἀνθρώπους. Σύμφωνα πάντοτε μὲ τοὺς κατ' ἔθιμον νόμους μας, πρέπει βέβαια νὰ θανατοῦται ὁ ἐχθρὸς, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει σ' ὅλο τὸν κόσμο σ' ὅσους δὲν τὸ ἀπαγορεύει φυσικὰ ὁ νόμος· θὰ ἦταν δὲ ἐκτὸς νόμου ἡ θανάτωση αὐτῆ, ἐὰν ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς κατὰ τόπους ἱερὲς συνήθειες καὶ τὶς συνθηκὲς καὶ τοὺς ὅρκους].

Καὶ συνεχίζει (ἀπ. 260): «*Κιζάλλην καὶ ληστὴν πάντα κτείνων τις ἀθῶος ἂν εἴη καὶ αὐτοχειρὴ καὶ κελεύων καὶ ψήφω*» [= τοὺς ληστὲς τῶν ὁδῶν καὶ τοὺς πειρατὲς ὁποῖος θανατώνει ἀθῶος πρέπει νὰ θεωρεῖται, εἴτε ὁ ἴδιος τοὺς φόνευσε εἴτε δίνοντας ἐντολὴ εἴτε μὲ τὴν ψήφο του].

Ὁ Δημόκριτος βλέπει καθαρὰ τὸν κίνδυνο ἀπὸ τοὺς ἀπροσάρμοστους, θὰ λέγαμε, στὸν κοινωνικὸ ἀνθρώπινο βίον, ποὺ τὸν διέπουν οἱ πατρίοι νόμοι, αὐτοὺς τοὺς ἀρπαγες τῶν ἀνθρώπινων κόπων (περιουσία), ποὺ ἐφθάναν ν' ἀφαιροῦν ὅπουλα σὰν τὰ ψίδια καὶ αὐτὴ τὴ ζωὴ τῶν θυμάτων τους. Αὐτοὺς τοὺς θεωρεῖ πολέμιους, καὶ ἡ ποινὴ πρέπει, λέει, νὰ εἶναι ὁ θάνατος. Τὸ δικαίωμα, γιὰ τὸ Δημόκριτο, τοῦ φόνου τῶν ἐχθρῶν τῆς κοινωνικῆς ομάδας πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ «*φυσικὸ δίκαιο*», ποὺ ἔχουν ὅλα τὰ ἔμβια ὄντα, γιὰ νὰ ὑπερασπίζονται τὴ ζωὴ τους, τὴν κατοικία τους, τὰ τέκνα τους, τὴν ομάδα τους καὶ τοὺς κόπους τους. (Ἀπ. 258): «*Κτείνειν χρὴ τὰ πημαίνοντα παρὰ δίκην πάντα περὶ παντός· καὶ ταῦτα ὁ ποίων εὐθυμίας καὶ δίκης καὶ θάρσεως καὶ κτήσεως ἐν παντὶ κόσμῳ μείζων μοῖραν μετέξει*»

[= πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ σκοτώνει κανεὶς κάθε ἕναν ποὺ παραβιάζει τὴ δικαιοσύνη καὶ κλονίζει τὴν τάξη. Καὶ ὁποῖος ἐφαρμόζει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ (τοῦ νὰ ἐξολοθρεῖται κάθε ὑπονομευτὴ) ἀμυνόμενος τῆς εὐταξίας, δηλαδὴ ἀντιμαχόμενος τὴν ἀμετρίαν καὶ τὴν ἀταξία τῶν παθῶν, ἀμυνόμενος τῶν πατρίων νόμων τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς νεμέσεως,

ἀμυνόμενος τοῦ θάρρους, τῆς γενναιοῦτητος καὶ ἀντιμαχόμενος τὸν φόβο καὶ τὴ βία, ἀμυνόμενος τῶν ἀποκτηθέντων διὰ κόπων, αὐτὸς ὅπου κι ἂν κατοικεῖ σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο σὲ καλύτερες ἐποχὲς θά ζήσει].

⁷Από αυτές τις δύο περικοπές (260 και 258) προκύπτει ένα συμπέρασμα. Ὁ Δημόκριτος συνδέει τὴν ἐμφάνιση ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων (258) μὲ τὴν εἰσοδο τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνικὴ ομάδα, στὴν «*πόλιν ἀκρην*», ποὺ ἐξέλιξη τῆς ὑπῆρξε τὸ «*ἀστυ*». Ἔτσι καὶ ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας δὲν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα μιᾶς ὑβριστικῆς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση πράξεως, ἀλλὰ ἔνα ἱερὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀνθρώπων κόπων — καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοποθετήθηκε πανηγυρικὰ δίπλα στὴν αἰδῶ καὶ τὴ νέμεσις. Ἡ προστασία τῶν ἀνθρώπων κώπων ἔγινε δίκαιο τῆς ὁργανωμένης πρώτης κοινωνικῆς ομάδας στὸν ἑλληνικὸ χώρο ἐναντι τῶν ἀρπάγων καὶ ληστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐχθρῶν τῆς τάξης, πού, ἀνίκανοι νὰ δημιουργήσουν οἱ ἴδιοι, φθοноοῦν τοὺς ἱκανούς (ἀπ. 245): «*Φθόνος στάσιος ἀρχὴν ἀπεργάζεται*» [= ἡ λύπη γιὰ τ.] ἀλλότρια ἀγαθὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ ποὺ προετοιμάζει ἐξεγέρσεις καὶ ἐπαναστάσεις].

Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία αἰτιῶν ὁ Δημόκριτος τοποθετεῖ τὸ θεσμὸ τῆς δουλοκτησίας. Οἱ ἄρπαγες, οἱ ληστές, οἱ στασιάζοντες κατὰ τῆς τάξεως ἐπιυῦρουν κατ' αὐτῶν τὴ Νέμεση καὶ ὁ ἐξίλασμός ἐπιβάλλει ποινὲς ποῦ φθάνουν μέχρι τῆς δουλείας καὶ τοῦ θανάτου γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν φθορῶν ἢ πρὸς παραδειγματισμόν. Χωρὶς τὴ «Νέμεση» δὲν ὑπάρχει δυνατότητα νὰ καλοδιικηθεῖ ἡ πόλις.

Ὁ Δημόκριτος διακρίνει ἀκόμη τὴν ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τὴν ἐκφράζει ἡ ἐλξη ἄλλων ἐξ αὐτῶν πρὸς τὶς τέρψεις τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλων πρὸς τὶς τέρψεις τοῦ σώματος (ἀπ. 37): «Ὁ τὰ ψυχῆς ἀγαθὰ αἰρούμενος τὰ θεϊότερα αἰρέεται, ὁ δὲ τὰ σκῆνεος τὰ ἀνθρώπινα» [= ἐκεῖνος ποὺ διαλέγει τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν ἀγαθῶν ποὺ προέρχονται ἐκ τῆς ψυχῆς, διαλέγει τὰ θεϊκότερα πράγματα, ὅποιος ὅμως ἀγωνίζεται γιὰ τὰ ἐπιτύχει ἀπολαύσει σωματικὰς διάλεγει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα].

Αὐτὸ τὸ διαχωριστικὸ ὄριο μεταξύ τῶν ἀνθρώπων πέραν τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν πόλεων (καὶ μέχρι σήμερα) θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτελοῦσε, κατὰ τὸν Δημόκριτο, καὶ κριτήριον τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρωπίνην καλύτερον, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ κυβερνοῦν.

Ὁ Δημόκριτος γνωρίζει, ὅτι ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουν νοῦν καὶ ἄλλοι εἶναι ἀ-νόητοι καὶ κρίνει ὅτι «κρέσσον ἄρχεσθαι τοῖς ἀνοήτοισιν ἢ ἄρχειν» καὶ ὅτι «χαλεπὸν ἄρχεσθαι ὑπὸ χειρόνος».

Ἀπὸ τὴν κατὰ φύσιν, λοιπόν, ἱστορικὴ πορεία τῶν ἀνθρώπων ομάδων στὶς πόλεις καὶ στὰ κράτη καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ φύσιν διάκριση τῶν ἀνθρώπων σὲ νοήμονες καὶ ἀνόητους ὁ Δημόκριτος μᾶς ὁδηγεῖ, καὶ μέσω αὐτοῦ τοῦ δρόμου, στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ λεγόμενη «δουλεία» στὴν ἀρχαιότητα δὲν ὑπῆρξε σχέση μεταβάλλουσα τὸν ἄνθρωπο σὲ ἐμπορευματικὸ εἶδος. Ἡ σύγχυση πού ἐπικράτησε εἶναι σκόπιμη καὶ ἐπιδιώκει τὸν διασυρμὸ τῆς κλασσικῆς διανοήσεως.

«Οικέταισι ὡς μερεσι τοῦ σκήνεος χρώ ἄλλῃ πρὸς ἄλλο» (ἀπ. 270): [= τοὺς δούλους (;) τοῦ οἴκουσου, ὅπως τὰ μέλη τοῦ σώματός σου νὰ μεταχειρίζεσαι, τὸ ἓνα γιὰ τὴ μιὰ δουλειά, τὸ ἄλλο γιὰ τὴν ἄλλη]. Οἰκέται στὸν Ὅμηρο λέγονταν οἱ κατοικοῦντες ὡς καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογένειας καὶ ἐργαζόμενοι στὸ σπιτί τοῦ ἀφεντικού πρὸς ἐξασφάλιση καὶ ἄνοδο τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν ἰδίων· μέσα σ' αὐτοὺς συγκαταλέγονταν καὶ ἡ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά: «διαφέρειν φησιν δούλος οἰκέτου· διὰ τὸ τοὺς ἀπελευθέρους μὲν δούλους ἔτι εἶναι, οἰκέτας δὲ τοὺς μὴ τῆς κτήσεως ἀφειμένους» (Πλάτων, Νόμοι, 763 Α, 77 Α, 853 Ε). Ὁ Δημόκριτος θεωρεῖ ἀκόμη σὰν φυσικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ὑπαρξὴ πλουσιῶν καὶ πτωχῶν, διότι πιστεύει ὅτι ἡ ἄμιλλα καὶ στὶς σωματικὲς προσπάθειες εἶναι ἀναγκαῖο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Θέτει ὁμως

ήθικούς φραγμούς, λέγοντας: «*χρημάτων ὀρεξίς, ἣν, μὴ ὀρίζεται κόρῳ, πενίης ἐσχάτης πολὺν χαλεπωτέρη· μέζονες γὰρ ὀρέξεις μέζονες ἐνδεΐας ποιοῦσιν*» (ἀπ. 219)

[= τοῦ πλούτου τὸ μέγεθος, ἐὰν δὲν προσδιορίζεται ἐν σχέσει πρὸς τὸν χορτασμὸ τῆς ἐσχατῆς φτώχειας, εἶναι πολλές φορὲς πολὺ κινδυνώδης κατάστασις· διότι μεγαλύτερες ὀρέξεις πλούτου καὶ μεγαλύτερες καταστάσεις πενίας δημιουργεῖ].

Ὁ Δημόκριτος γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις θεωρεῖ ὅτι μόνον διὰ τῆς Παιδείας θὰ ἐπανεέλθῃ καὶ πάλι, στὴ χώρα ποὺ τὴν γέννησε, ἡ «*Αἰδώς*»: «*ἔξω τι κῶς ἢ πονεῖν παῖδες ἀνιέντες οὔτε γράμματα· ἂν μάθοιεν οὔτε μουσικὴν οὔτε ἀγωνίην οὐδ' ὅπερ τὴν ἀρετὴν συνέχει, τὸ αἰδεῖσθαι· μάλα γὰρ ἐκ τούτων φιλεῖ γίνεσθαι ἡ αἰδώς*» [= ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴ κόπων ἐκ μέρους τῶν νέων, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτοὺς τοὺς κόπους γιὰ μόρφωση, γιὰ μουσικὴ ἐκπαίδευση καὶ γιὰ ἄμιλλα στοὺς ἀγῶνες, ἡ ὁποία μάλιστα συγκρατεῖ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ντροπὴ· αὐτὴ βέβαια ἡ «Αἰδώς» καὶ μέσω τῶν τριῶν αὐτῶν ἀπασχολήσεων τῆς ἀρέσει κυρίως νὰ παρουσιάζεται].

Ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ μέρος τοῦ δημοκρίτειου λόγου ὁ ἀναγνώστης ἄς βγάλει τὰ δικά του συμπεράσματα.

Καταλήγοντας θὰ τονίσω, ὅτι μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος ὁ ἐργατικὸς μισθὸς ἀποκαταστάθηκε στὸ «δίκαιο» ὕψος του, κατὰ τὴν μοιρασιά τοῦ εἰσοδήματος ἀνάμεσα στοὺς τέσσερις συντελεστὲς παραγωγῆς. Οἱ μισθοὶ πείνας, οἱ «σιδηροὶ μισθοὶ» τοῦ ὀρίου «λιμοκτονίας», ἔχουν περάσει πρὸ πολλοῦ στὴν ἱστορία. Σήμερα εἶναι ἀδιανόητο καὶ ἀδύνατο νὰ ξεγελαστεῖ ἡ ἐργατικὴ τάξη οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀντιπαράθεση μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐπιχειρηματιῶν. Εἶναι καὶ οἱ δύο μέλη τῆς ἴδιας ὀρχήστρας ποὺ βγάζει κοινὸ ἦχο ἢ τίποτα. Γιατὸ ὑπάρχει καταφανὴς καὶ πρόδηλη βελτίωση τῶν ἐργατικῶν εἰσοδημάτων μέχρι σημείου καταναλωτικῆς σπατάλης καὶ οἰκονομισμού, σὲ γενικὲς γραμμές. Τὸ πρόβλημα τοῦ συντελεστῆ ἐργασία εἶναι ἄλλο: Ἡ μαζοποίηση, ἡ δημιουργία ἐξουσιαστῶν καὶ δούλων, ἡ πολιτικοποίηση ἐνὸς οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ θέματος πρὸς λάθος κατεύθυνση, ἡ ἐξασφάλιση δουλειᾶς χωρὶς τὴν ἠθικὴ ἱκανοποίηση τῆς δημιουργίας ἔργου, ἡ συμπίεση τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἡ παραποίηση τῆς ἀλήθειας — καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰ ἓναν ἀδικαίωτο μισθὸ καὶ μιὰν ἀνύπαρκτην ἰσότητα. Τὸ τελευταῖο μάλιστα, ὅταν εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννιῶνται ἐλεύθεροι καὶ ἄνισοι.

NANA KONTOY

Στή μοναξιά

*Στή μοναξιά προχωροῦν τὰ δένδρα,
τὴν ψυχὴ μου ἔρχονται νὰ συναντήσουν·
χρειάζεται σθένος γιὰ τὴν ἐπιβίωσή μου,
στὴ μοναξιά πάντα μονάχα τοὺς πεθαίνουν.
Φανταστικὲς δείχνουν οἱ διαστάσεις τοὺς
καὶ στῶν ὀνείρων τ' ἀπέραντα πέλαγα
τὸ σκότος μὲ τὸ φῶς ἀδελφωμένα
στὸν μεγάλον αὐτὸ μάταιο κόσμον μας!*

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Συμβολή στην κοινωνιολογία της ηγεσίας

Ήγέτες είναι τα μέλη εκείνα της ομάδας που έπηρεάζουν τις δραστηριότητές της. Μὲ τὸν ὅρισμό αὐτὸ ὅλα τὰ μέλη τῆς ομάδας εἶναι τουλάχιστο σὲ κάποιον βαθμὸ ἡγέτες. Ἡ ἡγεσία μὲ ἄλλες λέξεις εἶναι μιὰ ποσοτική μεταβλητή. Ἐτσι μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ ἡγέτες ἢ γιὰ τὸ ποσοστὸ τῆς ἡγεσίας ἐπενδυμένο σ' ἕνα ὀρισμένο πρόσωπο. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, τὰ μέλη ἐκεῖνα τῆς ομάδας πού τὴν ἐπηρεάζουν σημαντικὰ μπορούν νὰ ὀνομασθοῦν ἡγέτες, μὲ τὸν περιορισμὸ ὅτι διαφέρουν μόνο σὲ σχέση μὲ τὸ ποσοστὸ ἐπιρροῆς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ομάδας. Ὑπάρχουν πολλοὶ συντελεστὲς πού μπορούν νὰ συμβάλλουν στὴν ἀνιση κατανομή τῆς ἐπιρροῆς μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας. Ἡ μικρὴ ομάδα πού ἀνήκει σὲ ἕνα μεγάλο ὀργανισμό, ἡ ἐπιτροπὴ μιᾶς λέσχης, μιᾶς πανεπιστημιακῆς συγκλήτου, ἐνὸς συνεταιρισμοῦ εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχει ἕναν ἐπίσημο ἡγέτη, τὸν πρόεδρο, πού εἴτε διορίζεται εἴτε ἐκλέγεται. Ὁ τυπικὸς αὐτὸς ἡγέτης ἀποκαλεῖται συχνὰ *ἡγέτης κορυφῆς*, γιὰ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ ἕνα μὴ τυπικὸ ἡγέτη. Ὁ ἡγέτης μιᾶς ομάδας εἶναι πιθανὸ νὰ ἐπηρεάζει δυσανάλογα τὴν δραστηριότητά της, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀναγκαῖο. Εἶναι πολὺ σημαντικὸ νὰ διακρίνομε τὸν ἡγέτη ἀπὸ τὸ ἄτομο ἐκεῖνο πού διαθέτει σημαντικὸ ποσοστὸ ἐπιρροῆς, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσημο ἀρχηγὸ τῆς ομάδας, πού μπορεῖ νὰ ἔχει μικρὴ ἐπιρροή.

Μὲ ἄλλες λέξεις δὲν ἀποτελοῦν πραγματικούς ἡγέτες ὅλοι οἱ τυπικοὶ ἡγέτες. Ἐνῶ οἱ περισσότεροὶ ὀργανισμοὶ προσπαθοῦν νὰ ἀναθέσουν τὴν ἡγεσία σὲ ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ τὴν ἐξασκήσουν, δὲν τὸ ἐπιτυγχάνουν πάντα. Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς βασικούς ἐκπροσώπους τῶν μικρῶν ομάδων ἀρχισαν νὰ ὑπάρχουν χωρὶς καμμιὰ ἐπίσημη διάκριση τῆς θέσης τους μεταξὺ τῶν μελῶν τους. Ἡ ἰδιότητα τοῦ προϊσταμένου, ἐνῶ ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικὸ συντελεστὴ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἰσχύος, δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν διαφορικὴ ἐπιρροή στὶς ομάδες πού μελετῶνται στὸ ἐργαστήριον.

Ἐὰν τὰ μέλη μιᾶς ομάδας ἐπιλέγονται τυχαῖα ἀπὸ ἕνα πληθυσμὸ πού ποικίλει κατὰ φύλο καὶ ἀπασχόληση, ἀκόμα καὶ ἂν

δὲν ἀναγνωρίζονται ἐπίσημα διακρίσεις, οἱ εὐρύτατα ἀποδεκτὲς διαφορὲς τῆς ἐξωτερικῆς κοινωνικῆς θέσης μπορούν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κοινωνικὴ συναλλαγὴ στὴν ομάδα. Οἱ νεώτεροι ἐπιλέγονται μὲ μιὰ διαδικασία, τὴν ὁποία ἀποκαλοῦμε «τυχαία» στὶς στατιστικὲς δειγματοληψίες ἀπὸ τοὺς ἐκλογικούς καταλόγους, καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ πιθανὸ ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ νὰ περιλάβει στὴν ομάδα ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμονες, ἐπαγγελματίες, ἰδιοκτῆτες ἢ ἀνειδίκευτους ἐργάτες. Ἡ ἀπαίτηση ὁμοφωνίας στὶς ἀποφάσεις τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς δημιουργεῖ μιὰ ἐπίσημη ἰσότητα ἰσχύος, ἀλλὰ καὶ μιὰ παραδοχὴ ὅτι οἱ νεώτεροι θὰ ἀντιμετωπίζουν σὰν ἴσοι ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

Ὁ Στρόντ καὶ οἱ συνερευνητές του ἐπέλεξαν πρόσωπα ἀπὸ κανονικούς «καταλόγους» κριτικῶν ἀντιπροσώπων καὶ δημιούργησαν μιὰ τεχνητὴ κριτικὴ ἐπιτροπὴ πού κατὰγραφε τὶς ἀληθινὲς διαδικασίες τῶν ἀποφάσεων, ὅπως θὰ τὸ ἔκανε μιὰ πραγματικὴ κριτικὴ ἐπιτροπὴ. Αὐτὴ ἡ ἐρευνα ἐδείξε, ὅτι ὁ ἡγέτης ἐκλέγεται ἀπὸ τὰ μέλη. Οἱ ἄνδρες ἐπιλέγονταν συχνότερα στὴν θέση αὐτὴ τῆς ὑποθετικῆς ἰσχύος ἀπὸ τὶς γυναῖκες, ἐνῶ τὰ πρόσωπα ὑψηλότερης ἐπαγγελματικῆς θέσης ἐπιλέγονταν πρόεδροι σὲ ἕνα ἐξαιρετικὰ δυσανάλογο ἀριθμὸ, σὲ σύγκριση μὲ τὰ πρόσωπα χαμηλότερης ἐπαγγελματικῆς θέσης. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ πρόσωπα ὑψηλῆς ἐπαγγελματικῆς θέσης ἦσαν ἐξαιρετικὰ ἐνεργοὶ συμμέτοχοι καὶ δυσανάλογα ἰσχυροὶ στὴν διαμόρφωση τῆς τελικῆς ἀπόφασης. Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη καὶ τὴν ἐξωτερικὴ θέση, μιὰ προνομιούχα θέση στὸ πλέγμα τῶν ἐπικοινωνιῶν τῆς ομάδας μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ προϋποθέσεις διαφοροποιημένης ἐπίδρασης. Ἐν τούτοις σὲ πολλὰς ομάδες πού μελετήθηκαν στὸ ἐργαστήριον, τέθηκαν σὲ ἔλεγχον ὅλοι αὐτοὶ οἱ συντελεστὲς, δηλαδὴ τόσο οἱ θέσεις στὴ δομὴ ὅσο καὶ ἡ ἐξωτερικὴ θέση. Τυπικὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν φοιτητὲς τοῦ ἰδίου φύλου, πού τυχαῖα συγκροτοῦνταν σὲ ομάδες καὶ ἦσαν ἄγνωστοι μεταξὺ τους.

Μὲ τὴν εὐθεῖα μελέτῃ τῆς συναλλαγῆς σὲ τέτοιες ομάδες καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς ἱεράρ-

χρήσης τους μπορούμε να αποκαλύψουμε μέλλοντες ήγέτες. Υπάρχουν τρεις κύριες διαστάσεις, πάνω στις οποίες διαφορίζεται ή ατομική συμπεριφορά: ή δραστηριότητα, ή ικανότητα για τὸ συγκεκριμένο ἔργο καὶ τὸ στοιχείο τῆς δημοτικότητας τῶν μελῶν, ὅπως λαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἱεράρχησή τους, δηλαδὴ τὴν συχνότητα πού ἓνα μέλος ἀντιδρᾷ θετικά στὴν συμβολὴ τῶν ἄλλων. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτές, δηλαδὴ ή δραστηριότητα, σημαίνει πόσο πράγματι ὁ ήγέτης κατευθύνει τὴν δράση με τὸν λόγο του καὶ λαμβάνεται κατὰ τρόπο εὐθὺ ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς συναλλαγῆς.

Ἡ δευτέρα διάσταση, δηλαδὴ ή ικανότητα για τὸ συγκεκριμένο ἔργο, ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τίς ἀμοιβαίες ἱεραρχήσεις τῶν μελῶν, π.χ. ποιὸς συνέβαλε περισσότερο στὴ λύση ἑνὸς συγκεκριμένου προβλήματος. Ἡ ικανότητα για τὸ συγκεκριμένο ἔργο ἀντανακλάται ἐπίσης στὴν καταγραφή τῆς συναλλαγῆς καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν προσπαθειῶν πού κάνει κάθε πρόσωπο για τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος.

Μποροῦμε ἀκόμη νὰ μετρήσουμε τὴν «ἐνεργοποιημένη ήγεσία» συγκρίνοντας πόσες φορές κάθε μέλος ὑποβάλλει προτάσεις, δίνει πληροφορίες κ.λ.π. Ἐὰν τότε παρατηρήσουμε ὅτι μιὰ ομάδα συμφωνεῖ με μιὰ γνώμη, ἀκολουθεῖ μιὰ ὑπόδειξη, δέχεται κάποια πληροφορία, μποροῦμε νὰ δοῦμε ἐὰν ή «ἐνεργοποιημένη ήγεσία» μεταστράφηκε σὲ πραγματικὴ ήγεσία. Ἡ ήγεσία μπορεῖ νὰ κατανεμηθεῖ σὲ ὅλες τίς ομάδες σὲ διάφορους βαθμούς. Ὁ Χέμπχιλλ ὑποδεικνύει, ὅτι ήγεσία σημαίνει τὴν δέσμευση σὲ μιὰ πράξη πού προκαλεῖ μιὰ δομὴ στὴν συναλλαγὴ τῶν ἄλλων μελῶν σὰν μέρος τῆς διεργασίας ἐπίλυσης τοῦ ἀμοιβαίου προβλήματος. Οἱ ήγέτες μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν ἀπὸ τὴν σχετικὴ συχνότητα πού δεσμεύονται σὲ τέτοιες πράξεις.

Ἡ τρίτη διάσταση εἶναι ὁ βαθμὸς δημοτικότητας τοῦ ήγέτη, πού λαμβάνεται ἀπὸ τίς ἱεραρχίες τῶν μελῶν καὶ τὸν βαθμὸ τῆς συναλλαγῆς, ὅπως ἀντανακλάται στὴν συχνότητα πού ἓνα πρόσωπο ἀντιδρᾷ στὸν τρόπο πού συμβάλλουν οἱ ἄλλοι στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος. Ὅπως ἀναπτύξαμε προηγουμένως τὸν ὅρο, ὁ Μπέηλς δημιούργησε μιὰ τυπολογία ήγεσίας πού ἀφορμᾶται ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτές κύριες διαστάσεις: ἓνα πρόσωπο πού ἔχει ὑψηλὸ βαθμὸ στὴν ικανότητα για τὸ συγκεκριμένο

ἔργο καὶ στὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ λιγότερο ὑψηλὸ στὴν δημοτικότητα, ἀποκαλεῖται *εἰδικὸς ήγέτης*. Ἐνα πρόσωπο πού ἔχει ὑψηλὸ βαθμὸ στὴν δημοτικότητα, ἀλλὰ λιγότερο ὑψηλὸ στὴν δραστηριότητα, ἀποκαλεῖται *κοινωνικο-συναισθηματικὸς ήγέτης*. Ὑπάρχει μιὰ ἐσώτερη δυσχέρεια, τόνισε ὁ Μπέηλς, ὅταν ἓνα πρόσωπο προσπαθεῖ νὰ παίξει καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ρόλους ταυτόχρονα.

Ὅμως ή κοινωνικὴ ήγεσία καὶ ή ήγεσία για τὸ συγκεκριμένο ἔργο δὲν διαχωρίζονται πάντα, καθὼς ὑπάρχει καὶ τὸ εἶδος τοῦ ήγέτη πού ὁ Μπογκαντὰ ἀπεκάλεσε *μεγάλο ἄνδρα*. Αὐτὸς εἶναι ὁ ήγέτης πού σημειώνει ὑψηλοὺς βαθμοὺς καὶ στίς τρεῖς αὐτές διαστάσεις, δηλαδὴ στὴν ικανότητα για τὸ συγκεκριμένο ἔργο, στὴν δραστηριότητα καὶ στὴν δημοτικότητα. Ὁ Μπογκαντὰ καὶ ὁ Μπέηλς σὲ ἔρευνά τους παρουσίασαν ἑνδεκα ἄνδρες πού στίς ἀντίστοιχες ομάδες τους σημείωσαν ὑψηλές τιμές καὶ στίς τρεῖς διαστάσεις τῆς ήγεσίας. Ἡ κορυφαία βαθμίδα συνιστᾷ τὴν διαρκὴ ήγεσία πού ἀποκαλύπτει τὴν εἰδικὴ ήγετικὴ διάθεση καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν θεώρηση ἑνὸς ἄλλου παράγοντα για τὴν ἐρμηνεία τῆς διαφορᾶς ἐπιρροῆς, δηλαδὴ τὴν προσωπικότητα.

Παραδοσιακὰ ὁ ήγέτης μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν κάποιος με εἰδικὸς χαρακτήρες προσωπικότητας, πού τὸν διευκολύνουν στὴν ἐξάσκηση ἐπιρροῆς καὶ ἰσχύος πάνω στοὺς ἄλλους. Στὴν πιὸ δραματικὴ μορφή του ἀναφέρεται τὸ χάρισμα, σὰν ή ἰσχύς τῆς προσωπικότητας, σὰν ή ικανότητα νὰ προκαλεῖ τὴν τυφλὴ ὑποταγὴ στοὺς ἄλλους. Τὸ πρόβλημα πιά εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῶν εἰδικῶν κατηγορημάτων, πού συμβάλλουν στὴν ικανότητα αὐτή. Οἱ προσπάθειες ἐπίλυσης αὐτοῦ τοῦ προβλήματος ὑπῆρξαν ἐξαιρετικὰ ἀνεπιτυχεῖς. Ὁ κατάλογος τῶν χαρακτήρων, πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι σημαντικοὶ για τὴν ήγεσία, ἀναπτύχθηκε στίς διάφορες ἐρευνες, πού ὁδήγησαν πολλὰς φορές σὲ ἀντιφατικὰ εὐρήματα.

Μιὰ ἐπίσκοπηση τῆς βιβλιογραφίας ἀποκαλύπτει, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐβδομηνταεννιά χαρακτήρες, πού ἀναφέρθηκαν σὲ εἴκοσι διαφορετικὲς ἐρευνες, μόνο τέσσερις ἐπαναλαμβάνονταν σὲ ἰσάριθμες ἐρευνες, ἐνὼ μόνον ἓνας, δηλαδὴ ή εὐφυΐα, ἀπαντήθηκε σὲ δέκα ἀπὸ αὐτές. Φαίνεται γενικά, ὅτι οἱ

περισσότεροι ήγέτες έχουν ελαφρώς υψηλότερη ευφυΐα από την ομάδα των τακτικών μελών. 'Αποκαλύφθηκε όμως από τον Χόλινγκγουόρθ, ότι οι ήγέτες δεν υπερβαίνουν τους οπαδούς τους στον άξονα αυτό κατά ένα τόσο μεγάλο ποσοστό. Γενικά ένα σύνθετο ήγεςίας δεν μπορεί να συγκροτηθεί ή να διασπασθεί, όταν εμφανίζεται ασυμφωνία σε περισσότερα από δέκα σημεία μετρημένα σε μονάδες IQ. 'Ο Γκίμπς προέβη σε μία εξαιρετικά σημαντική ανασκόπηση των έρευνών για την ήγεςία.

Για να δώσουμε μόνο μία γεύση της αντιπροσωπευτικής έρευνας στον χώρο αυτό, αναφέρουμε, ότι έννέα σπουδές βρήκαν τους ήγέτες να είναι υψηλότεροι, ενώ δυο άλλες τους βρήκαν να είναι βραχύσωμοι.

'Ο Στόνγκνιλλ συνεπέρανε, ότι πολλές σπουδές των φυσικών χαρακτήρων και των χαρακτήρων της προσωπικότητας των ήγετών δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε κανένα συνεπές σύνδρομο, που να χαρακτηρίζει τους ήγέτες. 'Υποστήριξε, ότι οι χαρακτήρες της ήγεςίας είναι όλοι εκείνοι οι χαρακτήρες της προσωπικότητας που σε μία επί μέρους κατάσταση διευκολύνουν ένα άτομο να συμβάλλει σημαντικά στην ομάδα και στην επίτευξη ενός αποδεκτού σκοπού. 'Ετσι, πολλοί έρευνήτες υποστηρίζουν, ότι οι χαρακτήρες της προσωπικότητας φαίνεται να είναι αναπτυγμένοι σε υψηλό βαθμό στους ήγέτες, επειδή η ομάδα προσδίδει αξία στους χαρακτήρες αυτούς και την ήγετική θέση σ' εκείνους που τους κατέχουν.

Σε μία ομάδα με διάφορες ανάγκες και αξίες ο ίδιος χαρακτήρας μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο, χωρίς να μπορούμε να πούμε ότι ο χαρακτήρας Χ είναι σημαντικός σ' όλες τις περιπτώσεις της ήγεςίας. 'Ακόμη, όρισμένοι από τους χαρακτήρες που βρέθηκαν να συσχετίζονται με την ήγεςία, π.χ. ή αυτοπεποίθηση, μπορούν να είναι περισσότερο συνέπειες της ήγεςίας παρά αιτίες της.

'Ο Ρίκερς και ο Χόμανς υποστηρίζουν, ότι ήγέτης μιας ομάδας είναι εκείνος που πληρέστερα ανταποκρίνεται στους κανόνες της. 'Ο Κρέτς, ο Κρούτςφιλντ και ο Μπάλχευ κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα, ότι δηλαδή ο ήγέτης αποδέχεται τις βασικές αξίες της ομάδας και τις υλοποιεί καλύτερα από οίονδήποτε άλλο. Είναι άραγε ήγέτης αυτός που πραγματοποιεί τις αξίες μιας ό-

ρισμένης ομάδας ή, μήπως, με την επιρροή του και την πειθώ του επιβάλλει τις αξίες του στην ομάδα; Τό έρώτημα αυτό συνδέεται με τό θέμα της «γενίκευσης της ήγεςίας». 'Εάν ο ήγέτης επιβάλλει τις αξίες του, μπορεί να οδηγήσει σε πολλά είδη ομάδων, ενώ, εάν είναι ήγέτης επειδή φέρει τις αξίες μιας όρισμένης ομάδας, τότε ή ήγεςία του δεν διαφοροποιείται.

'Υπάρχουν δυο άκρες θέσεις σε σχέση με τό έρώτημα της γενίκευσης της ήγεςίας. Μία άποψη υποστηρίζει, ότι ή ήγεςία είναι γενική, δηλαδή ότι τό πρόσωπο που είναι ήγέτης σε μία κατάσταση, θα είναι ήγέτης και σε όλες τις καταστάσεις. 'Η άλλη άποψη υποστηρίζει, ότι ή ήγεςία είναι ειδική ανάλογα με τό έργο και την ομάδα, ενώ οί μεταβολές στο έργο και στα άλλα όμαδικά χαρακτηριστικά επιφέρουν μεταβολές στην ήγεςία της ομάδας. Τό έργο του Γκίμπς υποστηρίζει, ότι ή ήγεςία δεν είναι ούτε απόλυτα ειδική ούτε απόλυτα γενική. 'Η ήγεςία μάλλον είναι γενική στις ομάδες ή στις κατηγορίες έργων, αλλά γνωρίζουμε πολύ λίγα για τά μορφώματα αυτά.

'Υπάρχουν πολύ λίγες σπουδές, που έθεσαν τό έρώτημα εάν μία ομάδα ακολουθεί ένα ήγέτη ή διαμορφώνει τον ήγέτη της. 'Ο Μέρεϋ μελέτησε μία παιδική ομάδα και συγκρότησε δώδεκα μικρότερες ομάδες με παιδιά που έτειναν να είναι όπαδοί μάλλον παρά ήγέτες. Οί ομάδες συναντιώνταν σε χωριστά δωμάτια για 30-40 λεπτά την ημέρα, και ύστερα από όρισμένες συγκεντώσεις φάνηκε ότι κάθε ομάδα είχε συγκροτήσει τον δικό της πολιτισμό για τά κοινά παιχνίδια.

'Αφού είχαν συγκροτηθεί οί ομάδες αυτές, ο έρευνητής τοποθετούσε ένα ήγέτη, δηλαδή ένα παιδί που ή νηπιαγωγός του θεωρούσε ότι παρουσίαζε μεγάλη πρωτοβουλία και ήγετική δύναμη. Μελετήθηκαν οί απαντήσεις των ομάδων σε 26 τέτοιους ήγέτες, εκτός από μία περίπτωση. 'Η έρευνα έδειξε, ότι ο ήγέτης ήταν αναγκασμένος να δέχεται τους κανόνες της ομάδας. Σε κάθε όμως περίπτωση τό κυρίαρχο αυτό παιδί εύρισκε τρόπο να παίζει τον ρόλο του ήγέτη. 'Ορισμένες φορές άρχιζε να δίνει έντολες στα παιδιά που άντιστρατεύονταν στους καθιερωμένους τρόπους της συμπεριφοράς. 'Όταν τό έκανε αυτό, τον απέφυγαν και τον άγνοούσαν, ενώ όρισμένα παιδιά μετέβαλλαν απότομα τό περιεχόμε-

νο τῶν ἐντολῶν, γιὰ νὰ συμφωνήσουν μὲ τὸ ἔθιμο τῶν ομάδων τους. Τὰ παιδιά αὐτὰ γίνονταν ἡγέτες καὶ διέταζαν τοὺς ὁπαδοὺς τους νὰ κάνουν ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ θὰ εἶχαν κάνει. Ὅρισμένες φορές ὁ ἡγέτης, ποὺ ἄρχισε κατ' αὐτὸν τὸ τρόπο, εἰσήγαγε μεταγενέστερα μερικές ἀλλαγές στὰ ὁμαδικὰ παιχνίδια καὶ μὲ διαδοχικὲς προσπάθειες τὰ ὁδηγοῦσε ἐγγύτερα στὶς κλίσεις τους.

Ὁ Μπέρκοβιτς στὴν ἐρευνά του βρῆκε, ὅτι στὴν μισὴ ομάδα ἓνα πρόσωπο ὑψηλῆς ὑπεροχῆς εἶχε ὀριστεῖ στὴν κεντρικὴ θέση, ἐνῶ στὴν υπόλοιπη ομάδα ἡ κεντρικὴ θέση καταλαμβάνονταν ἀπὸ ἓνα πρόσωπο μὲ χαμηλὴ ὑπεροχή. Ἐγινε μιὰ «ἀνάλυση περιεχομένου» τῶν μηνυμάτων ποὺ στέλλονταν σὲ δύο κατηγορίες: α) Τὴν πληροφορία ποὺ μεταδίδετο στοὺς ἄλλους καὶ β) τὴν δημιουργία τῆς πληροφορίας αὐτῆς. Ὑπῆρξε ἡ παραδοχὴ, ὅτι ἡ μετάδοση τῆς πληροφορίας σημαίνει παθητικὴ συμπεριφορά, ἐνῶ ἡ δημιουργία τῆς ὑποδεικνύει ἓνα περισσότερο ἐνεργὸ ρόλο.

Ἐπιστρέφοντας στὴν βεμπεριανὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἡγέτη, ἡγέτης εἶναι αὐτὸς ποὺ ὀφείλει τὴν ἐπίδρασή του ὄχι στὶς ἐξουσιαστικὲς δομὲς καὶ στὴν παράδοση, ἀλλὰ στὴν δωρεὰ τῆς χάριτος ποὺ τὸν διαχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ θεωρεῖται ὅτι εἶναι προικισμένος μὲ ὑπερφυσικὴ, ὑπερανθρώπινη ἢ τουλάχιστο ἐπιφανειακὰ ἐξαιρετικὴ ἰσχὺ, σὰν μιὰ ποιότητα τοῦ πνεύματος. Ὁ Βέμπερ χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοια τοῦ χαρίσματος κατὰ ἓνα τρόπο ἀξιολογικὰ οὐδέτερο.

Γιὰ νὰ εἶσαι χαρισματικὸς ἡγέτης, δὲν πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ εἶσαι χαρισματικὸ ἄτομο. Ἡ χαρισματικὴ ἡγεσία προκύπτει συνήθως μὲ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων. Ὁ Βέμπερ μᾶς λέγει ὅτι οἱ χαρισματικοὶ ἡγέτες ὑπῆρξαν οἱ φυσικοὶ ἡγέτες σὲ καιροὺς ψυχικῆς, φυσικῆς, οἰκονομικῆς, ἠθικῆς, θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς δοκιμασίας, ἐνῶ ἄλλοι ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ χάρισμα ἐμπνέει τοὺς ὁπαδοὺς του μὲ ἀφοσίωση καὶ ἐνθουσιασμό. Μὲ λίγα λόγια οἱ χαρισματικὲς αὐτὲς ἀπαντήσεις τῶν ὁπαδῶν πρὸς τὸν ἡγέτη ὀφείλονται στὴν δοκιμασία ποὺ ἐμπειριᾶται ὁ ὁπαδός.

Ὁ πρῶτος καθοριστικὸς παράγοντας τοῦ χαρίσματος εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἱστορικὴ κατάσταση. Μιὰ κατάσταση ὀξείας ἐχθρότητας προδιαθέτει τὸ ἄτομο νὰ θεω-

ρήσει σὰν ἐξαιρετικὰ προικισμένο κάποιο ἄλλο καὶ νὰ ἀκολουθήσει μὲ ἐνθουσιασμό καὶ νομιμοφροσύνη τὴν ἡγεσία ποὺ τοῦ προσφέρει σωτηρία ἀπὸ τὴν δοκιμασία. Οἱ ὁπαδοὶ ἀνταποκρίνονται στὸν χαρισματικὸ ἡγέτη, ἐπειδὴ φαίνεται νὰ ἐνσαρκώνει τὴν πλήρωση τῶν ἀναγκῶν, ποὺ γίνονται αἰσθητὲς κατὰ τρόπο ἐπείγοντα.

Ὁ Ἔρικσον ὑποστήριξε, ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἱστορικὲς συνθήκες ποὺ ἐλαύνουν μεγάλες ἀνθρώπινες μᾶζες νὰ ἐκδηλώσουν «μιὰ πείνα» γιὰ χάρισμα. Τὸ περιστασιακὸ χάρισμα ἀναφέρεται σὲ περιπτώσεις ποὺ ἓνας ἡγέτης μὲ μὴ μεσσιανικὴ προσωπικότητα προκαλεῖ χαρισματικὲς ἀπαντήσεις, ἀπλῶς ἐπειδὴ προσφέρει τὴν ἡγεσία του, ποὺ θεωρεῖται σὰν πηγαία καὶ σωτήρια σὲ καιροὺς ὀξείας ἱστορικῆς δοκιμασίας (ὁ Τσώρτσιλ π.χ., ὅταν οἱ Βρετανικὲς Νῆσοι ἦσαν ἀνοικτὲς στὴν γερμανικὴ εἰσβολή).

Ὁ Φρέντλερ ἐξέτασε τόσο ἀτομικοὺς ὅσο καὶ περιστασιακοὺς παράγοντες καὶ μέτρησε τὸν βαθμὸ ποὺ οἱ ἡγέτες ἦσαν προσανατολισμένοι στὸ ἔργο περισσότερο παρὰ σὲ κοινωνικὲς καὶ συγκινησιακὲς καταστάσεις. Ἐξετάζοντας διαφόρους τύπους πραγματικῶν ομάδων βρῆκε ὅτι ἡ συμπεριφορὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ μιὰ συναλλαγὴ τοῦ τρόπου ἡγεσίας καὶ τριῶν περιστασιακῶν στοιχείων: 1) Τὶς προσωπικὲς σχέσεις τοῦ ἡγέτη μὲ ἄλλα μέλη, ἰδιαίτερα μὲ μέλη κλειδιά τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότητα εἶναι κρίσιμη γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ομάδας, 2) τὸν ἔμπειρο ἐκεῖνο φορέα ποὺ σταθεροποιεῖ καὶ ἀνταμείβει τὴν συμπεριφορὰ ποὺ ἐπιβάλλει ὁ ἡγέτης καὶ 3) τὸν βαθμὸ δομῆς τῆς ομάδας.

Συνθήκες ἐννοικὲς γιὰ τὸν ἡγέτη εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἔχει ἰσχὺ ἡ δημοτικότητα καὶ ἔνα δομημένο ἔργο, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἀρνητικὲς συνθήκες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ δὲν ἰσχύει τίποτε ἀπὸ αὐτὰ. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ ἡγέτες, ποὺ εἶναι προσανατολισμένοι στὸ ἔργο τους, τείνουν νὰ ἐπιβάλλονται. Ὁ ἐπιτρεπτικός, ὁ κοινωνικός, ὁ συγκινησιακὸς ἡγέτης, καθὼς καὶ ὁ ἡγέτης ποὺ εἶναι προσανατολισμένος στὴν ἁρμονία τῶν σχέσεων, προσφέρει τὸν καλύτερο ἑαυτό του σὲ μετριοπαθῶς δυσμενεῖς συνθήκες, ἐνῶ, ὅταν τὸ ἔργο εἶναι ἀμφίβολο ἢ οἱ σχέσεις μὲ μέλη - κλειδιά δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένες, ὁ ἡγέτης ἔχει μικρὴ δύναμη.

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἔργο καὶ ἐργασία

Ἀπὸ τὴν πρώτη ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τὸ «*ἐργο*» εἶχε τιμηθεῖ ἰδιαίτερος, ὅπως ἀποδείχεται ἀπὸ τὰ, μεταξὺ ἄλλων, ἀποφθέγματα «*ἔργον δ' οὐδέν ὄνειδος, ἀεργίη τ' ὄνειδος*», «*τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάρροιθεν ἔθηκαν*», «*πόνους πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τ' ἀγαθὰ οἱ θεοί*» κ.λ.π., ὡς καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ νομοθεσίαν τόσο τοῦ Δράκοντος ὅσον καὶ τοῦ Σόλωνα, κάθε Ἀθηναῖος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐγείρῃ ἀγωγὴν (*ἀργίας γραφήν*) κατὰ παντὸς μὴ ἐργαζομένου, ὁ ὁποῖος ὑπέκειτο σὲ αὐστηροτάτην ποινήν. Ἀκόμῃ καὶ σχετικὴ θεὰ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι μας πρόγονοι, τὴν εὐγενεστάτην θεά, τὴν Ἀθηνᾶν Ἐργάνην.

Ὁ ὅρος *ἐργασία*, ὡς συντελεστὴς τῆς παραγωγῆς, εἶναι εὖρημα τοῦ οἰκονομικοῦ τῆς σύγχρονης κοινωνίας καὶ ἀποτελεῖ τὴν κυριώτερη ὑπόθεσιν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ προβληματισμοῦ τῶν τελευταίων δύο αἰώνων. Στὴν ἀρχαιότητα ἡ λέξις ἦταν μὲν γνωστὴ, ἀλλὰ ὁ ὅρος «*ἐργασία*», ὅπως τὸν ἐρμηνεύουμε σήμερα, ἀνύπαρκτος. Τότε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀπασχόλησης (γράμματα, τέχνες, γεωργία, ναυτιλία κλπ.) εἶχε ὡς περιεχόμενο μόνον τὸ *ἐργο*, τὴν δημιουργίαν, καὶ τίποτα ἄλλο. Σήμερα ἡ ἐργασία, ἡ ἀπασχόλησις μπορεῖ νὰ εἶναι ἐργο, ἀλλὰ συνήθως καὶ κυρίως εἶναι *δουλειά* καὶ δουλεία. Ὅσο γιὰ τὴν περίπτωσιν τῆς δουλείας στὴν ἀρχαιότητα, ποῦ τόσο εἶχε παρεξηγηθεῖ, παραπέμπω στὶς σελίδες 1585-1586 (τεῦχος 32-33) τοῦ παρόντος περιοδικοῦ.

Ἀπὸ δημιουργίας τοῦ κόσμου ὅλα τὰ ὄντα ἐργάζονται, γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν. Τὰ ἀρχέγονα ζῶα καὶ οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι μέρα νύχτα ἐψαχναν νὰ βροῦν τὴν τροφήν τους, ὅπως σήμερα συνεχίζουν νὰ κάνουν τὰ ἀγρίμια. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀπασχόλησός των. Ἀκόμῃ καὶ τὰ φυτὰ ἐργάζονται ἀπορροφώντας ὀξυγόνο, ἡλιακὴ θερμότητα, ὕγρασις καὶ συστατικὰ τῆς γῆς, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐπιβιώσουν. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἄνθρωπον ὅλα εἶναι ἐργασία, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀκόμῃ καὶ ἡ γῆ ποῦ κατέχει καὶ τὰ κεφάλαια ποῦ ἔχει στὸ ταμειετήριον εἶναι μετασχηματισμένα περισσεύματα ἀμοιβῆς ἐργασίας. Ὅλα τὰ ἀκίνητα (οἱ ἐπενδύσεις) ποῦ ὑπάρχουν στὸν πλανήτη μας εἶναι περιουσιακὰ στοιχεῖα ποῦ δημιουργήθηκαν ἀπὸ πλεονάσματα ἐργατικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ συντελεστὴ παραγωγῆς *γῆ*, ποῦ στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆς ἦταν ἄγρια φύσις, ἀκατάλληλη πρὸς καλλιέργειαν, καὶ ἐγένετο καλλιεργήσιμη μόνον ὅταν τὴν ἡμέρεψε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν μόχθον του. Ὁ Ἡσίοδος (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*) ἀπὸ τὸν ὄγδοον αἰῶνα π.Χ. μὲ σαφήνειαν εἶχε συλλάβει τὴν παραπάνω ἀλήθειαν περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐργου καὶ προσπάθησε νὰ μεταφέρει, ποιητικὰ, τὶς συμβουλές του στοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του.

Ὅταν οἱ ἱδρυτὲς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης πρὶν 150-200 χρόνια (Smith, Ricardo, Mill καὶ ἀργότερα Marx) ὑποστήριζαν τὴν θεωρίαν: ἀξία - ἐργασία, δηλαδή, ὅτι βασικὰ κάθε ἀγαθὸ ἀποτιμᾶται ἀνάλογα καὶ ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἐργασίαν ποῦ χρειάζεται γιὰ νὰ παραχθεῖ, δὲν εἶχαν καὶ πολὺ ἄδικο. Ἀλλωστε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης στὰ «*Πολιτικά*» τὰ ἴδια περίπου εἶχε πεῖ μὲ ἄλλα λόγια. Σήμερα αὕτη ἡ ὑπερπλούστευσιν φαίνεται ἀφελής, γιὰτὶ μὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς ἀχαλίνωτης οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, σὲ πλαίσια πρωτοφανῶν ἐπενδύσεων καὶ τεχνολογικῆς παρουσίας, οἱ συντελεστὲς παραγωγῆς ἀπὸ ἓνα (ἐργασία) ἐγέναντες τέσσερις: ἐργασία, γῆ, κεφάλαιον, ἐπιχειρηματίας· καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀποτιμᾶται μὲ βάση τὴν συμμετοχὴν καὶ τῶν τεσσάρων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Καὶ αὐτὰ ἰσχύουν γιὰ χῶρες ποῦ στηρίζονται στὸ ἐλεύθερον, μὲ διάφορες ἀποχρώσεις, οἰκονομικὸ σύστημα, ἀποκλειομένων τῶν μαρξιστικῶν οἰκονομιῶν, ποῦ δογματικὰ παραδέχονται μόνον τὴν ἐργασίαν ὡς συντελεστὴ παραγωγῆς καὶ δημιουργίας οἰκονομικῆς ἀξίας.

Τὸ γεγονός ὅτι, ὁ πρῶτος μεταξὺ τῶν ἱδρυτῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὁ ἄγ-

γλος Adam Smith, ήταν καθηγητής της «*Ἠθικῆς Φιλοσοφίας*», αργότερα και «*Πολιτικῆς Οἰκονομίας*», δὲν εἶναι τυχαῖο. Δηλαδή τὸ ὅτι ἡ ἔδρα τῆς Ἠθικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης καταπατήθηκε μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ «δικαίου» μισθοῦ τῆς ἐργασίας, ὡς ἀκρογωνιαίου λίθου γιὰ τὴν θεμελίωση τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, καταδεικνύει σαφῶς, ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν ὄρο *ἐργασία* κρύβονται ἀξίες ἠθικοῦ περιεχομένου ποῦ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐρεύνης καὶ ὁρισμοῦ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Τὸ δεῦτερον σκέλος τοῦ τίτλου τῆς ἔδρας «*καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας*» ὑπογραμμίζει καὶ τὸ «πολιτικὸ» περιεχόμενο τῶν οἰκονομικῶν, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ οἰκονομικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων, ἄνευ τοῦ ὁράματος τοῦ πολιτικοῦ «δεόντος», δὲν νοεῖται. Δηλαδή οἱ ἔννοιες: πολιτικὴ καὶ οἰκονομία εἶναι ὁμόσημες καὶ διόλους ἀσύμπτωτες. Εἶναι συμπληρωματικές. Ἔτσι στὸ σύνολό του, ὁ συντελεστὴς ἐργασία ἔχει ἠθικὸ, φιλοσοφικὸ, πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ περιεχόμενο.

Πράγματι, ἂν ἀναλύσουμε προσεκτικὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἐργασίας, θὰ διαπιστώσουμε, ὅτι συναποτελεῖται ἀπὸ τρία τινά: Πρῶτον εἶναι *Πρόνοια*, δεῦτερον εἶναι *Ἔργον* καὶ τρίτον εἶναι *Μισθός*. Προσεγγίζοντας τὶς τρεῖς αὐτὲς ἔννοιες, ἀναγνωρίζουμε, ὅτι ἡ πρόνοια ἀνάγεται στὴν ἠθικοφιλοσοφικὴ διάσταση τῆς ἐργασίας, τὸ ἔργο στὴν πολιτικὴ καὶ ὁ μισθὸς στὴν οἰκονομικὴ, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπόλυτη αὐτὴ ἡ διάκριση - συσχέτιση. Αὐτὴ ἡ τρισδιάστατη ὑπόσταση τῆς ἐργασίας δὲν παρατηρεῖται στοὺς ἄλλους τρεῖς συντελεστὲς παραγωγῆς, γεγονὸς ποῦ ὑπογραμμίζει καὶ βεβαιώνει τὸν πρωτεύοντα ρόλο τοῦ συντελεστῆς ἐργασία (πρωταρχικὸς συντελεστὴς παραγωγῆς) σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους τρεῖς συντελεστὲς παραγωγῆς.

Ἡ ἐργασία ὡς πρόνοια ἔχει τὴν ἔννοια, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθημερινῶς ἀπασχολεῖται, διαθέτει τὸ χρόνο του γιὰ κάτι παραγωγικὸ καὶ ἀξιόλογο, χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται προγραμματισμὸς καὶ ψάξιμο κάθε μέρα. Ἐγινε μόνιμος ὑπάλληλος, ισόβιος δικαστής, τακτικὸς ἡμερομίσθιος ἐργάτης, ἔμπορος, ἐπαγγελματίας κλπ. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι λίγο, ὅταν τὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτικὸ σύστημα ἔχει «προνοήσει» γιὰ τὴν συνεχεῖ ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση τῶν πολιτῶν, ποῦ ἀναλίσκουν τὸν περισσότερο χρόνο τῆς κάθε μέρας γιὰ ἓνα σίγουρο σκοπὸ. Γιατὶ τὸ δράμα τοῦ ἀνέργου εἶναι διπλό. Ὅχι μόνον γιατί δὲν ἐργάζεται καὶ στερεῖται τῶν οἰκονομικῶν μέσων γιὰ νὰ ζήσει, ἀλλὰ καὶ διότι περιφέρεται ἀσκοπίως στοὺς δρόμους, μὴ ξέροντας πῶς νὰ διαθέσει τὸν χρόνο του, ἐκτός ἂν εἶναι σὲ θέση νὰ φιλοσοφεῖ, χωρὶς νὰ ξεχνᾷ πάντως ὅτι «*ἀργία μῆτηρ πάσης κακίας*».

Ἡ ἐργασία, ὁμως, πρέπει νὰ εἶναι «*ἐργο*». Τοῦτο ἐμπεριέχει σπουδαία πολιτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀξία. Τὸ ἔργο θεμελιώνει τὴν οὐσιαστικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπόσταση τῆς ἐργασίας. Ὄταν ὁ μαζικὸς ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας συσσωρεύεται σὲς ὠχρὲς καὶ ἀπρόσωπες δημόσιες ἐπιχειρήσεις, στὸ δημόσιο, καὶ γενικὰ στὴν κάθε παρασιτικὴ ἀπασχόληση, ὅπου τὸ «*ἐργο*» εἶναι ἀσήμαντο μέχρι ἀνύπαρκτο, ἀργὰ ἢ γρήγορα ἐρχεται ἡ στιγμή, ποῦ τὸ ἀρχικὸ βόλεμα τοῦ γίνεται ὀδυνηρό, καθὼς ζῇ σὲ ψυχικὸ καὶ ἠθικὸ περιβάλλον ξηρασίας καὶ ἀντιμετωπίζει καθημερινὰ τὸ δράμα τῆς ἔλλειψης δημιουργίας καὶ τῆς ἀπουσίας «*ἐργου*», γιὰ ἓναν ἄχαρο καὶ ἀδικαίωτο μισθό. Ὄταν τὸ «*ἐργο*» ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἐργασία, τότε ἀπουσιάζει τὸ «*εἶναι*» τῆς ἐργασίας κι ὅλη ἡ προσπάθεια ἀπασχόλησης πέφτει στὸ κενό, γιατί τὸ ἄτομο ἀπλῶς «*δουλεύει*» καὶ συντηρεῖ μέσα του μιὰ ἀνεκπλήρωτη ἐπιθυμία γιὰ δημιουργικὴ ἐργασία, ποῦ ὁδηγεῖ στὴν ἀπογοήτευση (καὶ αὐτὴ στὰ μαζικὰ κινήματα, ὅπου εὐδοκιμοῦν οἱ ἐξουσιαστές καὶ οἱ δούλοι).

Τέλος ἔχουμε τὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ τῆς ἐργασίας: τὸν μισθό. Δηλαδή τὴν ἀμοιβὴ τοῦ συντελεστῆς ἐργασία. Στὶς ἐλεύθερες οἰκονομίες (ΗΠΑ, ΕΟΚ, Ἰαπωνία, Αὐστραλία, Σουηδία κλπ.) τὸ ὕψος τῶν μισθῶν τυπικῶς εἶναι θέμα τεχνικοοικονομικῶν ὑπολογισμῶν καὶ συλλογικῶν συμβάσεων ἢ κυβερνητικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ στὴν οὐ-

σία εἶναι θέμα ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα κόστους μισθῶν καὶ κόστους κεφαλαίου - γῆς, δηλ. τῶν ἄλλων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐπιχείρηση, γιὰ νὰ ἐπιβιώσει, πρέπει νὰ πουλάει τὰ προϊόντα της σὲ τιμὲς ἀνταγωνιστικές, ἀλλιῶς κλείνει. Γιαυτὸ συνεχῶς προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὸν κατάλληλο συνδυασμὸ συντελεστῶν παραγωγῆς, ποὺ θὰ καταλήξουν στὸ χαμηλότερο κόστος προϊόντος. Ἄν οἱ μισθοὶ εἶναι πολὺ ψηλοὶ, θὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ ἐργάτες μὲ μηχανήματα· καὶ ἂν εἶναι χαμηλοὶ, τὸ ἀντίθετο. Κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ κανεὶς, τουλάχιστον μακροχρονίως, νὰ ἀγνοήσει τὴν οἰκονομικὴ νομοτέλεια ποὺ αὐτομάτως δείχνει καὶ ἐπιβάλλει τὴν ὀρθὴ πολιτικὴ μισθῶν. Ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων συντελεστῶν, εἶναι θέμα ἐπιπέδου παραγωγικότη-
τας (productivity) ἀναμεταξύ τους. Ὁ κανόνας αὐτὸς μπορεῖ προσωρινὰ νὰ ὑποβαθμι-
στεῖ στὰ πλαίσια μιᾶς ἡθικῆς οἰκονομίας, χωρὶς ἄμεσο καὶ σοβαρὸ ἀντίκτυπο, ἀλλὰ
ποτὲ σὲ διεθνή πλαίσια, γιατί ὁ ξένος ἀνταγωνισμὸς θὰ ἐξουδετερώσει τὸ ντόπιο
προϊόν.

Μετὰ τὴν παραπάνω ἀπλουστευμένη ἀνάλυση καὶ προσέγγιση τῶν παραμέτρων
τοῦ συντελεστῆ ἐργασία, θὰ προσπαθῶ νὰ δῶ τὸ σημερινὸ παγκόσμιο καὶ ἑλληνικὸ
ἐργατοσυνδικαλιστικὸ κίνημα ὅσο πιὸ ἐλεύθερα καὶ ἀληθινὰ γίνεται (δὲν μιλάμε γιὰ
μαρξιστικὲς οἰκονομίες). Καὶ θὰ ἀρχίσω μὲ ἓνα ἀπολαυστικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν
«Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν» τοῦ Adam Smith, Λονδίνο 1776 (ἐκδ. Ἑστίας, σελ. 91).

*«Οἱ ἐργάτες θέλουν νὰ λάβουν ὅσα μποροῦν περισσότερα, καὶ οἱ ἐργοδότες προ-
σπαθοῦν νὰ δώσουν ὅσα μποροῦν λιγότερα. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ προῖδη κανεὶς,
ποῖα ἀπὸ τίς δυὸ ὁμάδες, καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ ἐπικρατήσῃ στὸν ἀ-
γῶνα αὐτὸν καὶ θὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν ἄλλη νὰ ἀποδεχθεῖ τοὺς ὅρους της. Οἱ ἐργοδό-
τες μποροῦν, ἐπειδὴ εἶναι λιγότεροι, εὐκολώτερα νὰ συνασπιστοῦν. Ἐξάλλου ὁ νό-
μος ἐπιτρέπει τοὺς συνασπισμοὺς τῶν ἡ τουλάχιστον δὲν τοὺς ἀπαγορεύει, ἐνῶ ἀ-
παγορεύει τοὺς συνασπισμοὺς τῶν ἐργατῶν. Δὲν ὑπάρχουν νομοθετήματα ποὺ ἐμ-
ποδίζουν συνασπισμοὺς γιὰ τὸν ὑποβιβασμὸ τῶν ἡμερομισθίων, ἐνῶ ἔχομε πολλὰ
ἐναντίων τῶν ἐνώσεων ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν ὕψωση αὐτῶν. Ἄν καὶ οἱ ἐργοδότες,
προκειμένων τέτοιων μισθοδοτικῶν ἀγώνων, γενικῶς πλεονεκτοῦν, ὅμως ὑπάρχει
καὶ ἓνα ὄριο κάτω τοῦ ὁποίου δὲν μπορεῖ, ὡς φαίνεται, νὰ ὑποβιβασθεῖ ὁ μισθὸς καὶ
τοῦ ἀπλουστεροῦ εἶδους ἐργασίας (πρόκειται γιὰ τὸ ὄριο λιμοκτονίας)».*

Ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα στὴν αὐτοκρατορικὴ Βρεταννία πρὶν 200 περίπου χρό-
νια, ἔστω κι ἂν σήμερα μᾶς φαίνονται ἀπίστευτα καὶ κωμικά. Ἀλλὰ μὲ τὴν κατάλλη-
λὴ ἐργατικὴ συσπείρωση ποὺ πραγματοποιήθηκε στὰ τελευταῖα 100 χρόνια καὶ τὴν πο-
λιτικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐργατικοῦ αἰτήματος γιὰ ἓναν «δίκαιο μισθὸ» μὲ ἐπικέντρο
τὴν ἀγγλικὴ οἰκονομία καὶ μὲ «θεωρητικούς» καὶ ὁργανωτὲς στὴν ἀρχὴ τὸν ἴδιον τὸ
Μάρξ, καὶ στὴ συνέχεια τὴν Fabian Society (τὸν πρόδρομο τοῦ σημερινοῦ σοσιαλιστι-
κοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ἀγγλίας), φτάσαμε στὴ σημερινὴ παγκόσμια ὁργάνωση
τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος (ποὺ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐπηρεάζεται καὶ κα-
τευθύνεται ἀπὸ ἀδιόρατα ἐξουσιαστικὰ κατεστημένα) μὲ τίς μεγάλες κατακτήσεις μέ-
χρι ὑπερβολῆς. Γιατὶ σὲ ὠρισμένες χώρες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἐπιτρέ-
πεται ἀπὸ τὸ νόμο ἡ ἀπεργία τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ ἀπαγορεύεται ἡ ἀμυντικὴ - ἀνταπερ-
γία (λόκ - δαυτ), ἔστω καὶ ὑπὸ προϋποθέσεις.

Ἡ πολιτικοποίηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ποὺ ξεκίνησε μὲ τὸ δίδυμο αἶτημα
τῆς α) ἐξασφάλισης ἐργασίας σ' ὅλους καὶ β) δίκαιης ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας, κατέληξε
σὲ ἀποσύνδεση τῆς οἰκονομικῆς «οὐσίας» τῶν παραπάνω δύο βασικῶν αἰτημάτων (ἀ-
πολύτως ὀρθῶν) ἀπὸ τὸ ἐργατικὸ κίνημα, γιὰ νὰ μεταβληθεῖ τοῦτο περίπου σὲ ἀμιγῶς
πολιτικό. Ἀλλὰ τὸ κατέλωμα καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἐργατικοῦ οἰκονομικοῦ αἰ-
τήματος σὲ πολιτικὸ ἔχει τίς συνέπειές του.

Πράγματι, η έργατική συσπείρωση εύκολα έγινε «μαζικό» κίνημα, δηλαδή μάζα, και η μάζα ακόμη ευκολώτερα βρήκε τον έξουσιαστή — σωτήρα της. Γιατί η μάζα γεννάει την έξουσία και η έξουσία την μάζα. Όπως ο άφέντης γεννάει τον δούλο και ο δούλος τον άφέντη. Οί έννοιες είναι συμπληρωματικές και συναποτελούν «ζευγος» ισοβίως άδιαίρετο. Και είναι άδύνατο νά υπάρξει τó ένα χωρίς τó άλλο, έν αντίθεσει πρós τον έλευθερο και άκραιωμένο άνθρωπο, πού λειτουργεί και έπιβιώνει αυθύπαρκτα. Και έδω συναντάμε την έλληνικότητα, πού στη μάζα βλέπει μάλλον τó δηλητηριασμένο τελικό προϊόν ένός συλλογικού όργανισμού, ό όποιος καταρρέει, και όχι την πρώτη ύλη γιά ένα καινούργιο κόσμο. Άλλά ή μαζοποίηση και πολιτικοποίηση του έργατικού κινήματος αποσύνδεσε τούς αυτόδύναμους και κυρίαρχους οικονομικούς νόμους πού διέπουν τον έργατικό μισθό, την έργασιακή σχέση και την άπασχόληση, από την τρισδιάστατη ουσία της έργασίας, πού συναποτελείται, όπως είπαμε παραπάνω, από τις άξίες «Πρόνοια», «Έργο» και «Δίκαιος Μισθός». Διότι ή έκτός οικονομικών δυνατοτήτων διεκδίκηση άδικαιολόγητων μισθολογικών παροχών μοιραίως καταλήγει σέ ανταγωνιστική εξασθένηση, σέ κλείσιμο έπιχειρήσεων, σέ ανεργία, και πάει περίπατο ή άξία Πρόνοια. Άπ' την άλλη μεριά, ή αλόγιστη διόγκωση του δημοσίου τομέα και τών κρατικών έπιχειρήσεων, υπό την πίεση του πολιτικοποιημένου συνδικαλισμοú, εξασφαλίζει θέσεις έργασίας άνευ «Έργου», όποτε ή άπασχόληση μεταμορφώνεται σέ «δουλειά», δηλαδή δουλειά, με ταυτόχρονη μείωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Τέλος ό «Δίκαιος Μισθός» είναι ανάλογος με την «δύναμη πιέσεως» πού άσκειται πάνω στα άλλα κοινωνικά στρώματα ή στον κρατικό προούπολογισμό, με ισχυρότερους έπί παραδείγματι τούς όδηγούς τών τρόλλεú, πού κάθε φορά άπεργώντας δικαιώνονται διά της μεθόδου της όμηρείας τών ταλαιπώρων έπιβατών.

Ότι ή έργατική τάξη άδικήθηκε στο παρελθόν από τó έλευθερο οικονομικό σύστημα άποτελεί άναμφισβήτητο ιστορικό γεγονός, όπως είναι γεγονός ή δίκαιη έργατική κατάκτηση του συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος της έργασίας. (Τά Ταμεία ανεργίας στις ΗΠΑ, Σουηδία, ΕΟΚ κλπ. είναι τόσο ισχυρά, πού πολλές φορές συμφέρει νά είσαι άνεργος και νά είσπράττεις την έπιδότηση του Ταμείου άντι νά εργάζεσαι). Άκόμη είναι βέβαιον, ότι αν ζούσε σήμερα ό Μάρξ, ποτέ δέν θάγραφε τó «Κεφάλαιο», γιατί δέν υπάρχει έρεθισμός και άντικείμενο, ύστερα από την γιγάντωση και τις κατακτήσεις τών Έργατικών Συνδικάτων (Trade Unions), πού ξέρουν νά άναπροσαρμόζουν τούς μισθούς με καρδιοχειρουργική ακρίβεια, βάσει τών έπινοηθέντων μηχανισμών και στατιστικών μεθόδων προσδιορισμού της αύξησης της παραγωγικότητας έργασίας, και μάλιστα ανά τρίμηνο στις ΗΠΑ.

Η έλληνικότητα ταυτίζεται και συμπλέει με την δημιουργική άπασχόληση, με τó «Έργο», με τόν «δίκαιο μισθό», με την ιδιωτική πρωτοβουλία και την άτομική άκραιώση, γιατί όλα αυτά είναι παράγωγες άξίες της «πρωταρχικής» άξίας πού λέγεται έλευθερία του άτομου. Και άσφαλώς βρίσκεται σέ διαμετρικώς άντίθετη θέση με την μαζοποίηση και τó έξουσιαστικό κατέλωμα του έργατικού κινήματος, γιατί όδηγεί στην άνελευθερία, στην αναλήθεια, στον άχαλίνωτο οικονομισμό. Έδω θά έπικαλεστώ πάλι την μαρτυρία του Α. Smith, πού λέει: «*Η έργασία πού παρέχεται από άνελεύθερους άνθρωπους, στο τέλος καταλήγει νά είναι ακριβότερη από όλες. Άνθρωπος δέ, πού δέν μπορεί νά άποκτήσει ιδιοκτησία, τó μόνο ένδιαφέρον πού έχει, είναι νά τρώει όσο μπορεί περισσότερο και νά εργάζεται όσο μπορεί λιγότερο*». Και δυστυχώς αυτή είναι ή εικόνα του σημερινού παγκόσμιου οικονομισμού, μετά ή άνευ ιδιοκτησίας, μιá κατάσταση δηλαδή και ένας τρόπος ζωής διαμετρικά άντίθετος πρós τά ιδεώδη της έλληνικότητας.

Δρ ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ

Ἡ αἰωνιότητα τοῦ Δελφικοῦ Λόγου

Ὁ φόνος τοῦ Πύθωνα ἐκφράζει τὴν ἀλληγορία τῆς μάχης τοῦ Φωτὸς μετὰ τὸ Σκότος· ὅτι τελικὰ τὸ Φῶς θὰ φωτίσει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, μετὰ τὸ Δελφικὸ Λόγο, μετὰ τὴ Σκέψη, τὸ Στοχασμό, τὴ Διαλεκτική. Μετὰ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴ σύνθεση, σύμφωνα με τοὺς κανόνες ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Ἀπόλλωνας, ὅπως ἐκφράζονται μετὰ τὸ μῦθο τοῦ Πύθωνα - Δάσκαλου, ποὺ τελικὰ σάπισε, ἀποσυντέθηκε (*πύθεσθαι = σήπεσθαι*) καὶ διαλύθηκε στὰ βασικὰ συστατικά του, μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ θεὸς ἐδημιούργησε τὴ Νέα Ἀλήθεια.

Προβλέπει τὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη ὅλων τῶν ἀνθρώπων χωρὶς φόβο καὶ βία. Μετὰ πνεῦμα ἐλευθερίας, ἀλήθειας, δικαιοσύνης. Γιαυτὸ πρέπει ν' ἀποκτᾶται καὶ νὰ μεταδίδεται μ' ἓνα σύστημα σωστῆς Παιδείας, μετὰ μάθηση συνεχῆ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Παιδεία προϋποθέτει κόπωση (= *παιδευσις*), πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν ἀσκηση τῆς Παιδείας, μέθοδοι καὶ μέσα εὐχάριστα: Ποίηση, μουσική, στοχασμός, χορός, τραγούδια, χαρά, θέατρο, γυμναστήρια ... Ὡστε νὰ φθάνει ὁμαλὰ, ἀργὰ κι' ἀρμονικὰ, μετὰ τὸ στοχασμὸ στὴ σωστὴ γνώση. Προϋπόθεση ὁμαλῆ κι' ἀρμονικῆ, σφαιρικῆ, γύμναση καὶ ἀσκηση τοῦ σώματος, τοῦ πνεύματος, τοῦ συναισθήματος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ ζοῦν εὐτυχισμένοι.

Οἱ ιδέες δὲν ἐπιβάλλονται, δὲν εἶναι δόγματα, δὲν τυποιοῦνται. Ἀναλύονται στὰ ἀπλᾶ συνθετικά στοιχεῖα τους, ὥστε νὰ πείθουν διὰ τῆς διαλεκτικῆς, μετὰ τὸν λόγον, τὴ γνώση, τὴν ἐλευθερίαν, τὴ δικαιοσύνην, τὴ σύνεση. Διάφορες κοινωνικὲς συγκεντρώσεις ἐφάρμοζε συστηματικὰ ὁ Ἕλληνας

σμός, ἀπ' τὰ πανάρχαια χρόνια ποὺ ἐξακολουθοῦν ὡς σήμερα (πανηγύρια, γάμοι, γεννησοῦργια, θέρος, τρύγος, βεγγέρες, μεγάλες γιορτές...). Οἱ ναοὶ καὶ τὰ Μαντεῖα ἔδιναν τὶς γενικὲς κατευθύνσεις. Ἰδιαίτερα τὰ Μαντεῖα δὲν ζητάγανε καμιά ἀμοιβή. Δέχονταν δωρεὰν τὸ Ἀπολλώνιο Φῶς καὶ τὸ διοχέτευαν δωρεὰν στὸν κόσμον, γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ βροῦν τὴν εὐτυχία. Οἱ φωτισμένοι, εἶχαν τὴ δύναμιν ν' ἀπαρνηθοῦν τὸ Ἐγώ. Κατανοοῦσαν τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ Κόσμου. Κι' εἶχαν τὴν αἴσθησιν ἑνὸς ἱεροῦ δεσμοῦ τοῦ Ἀνθρώπου μετὰ τὸν Δημιουργό. Οἱ Ἱέρειες, οἱ *Σίβυλλες*, ἦταν γυναῖκες εὐαίσθητες. Πέφτανε σὲ ἱερὴ ἔνταση, σὲ κατάστασιν κατατονική. Καὶ γίνονταν δέκτες τῶν παγκοσμίων δονήσεων. Καὶ χρησιμοδοτοῦσαν μετὰ τὸ μυστικὸ πλησίασμα καὶ τὴν ἀποκάλυψη τῶν τεράστιων θεϊκῶν δυνάμεων.

Σὲ λαοὺς μετὰ χαμηλὴ πολιτιστικὴ στάθμην δὲν γίνονται εὐκόλως κατανοητὲς ιδέες, ὅπως ὁ Ἀπολλώνιος Λόγος. Αὐτοὶ δέχονται ἀπλὲς ἐννοιες. Τοὺς θεοὺς τοὺς θελοῦν δυνατοὺς, φοβεροὺς. Ἡ βία καὶ ὁ φόβος ὑποτάσσει τὸν ἄνθρωπον. Ἐτσι ἀναπτύχθηκε ἡ ἐννοία τοῦ «*Τιμωροῦ Θεοῦ*» τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Δελφοὶ δὲν προετοίμαζαν ποτὲ κοσμοκράτορες. Τὸ ἰδεώδες τοὺς ἦταν ἡ ὁμαλὴ πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξις, χωρὶς βία καὶ φόβον. Μετὰ μάθηση σταθερὴ κι' ἀρμονική, ποὺ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὀδυνηρὴ (παίδεμα).

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε ἐτοιμάσει τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες πρὶν, νὰ δεχθῇ τὸ Εὐαγγέλιον. Εἶχε διδάξει τὸ εὐαγγέλιον τοῦ ἀνθρώπου, τὴν

ἀνθρωπιά, τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ἀξία τῆς ἀτομικῆς ἀξιοπρέπειας. Δὲν εἶναι λογοτεχνία ἢ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Εἶναι τρόπος ζωῆς, γιατί εἶχε ἀποθεώσῃ τις ἀξίες. Κι εἶχε ἀποκαλύψει καὶ συλλάβει, στὴν τελειότητά τους, τις αἰώνιες *ποιότητες*.

Τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα πλανᾶται ἀόρατο, ὄχι μονάχα πάνω ἀπὸ τὸν σημερινὸ ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀλλὰ καὶ στοὺς αἰθέρες τῆς Μεσογείου καὶ τις παραμεσογειακὲς χῶρες, μέχρι τῆ Βακτριανῆς, τὰ Ἱμαλῆα καὶ τις Ἰνδίες. Πλανᾶται ἐπίσης καὶ σ' ὅλες τις χῶρες τῆς Δύσεως, πού τὸ γνόρισαν μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Παιδεία, ἀκόμα καὶ πρὸς τὴν ἀπώτατη Ἰαπωνία, πού τελευταῖα φροντίζει νὰ τό γνωρίσει. Παραμένει ζωντανό, δυναμικὸ κι ἀγέραστο. Καὶ μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ λύση σὲ πολλὰ δύσκολα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Παρόντος καὶ τοῦ Μέλλοντος. Τὴ λύση τῆς χρυσῆς τομῆς, τοῦ μέτρου, τῆς ἁρμονίας, τῆς τάξεως. Καὶ τοῦ πνευματικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ Κάλλους, πού εἶχε ἀποκαλύψει καὶ λατρεῦσει. Καὶ τελικὰ νὰ ἐδραιώσει αὐτὸ πού δὲν πέτυχε νὰ σταθεροποιήσει, μὲ τὴν Ἐλεύθερη Ἑλληνικὴ Οἰκουμένη του, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος.

Αὐτὴ εἶναι ἡ νέα καὶ μεγάλη ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μιὰ προσπάθεια γιὰ πραγματοποίησιν τοῦ ὁράμα-

τος γιὰ πανανθρώπινη εὐτυχία, πού δύο φορές εἶχε πετύχει στὸ παρελθόν. Τὴν τρίτη φορὰ τὸ ἔργο του ἔμεινε ἡμιτελές, λόγῳ προώρου (;) θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. (Ἡ πρώτη φορὰ στὴν μακάρια ἐποχὴ τοῦ Δία, τὴν 10ῃ χιλιετία π.Χ. Ἡ δευτέρα φορὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Μίνωα καὶ Ραδάμανθη, γύρω στὰ 2.000 π.Χ., ὅταν αὐτοὶ πέτυχαν νὰ ὀργανώσουν ἀπέραντο κράτος, ὅπου ἐβασίλευεν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ Εὐδαιμονία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, στὰ μέτρα τῆς ἀξιοκρατίας).

Ἐλπίζουμε πὼς ἡ Δελφικὴ Ἰδέα δὲν πέθανε. Κι ὅτι τελικὰ ὁ Ἑλληνισμὸς θ' ἀλλάξει καὶ θὰ ἀντιστρέψει τὸν τελευταῖο χρησμὸ τῆς Πυθίας πρὸς τὸν Ἰουλιανὸ τὸν Παραβάτη: «Εἶπατε τῷ Λαῷ, ὅτι οὐκ ἔπεσε χαμαὶ δαίδαλος αὐλά· ὅτι Φοῖβος Ἀπόλλων ἔχει καλύβην καὶ μάντιδα δάφνην· ὅτι ὑπάρχει παγὰ λαλέουσα· καὶ οὐκ ἀπέσβετο τὸ λάλον ὕδωρ».

Ἐλπίζουμε καὶ πιστεύουμε στὴν Ἀλήθεια.

*«Κάποτε ἡ Νιόβη θὰ μαζέψει καὶ πάλι
στοὺς κάμπους τοῦ Μαίανδρου καὶ τοῦ Κάνστρου
καὶ στίς ἀκτὲς τῆς Μικρασίας καὶ τοῦ Πόντου,
ὅλα τὰ χαμένα παιδιὰ της.
Ἀγκαλιασμένα, μὲ χαρὰ καὶ μὲ ἀγάπη,
μὲ τὰ μετανιωμένα ἀδελφία τους,
Γιορτάζοντας εἰρηνικὰ κι ἀδελφωμένα,
στὴν Εὐλογημένη Γῇ, τὴ Δελφικὴ Ἰδέα».*

[Δελφοί, 20 Αὐγούστου 1984]

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

Ἀλήθεια

Γυρώφερνες τὴ σκέψη μας
ἀπ' τὰ ἀπαλά της χρόνια,
ποὺ λίκνευε τὴ γνώση της
κι' ἀνάσαινε ἡ πνοὴ ἀνάλαφρη
ἀπ' τὰ βαθιά μας στήθια...
Τῆς τίμιας δούλεψης ἀπὸ ψηλὰ
ἐφώτιζες τὸ δρόμο, κι ἤσουν
ἀσάλευτη, ὅταν τὸ κάλεσμα
τοῦ δίκιου σ' εὔρισκε ὅπου πρέπει,
ἀντάλλαγμα σὲ ἄξια στήθια
κι' ἄς κέρναγες μὲ πίκρα τὴ ζωὴ μας.
Ἦσουν ἀνὰ πάντα ἡ λαμπερὴ ἀλήθεια!

ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΛΕΒΕΝΤΗΣ

Νᾶτανε - τὶ νᾶτανε;

Νᾶταν τὸ πάθος στάμνα,
νὰ τὴν ἔσπαζα,
γιὰ νὰ χυθοῦν τὰ θολερὰ
μὴπως καὶ ζαστερώσει,

νᾶταν ἡ ἀγωνία πέτρα,
νὰ τὴν πετοῦσα μακρυὰ
σ' ἀτέρμονη κι ἀγύριστη
πορεία,

νᾶταν ἡ ἀναμονὴ μαντρότοιχος,
νὰ πῆδαγα
μ' ἀφάνταση σβελτάδα
καὶ νᾶφτανα στὸ τέλος
μ' ἀλαφράδα,

νᾶταν ἡ στέρηση σπαθι,
νᾶκοβα ἀπ' τὸν ὀρίζοντα
ἓνα κομμάτι ἀνάγκης,

νᾶταν ἡ ἀνάγκη θάλασσα,
ποῦ, ἂν μπεῖς,
νὰ λούζεσαι, νὰ ντύνεσαι,
νὰ φεύγεις,

νᾶταν ἡ Εἰρήνη ἄοπλη,
γιὰ νὰ χαιρόμουν κι' ἐγὼ
π' ἔχω μεγάλη θλίψη.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ — ΝΟΥΑΡΟΣ

Ζωντανό Δίκαιο και Φυσικό Δίκαιο

Στο σημαντικό αυτό έργο του ό Καθηγητής και Πρόεδρος της 'Ακαδημίας 'Αθηνών κ. Γ. Μιχαηλίδης — Νουάρος προβαίνει σέ μιá συστηματική διερεύνηση τών έννοιών του «ζωντανού» δικαίου και του «φυσικού» δικαίου σέ μιá προσπάθεια ανανέωσης και κοινωνιολογικής επανατοθέτησης.

Θεμελιώδης θεωρητική παραδοχή του έργου αυτού είναι, ότι τó ζωντανό δίκαιο έκφράζει τήν άδηλη κοινωνική βούληση έλέγχου τών γραπτών νομοθετημάτων. 'Ηδη, ή διάσταση του γραπτού θεσπισμένου δικαίου (jus scriptum) πρós τó εφαρμοζόμενο δίκαιο μέ τίς άπώτερες έπιπτώσεις της ήταν γνωστή στόν 'Αριστοτέλη, και έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα στή νεώτερη.

Ό συγγραφέας, έχοντας επίγνωση τών θεωρητικών προβλημάτων που εμφανίζονται κατά τήν μελέτη του ζωντανού δικαίου, όπως της διάκρισης τών έθιμικών νομικών κανόνων και τών κανόνων τών ήθών και της έθιμοτυπίας, της άρνησης, της άπλης άνυπακοής (δηλαδή της άρνησης εφαρμογής νομικής διατάξεως) άπό τήν περίπτωση που ή παράβαση του νόμου συνιστά θέση ενός νομικού κανόνα, προβαίνει σέ σημαντικές διαπιστώσεις γιά τήν δυναμική τών νομικών θεσπισμάτων και τήν φύση της διαλεκτικής του «είναι» και του «δεόντος».

'Η έντονη φιλοσοφική και κοινωνιολογική ενημέρωση του συγγραφέα διευρύνει τίς νομικές κατηγορίες της σκέψης του και του έπιτρέπει τήν διατύπωση προτάσεων ύψηλου έπιστημονικού κύρους άναφερόμενου τόσο στήν γενική θεωρία του δικαίου όσο κι στήν κοινωνιολογία του δικαίου. Στο πρώτο μέρος του έργου ό συγγραφέας προβάλλει τó έπιχείρημα, ότι τó δίκαιο είναι άπαύγασμα της συνολικής κοινωνικής δομής όπλισμένης μέ τή δυνατότητα έλέγχου της όρθότητας του γραπτού δικαίου. 'Η θέση του ότι τó δίκαιο δέν άποτελεί άπλώς καρπό της νομοθετικής βουλήσεως, άλλα προϋποθέτει τήν άποδοχή του άπό τήν κοινωνική δομή, έχει σάν βασική θεωρητική παραδοχή τήν διάκριση μεταξύ κοινωνίας και κράτους, μιá διάκριση δημοκρατική στόν χαρακτήρα της και μέ βαθύ κοινωνικό περιεχόμενο, στο βαθμό που άναγνωρίζει τόν περιορισμό της κρατικής έξουσας άπό τήν κοινωνική δομή.

Ό Λόρενς φόν Στáιν άπό έκατό πενήντα σχεδόν χρόνια είχε σημειώσει μέ σημαντική όξυδέρκεια τόν διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας, ένw ή άνάλογη αντίληψη του κ. Νουάρου έπιρρωνύει και επανατοποθετεί ιστορικά τόν διαχωρισμό αυτό, που στήν περίπτωσή του πρόκειται γιά αντίθεση πρós τόν νομικό θετικισμό και τήν θεωρία γιά τó νομοθετικό μονοπώλιο του κράτους. 'Η θέση αυτή αντιπαρέρχεται τόσο τόν νομικισμό όσο και τήν ιδεαλιστική αντίληψη του δικαίου, στο μέτρο που διατείνεται ότι ή γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας μετατοπίζει τόν νομικό κανόνα άπό τήν άποκλειστική δεοντολογική βάση του και καθιστά τούς στόχους του περισσότερο ρεαλιστικούς.

'Ηδη, ή έννοια του ζωντανού δικαίου είχε μελετηθεί μέ έμβριθεια άπό τόν Εϋγένιο 'Ερlich, ένw ή εξέλιξη της κοινωνικής έπιστήμης μέ τόν Ντυρκχέμ, τόν Μάξ Βέμπερ, τόν Ρέβιντρερ και τόν Γκάιγκερ όδήγησαν σέ μιá ευρύτερη εκτίμηση της σπουδαιότητας της κοινωνικής μεταβλητής στήν νομική πράξη. Ειδικότερα ό νομικός πλουραλισμός τείνει νά διευρύνει τίς θεσμικές βάσεις τήρησης τών νομικών κανόνων άπό τήν σφαίρα της πολιτείας στήν εκκλησία, στίς θρησκευτικές και επαγγελματικές ένώσεις και ν' άποδίδει δικαιοσύνη στήν δικαιοπαραγωγική δύναμη της κοινωνικής δομής, ισχυρότερη άπό τίς έκάστοτε αντίληψεις του νομικού έπιτελείου της.

Σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, τó ζωντανό δίκαιο της συνολικής κοινωνίας περιλαμβάνει όλους τούς νομικούς κανόνες κρατικής, έθιμικής ή λογίας προέλευσης, που τηρούνται πρακτικά στήν συνολική κοινωνία μέ τήν μορφή που έχουν άποκτήσει κατά τήν πρακτική εφαρμογή τους, καθώς και τούς ιδιαίτερους νομικούς κανόνες που

τηρούνται πραγματικά μέσα στους κόλπους των λοιπών θεμιτών ή ηθικά άνεκτων κοινωνικών ομάδων ή οργανώσεων.

Η κοινωνιολογική αυτή αντίληψη του ζωντανού δικαίου, καθώς προβάλλει τις κοινωνικές συναρτήσεις στην όριοθέτηση του νομικού κανόνα, αποκαλύπτει την πραγματική λειτουργία των θεσμών του και την δυναμική της μεταβολής των νομικών διατάξεων κατά την εφαρμογή τους, μιὰ πρόταση εξαιρετικά σημαντική και για την μεταφυσική του δικαίου, στο μέτρο που επιδιώκει νὰ διερευνήσει τις έσχατες αίτιες των νομικών κανόνων.

Ο συγγραφέας, έχοντας επίγνωση του κινδύνου του «κοινωνιολογισμού» αλλά και του «φιλοσοφισμού», δηλαδή την έξαρση της κοινωνικής μεταβλητής και την άναγωγή σ' αυτήν του νομικού κανόνα, προβάλλει μιὰ φιλοσοφικά προσανατολισμένη κοινωνιολογική αντίληψη για τὸ δίκαιο. Η θέση αυτή τὸν μετατοπίζει στην τελεολογία του δικαίου, με πανανθρώπινο σκοπὸ τὸ γενικὸ συμφέρον (*bonum commune*), θέση αντιδιαλεκτική στὸν χαρακτήρα της με βαθύ ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν αντίληψη ὅτι τὸ δίκαιο στηρίζεται πάντα σὲ ἔξωνομικούς ἠθικούς και ιδεολογικούς κανόνες, ὑπεραμύνεται τῆς δυνατότητας συμβολῆς τῆς κοινωνικῆς σκέψης στὴν διευκρίνιση τῶν στόχων τοῦ ὀρθοῦ δικαίου μέσα στὸν χρόνο και στὸν τόπο, στὸ κράτος και στὴν κοινωνία, στὴν ιστορία και τὴν ὕπαρξη. Ἐνας φιλοσοφικός στοχασμός ἐγγύς πρὸς τὴ ζωὴ, τις τάσεις και τις ἀντινομίες τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης ἀποτελεῖ θεμελιακὴ προϋπόθεση κάθε νομοθετικῆς ρύθμισης ἢ μεταρρύθμισης, πού σμικρύνει τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ «εἶναι» και στὸ «δεόν», ἀνάμεσα στὸν κόσμο τῆς πραγματικότητας και στὸν κόσμο τῆς ἀξίας και τῆς ιδέας.

Στὸ θεωρητικὸ αὐτὸ σχῆμα οἱ ἀκραῖες θέσεις τόσο τοῦ ἀτομικισμοῦ ὅσο και τοῦ κολλεκτιβισμοῦ τείνουν ν' ἀποκρούονται χάριν ἐνὸς κοινωνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπου τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου και τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου βρίσκουν τὸ κοινὸ σημεῖο ἀναφοράς τους.

Τὸ φιλόδοξο και ἐμβριθέστατο αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν προαγωγή τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου με ἀπόλυτη ἐπίγνωση τῶν ὁρίων του και με αἴσθημα εὐθύνης προσωπικῆς. Βέβαια, ἡ χρῆση τοῦ ὅρου «*Νομικὴ Κοινωνιολογία*» δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπιτυχής, ὅταν με ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ ἐπιδιώκεται νὰ καθορισθεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐπὶ μέρους αὐτοῦ κλάδου τῆς κοινωνιολογίας. Ὁρθότερος εἶναι ὁ ὅρος «*Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου*», πού χρησιμοποιεῖται ἐξ ἴσου συχνά στὸ ἔργο αὐτό. Ἡ ἄνεση μετατόπισης τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὴν σφαῖρα τῶν νομικῶν ἐννοιῶν στὸ χῶρο τῆς κοινωνικῆς και τῆς φιλοσοφικῆς θεώρησης τοῦ ιστορικοῦ λόγου συμβάλλει στὴν ἐπίλυση σημαντικῶν διλημμάτων, ἀλλὰ και στὴν ἐπανεξέταση αὐτονόητων θεωρητικῶν παραδοχῶν για τὴν κοινωνία και τὸ ἄτομο, πού προβάλλουν στὴν συνείδηση τοῦ ιστορικοῦ πνεύματος. Ἡ εἰδικότερη θέση τῆς βεμπεριανῆς ἀντίληψης για τοὺς τρόπους νομοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ συμβολὴ καθεαυτὴν, με δυνατότητες ἐπεξεργασίας στὸν καθαρὸ πιά κοινωνιολογικὸ χῶρο. Ἡ θέση αὐτὴ εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὴ για τὴν διευκρίνιση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς τοῦ προβλήματος τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων και τῆς σχέσης συναίνεσης και ἐξαναγκασμοῦ πού προσιδιάζουν στὴν ἐρμηνεία τῆς κοινωνικῆς τάξης.

Πρόκειται για ἔργο ὕψλης ἐπιστημονικῆς ἐποπτείας και διερευνητικῆς ὀξυδέρκειας.

Μανώλης Μαρκάκης

GREER, SCOTT, *The Logic of Social Inquiry* (*Ἡ λογικὴ τῆς κοινωνικῆς διερεύνησης*)

Στὸ σημαντικὴ αὐτὸ ἔργο τοῦ G.S. ἀναλύονται τέσσερις βασικοὶ τόποι τοῦ κύρους τῆς ἐπιστημονικῆς διερεύνησης, δηλαδή ἡ ἐπιστημονικὴ θέση, ἡ ἀφαίρεση καὶ ἡ καινοτομία, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐνεργοῦ ὀρίσμου τῶν κοινωνικοπιστημονικῶν διαδικασιῶν, καί, τέλος, ἡ σχέση τῆς κοινωνικῆς ἐπιστῆμης μὲ τὸ πλέγμα τῶν κοινωνικῶν ἀξιών.

Ἡ κοινωνικὴ διερεύνηση ἀπαιτεῖ ἓνα εἶδος θεωρητικοῦ σκεπτικισμοῦ, ποὺ νὰ ἐπιτρέπει στὸν ἐρευνητὴ τὴν ἀμφισβήτηση πολλῶν ἀποδεκτῶν συμπερασμάτων σ' ἓνα κοινωνικὸ πλαίσιο. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὶς ἰδεολογικὲς καὶ τὶς κανονιστικὲς δεσμεύσεις του, ὁ ἐρευνητὴς τείνει ν' ἀναζητᾷ προβλήματα καὶ ἐννοιολογικὲς λύσεις δοκιμῆς, νὰ ἐλέγχει καὶ νὰ ἀξιολογεῖ τὶς ἐνδεχόμενες ἐπιπτώσεις τοὺς μὲ ὀρισμένα εἰδικὰ κριτήρια, ἐνῶ ἡ συνειδητοποίηση τῆς πιθανῆς ἐπίδρασης τῆς πλάνης ἔχει σημαντικὴ σπουδαιότητα.

Πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, κι ἀκόμη ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ κάποια βασικὴ τάξη ποὺ μπορεῖ νὰ διακριθῇ, ἐνῶ ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ διάταξη τῶν αἰσθητικῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀνάλυση τῶν ἀμοιβαίων μεταβολῶν τοὺς ἐλαύνει στὴν συγκρότηση τῶν ἐννοιῶν, δηλαδή τῶν τυπικῶν ἀφαιρέσεων ἐνιαίων καὶ εἰδικῶν γεγονότων ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἐμπειρικὴ πλευρὰ τῆς κοινωνικῆς διερεύνησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ πολιτιστικὰ πλαίσια ἀναφορᾶς καθορίζουν τὶς κοινωνικὲς ἐκείνες ἀφαιρέσεις ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς κοινωνικὰ γεγονότα. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ κοινωνικὰ γεγονότα ἀποτελοῦν ἐν μέρει διανοητικὲς κατασκευὲς ὡς παράγωγα τῆς διεργασίας συμβολοποίησης μιᾶς ὀρισμένης κοσμοαντίληψης. Ἡ ἀπόλυτὴ συμβολικὴ φύση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος διασφαλίζει τὴν συνειδητοποίηση καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν μὴ τυχαίων (δηλ. τῶν συστηματικῶν πλανῶν) στὴν ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς.

Ὁ συγγραφέας διατείνεται, ὅτι οἱ ἐννοιολογήσεις μας τείνουν νὰ συγκροτοῦν τοὺς νομιναλιστικούς ὀρισμούς τῆς πραγματικότητας, καθὼς ὑπάρχουν στοὺς περιορισμούς ἐκείνους τῶν νομιναλιστικῶν φαινομένων. Ἡ ὑποκειμενικὴ φύση τῆς συμβολοποίησης θὰ παραμείνῃ ἓνα σταθερὸ πρόβλημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σὰν τὸ ὅν ἐκεῖνο ποὺ χρησιμοποιοῖ σύμβολα, ἐνῶ τόσο οἱ κοινωνικὲς ὥς καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες πρέπει νὰ συνειδητοποιοῦν πάντοτε τοὺς περιορισμούς αὐτοῦς.

Ἡ φαινομενολογικὴ διερεύνηση προσφέρει κατὰ τὸν συγγραφέα μιὰ περιορισμένη ἱκανότητα σμίκρυνσης τῆς πολλαπλασιαστικῆς εἰσαγωγῆς πλανῶν μὲ τὴν ἀναγκαίαν διεργασία τῆς συμβολοποίησης. Ἡ ἐπιστημονικὴ θέση ἐπιδιώκει νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὶς συσχετίσεις καὶ ν' ἀποκαλύψῃ τὴν αἰτιώδη σχέση.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστῆμης κατὰ τὸν συγγραφέα ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς ἀνάπτυξης ἀφηρημένων ἐννοιῶν (ἀναπαράστάσεων) ἢ συμβόλων, δηλαδή τῶν κοινῶν ἐκείνων ποιότητων ποὺ ἐνυπάρχουν σ' ἓνα εὐρύτερο ἀριθμὸ εἰδικῶν καὶ μοναδικῶν φαινομένων. Οἱ ποιότητες μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀφαιρέσεως δὲν πρέπει ν' ἀποκτοῦν δική τους ὄντοτητα (reification).

Ἡ ἱστορία τῆς διάνοις ἀποτελεῖ παράγωγο τοῦ δυναμικοῦ παιχνιδιοῦ τῶν μοναδικῶν ψυχολογικῶν προτάσεων γιὰ τὴ φύση καὶ τὴν διάταξη τῆς σχέσης τῶν ἐννοιῶν μὲ τὶς κοινωνιολογικὲς ἀπαιτήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὶς ἴδιες ἐννοιες. Ἡ ἀμοιβαία ἀποκλειστικὴ φύση τῶν ἐννοιῶν συμβάλλει ἐπίσης στὶς ἰδιότητες συσχέτισής τους, καθὼς καθορίζονται συχνὰ ἀπὸ τὶς ὀριακὲς σχέσεις τοὺς μὲ ἄλλες ἐννοιες. Τὸ ἐπίπεδο ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὰν ἓνα σχετικὸ φαινόμενο, μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε περιγραφικὸ εἴτε ἐρμηνευτικὸ.

Ὁ βαθμὸς συμπερίληψης ἡ ἀποκλεισμοῦ ὧσεων ἐνὸς φαινομένου στὶς ἐννοιολογήσεις μας καθορίζει τὴν εἰδικότητα τῆς ἀνάλυσης. Ἐνῶ ὅμως ἡ λογικὴ ἰσχὺς ὀρισμένων ἐννοιῶν μπορεῖ νὰ παρουσιασθεῖ σ' ἓνα συμβολικὸ χάρτη, δὲν μπορεῖ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀλήθεια τῆς σχέσης, γεγονός ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναζητοῦμε τὶς «συγκεκριμένους» θεωρητικὲς παραδοχὰς ἢ τοὺς «ἐσφαλμένους συμπερασματισμούς». Τὰ μαθηματικὰ ἀποτελοῦν μιὰ εἰδικὴ μορφή τῆς λογικῆς ἀνάλυσης, ποὺ ἐπιτρέπει τὴν χρῆση καθαρὰ λογικῶν ἐννοιῶν.

Βασικὸ πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ δημιουργία ἀφηρημένων μορφῶν μὲ διαταγμένες καὶ καθοριστικὲς ἀμοιβαῖες συσχετίσεις, σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὰ μορφώματα τῆς κοινῆς ἐμπειρίας, ἐνῶ ἡ ἀξία τῆς χρήσης τοὺς ἐγκτεῖται στὴν ἐρμηνευτικὴ ἰσχύ τῶν παρατηρουμένων ἐμπειρικῶν γεγονότων.

Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση ἀναφέρεται στὶς ἀφηρημένες πλευρὰς τῶν ὑπαρκτῶν ἢ δυνατῶν τάξεων ἐπαναλαμβανομένων γεγονότων, ἐνῶ ἡ ἀναφορὰ μας στὸ εἰδικὸ γεγονός γίνεται ἐπιτρεπτὴ στὸν βαθμὸ ποὺ τὸ γεγονός αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὰ ἄλλα.

Ἔτσι κατὰ τὸν G.S. ἐπιστῆμη εἶναι ἡ σπουδὴ τῶν συσχετίσεων. Ὑπάρχουν δύο εἶδη προτά-

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

σεων με παγκόσμια consensus: οι λογικές προτάσεις (πρόβλημα βασικά όρισμού) και οι εμπειρικές προτάσεις (περιγραφικές του τύπου της συσχέτισης). Οι περιγραφικές προτάσεις αφορούν στο περιεχόμενο και στην δομή της μονάδας ανάλυσης, ενώ οι προτάσεις συσχέτισης αναφέρονται στη φύση των τύπων πιο άφηρημένων ιδιοτήτων συσχέτισης αναλυτικών εννοτήτων. Ένω οι έπιστημονικοί νόμοι διευκρινίζουν κανονικότητες, ύπαρκτες ή ένδεχόμενες, ή μεταβολή μιάς σχέσης αποτελεί προϋπόθεση νομοειδών προτάσεων συμβάντων του παρελθόντος αλλά και συμβάντων μελλοντικά πιθανών.

Ο συγγραφέας υποστηρίζει, ότι στην έπιστημονική θεωρία δεν υπάρχει πράγματι ανάγκη για την έννοια της αιτιότητας όπως εμφανίζεται σαν μιά αμετάβλητη χωροχρονική συσχέτιση. Το μεγαλύτερο μέρος των λογικών αναλύσεων αιτιότητας, έπιμένουν στην αμετάβλητη συσχέτιση χρονικής ακολουθίας. Οι συσχετίσεις όμως μπορούν συχνά να θεωρηθούν σαν αμετάβλητες χωρίς καμιά αναφορά στη συνέχεια. Με άλλα λόγια, ή διατύπωση των έπιστημονικών νόμων δεν περιλαμβάνει ή δεν απαιτεί την αιτιότητα, αλλά απλώς προτάσει αμετάβλητες συσχετίσεις σε όρισμένες τάξεις. Καθώς ή θεωρία άποτελεί μιά διαρθρωτική άποψη των μορφών του κόσμου, από τις όποιες μπορούν να συναχθούν κανονικότητες, οι έπιστημονικοί νόμοι χωρίς την θεωρία έπαρκουν ένδεχομένως μόνο για την πρόβλεψη και όχι για την έρμηνεία των φαινομένων. Η θεωρία μās έπιτρέπει να προβλέψουμε άγνωστους μέχρι τώρα νόμους.

Η διεργασία πρόβλεψης νέων νόμων από την θεωρία βασίζεται σε μιά άκριβέστερη ειδικευση των έννοιών, καθώς σκοπός της έπιστήμης είναι ή έρμηνεία και ή πρόβλεψη. Οι κοινωνικές έπιστήμες άντιμετωπίζουν συχνά το πρόβλημα παραδοχής του ίσομορφισμού, της ποσοστοποίησης των ποιοτήτων και των προϋποθέσεων του συμβολικού συστήματος των άριθμών και των έπιπέδων μέτρησης, σε συνδυασμό με όρισμένες θεωρητικές παραδοχές.

Καθώς οι κοινωνικοί έπιστήμονες τείνουν να μετακινούνται από αξιωματικές θεωρίες σε έμπειρικά άποδείξιμες προσεγγίσεις — ό συγγραφέας παρατηρεί — έχουν άναφύει πολλαπλά σχήματα και μοντέλα, χωρίς να μαθηματικών ή των φυσικών έπιστημών. Ένώ ό βαθμός ίσομορφισμού κοινωνικής πραγματικότητας και μοντέλων ένδεχεται να είναι ποικίλος, μπορούν να χρησιμεύσουν σαν καθοδηγητικά μεταφορικά σχήματα στην κατασκευή έμπειρικής θεωρίας. Το μοντέλο ή ή καθοδηγητική μεταφορά άποτελούν μιά μέση θέση μεταξύ του είδικού γεγονότος και της έμφάνισης μιάς συστηματικής θεωρίας, που να συμφωνεί με την έμπειρική πραγματικότητα.

Ο G. S. παρατηρεί, ότι στίς κοινωνικές ιδιαίτερα έπιστήμες ή γεφύρωση του χάσματος μεταξύ παρατήρησης και έννοιολογικής διατύπωσης είναι ιδιαίτερα σημαντική, ενώ τα προβλήματα έλέγχου των κοινωνικών δράσεων των άτόμων δυσχεραίνουν την είσαγωγή έξωγενών συντελεστών στην ανάλυση, γεγονός που περιορίζει σοβαρά την ανάπτυξη άκριβών έννοιών σαν άποκλειστικών και καθαρών δεικτών ενός φαινομένου.

Η λογική της έπιστημονικής διερεύνησης είναι άρκετά συγγενής προς την έπαγωγική διεργασία, με την όποια έπιδιώκομε ν' άπομονώσουμε σειρά γεγονότων και ν' άναπτύξουμε θεωρήσεις για την πραγματική φύση της σχέσης μονάδων και γεγονότων. Η ύποκειμενική άντίληψη των γεγονότων με την μορφή της «παρατήρησης του συμμετέχοντος» μεγεθύνει την κατανόησή μας των συντελεστών εκείνων ή των μεταβλητών του περιγραφόμενου συστήματος. Με την έπαληθευση έπιδιώκεται ή καθιέρωση της γενικότητας των νόμων που άποκαλύφθηκαν στην διερευνητική ανάλυση με τον καθορισμό του εύρους των όρων που σχετίζονται με αυτήν.

Τέλος, ό συγγραφέας υποστηρίζει, ότι κάθε έρμηνεία της κοινωνικής δράσης πρέπει να λαμβάνει υπ' όψη της την διχοτόμηση μεταξύ κανονιστικής θεωρίας και έμπειρικής θεωρίας. Η κανονιστική θεωρία δεν άναφέρεται σε κρίσεις που θα μπορούσαν να καθιερώσουν το καθολικό consensus, και κατ' άκολουθίαν ούτε μπορούν να διαψευσθούν ούτε μπορούν ν' άποδειχθούν σαν άληθείς. Οι θεωρίες μας για το δέον έπηρεάζουν συχνά την έπιλογή των προβλημάτων, ενώ παράλληλα προσφέρουν μιά έκτίμηση της δαπάνης για την έπιλογή ενός συγκεκριμένου άποτελεσματικού όρισμού. Η κοινωνική έπιστήμη μπορεί να χρησιμοποίησει την σχέση μέτρων και σκοπών και να περιγράψει άκόμη την ίσχύ που διαθέτουν όρισμένοι σκοποί, για να έπηρεάσουν το σύστημα. Δεν μπορεί όμως να καθορίσει προτεραιότητα των σκοπών.

Το σημαντικό αυτό έργο του Greer Scott έπιδιώκει να όριοθετήσει το εύρος της έπιστημονικής διερεύνησης, χωρίς να παραλείπει να έπισημάνει τα έπιστημολογικά προβλήματα που άναφύονται, έστω κι αν δεν ύποδεικνύει πάντα άμεσα τρόπους υπερέκτασής τους. Άν έξαιρεθεί το τελευταίο τμήμα του έργου, που άναφέρεται στην αξιολογική κλίμακα όπου δεν καλύπτεται ή συνολική προβληματική (πχ. δεν έξετάζει με προσοχή την δυναμική των αξιών και το έπιστημολογικό κύρος των αξιολογικών συσχετίσεων), πρόκειται για μιά ίκανή έπιπτική σύνθεση για την λογική της έπιστημονικής διερεύνησης. Μολονότι άναγνωρίζει τα όρια της χρησιμοποίησης «μοντέλων» ή καθοδηγητικών και θεωρητικών σχημάτων, δεν προχωρεί σε λεπτομερέστερες διευκρινίσεις των άναφύομένων προβλημάτων. Άφήνει έπίσης έξω από την θεώρησή του το στοιχείο του «τυχαίου», δηλαδή των άπρόβλεπτων εκείνων μεταβλητών που έπενεργούν στην τελική

μορφή (εὐθυγραμμική, καμπυλογραμμική κτλ.) τῶν καμπυλῶν συσχέτισης. Ὅπωςδήποτε ὁμως πρόκειται γιὰ ἔργο ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους καὶ θεωρητικῆς συνοχῆς.

Μανώλης Μαρκάκης

Σχόλιο γιὰ τὴ γλῶσσα

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ι. Θεοδωρακόπουλος, γράφοντας γιὰ τὴ γλῶσσα σὲ ἓνα δοκίμιο ποὺ φιλοξενήθηκε στὸ Δαυλὸ τοῦ Ἰουνίου, μιλάει μὲ πολὺ πόνο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ φθορὰ ποὺ ὑφίσταται στοὺς καιροὺς μας. Καὶ ὁμως ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ θαυμάσιος ἄνθρωπος τῆς φιλοσοφίας ἀναφέρεται στὴ γλῶσσα σὰν ἓνα ὄργανο μόνον νοητικό. Λέει: «Δὲν συνειδητοποιήσαμε πὼς ἡ λέξη ἔχει μιὰ συγκεκριμένη τιμὴ νοήματος». Πιο κάτω γράφει πὼς: «ἡ γλῶσσα εἶναι πανοπλία γλωσσική, γιὰ νὰ ἐκφράζουμε τὰ νοήματά μας».

Φυσικὰ δὲν ὑπάρχει λάθος, παρὰ μόνον τὸ ὅτι ὁ καθηγητὴς ἐβλεπε στὴ γλῶσσα μόνον τὸ ἀντίστοιχο νοηματικὸ στοιχεῖο. Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὸ 1930 μὲ τὴν γλωσσολογία καὶ τὸν Σωσύρ καὶ ἀπὸ τὸ 1950 μὲ τὸν Ρολάν Μπάρτ καὶ τὸν Τσόμσκι, ξέρομε ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι κατασκευάσμα καὶ ὄργανο, ἀφοῦ ἡ δομὴ τῆς ἔχει τὴν ἴδια τὴν δομὴ τοῦ ἐγκεφάλου, γιὰ αὐτὸ καὶ στὴ βασική τὸς δομὴ ὅλες οἱ γλῶσσες εἶναι ἴδιες.

Καὶ ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ὁμως, μὲ τοὺς Γιάσπερς καὶ Χάιντεγκερ, μιλάει γιὰ τὴ γλῶσσα σὰν ὄν, πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν γλῶσσα «Ἀξία». Ἐπομένως, ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος καὶ ὄχι μόνον ὄργανο συνεννόησης μὲ «συγκεκριμένη τιμὴ νοήματος», ποὺ ἔλεγε ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς.

Ἐπίσης, στὴν ἴδια σελίδα διαβάζουμε πὼς: «Ἡ δράση εἶναι μεγάλο πρᾶγμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ γράφης». Ἡ γλῶσσα ὁμως δὲν εἶναι ἡ γραφὴ, ὅπως τόσο διεξοδικὰ ἀναπτύσει ὁ Ρολάν Μπάρτ στὸ «Βαθμὸ μηδὲν τῆς γραφῆς». Μὲ τὴν γραφὴ περνᾶμε στὴ σημειολογία, καὶ ἐδῶ πλέον ἴσως μπορούμε νὰ μιλήσουμε κάπως γιὰ «ὄργανο», ἀλλὰ φυσικὰ δὲν πρόκειται γιὰ τὴ γλῶσσα.

Στὴ σελίδα ποὺ λέει, ὅτι «θὰ δημιουργήσουμε τὴν ἀναγέννηση τῆς γλώσσας» κάνει ἐπίσης λάθος, διότι ἐφ' ὅσον ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἀναγέννησή της προϋποθέτει αὐτόματα ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου. Τότε μόνον προκύπτει καὶ ἀριότερη γλῶσσα.

Ἀντίρρηση ἐπίσης ἔχω στὸ σημεῖο ποὺ γράφει ὅτι: «πενήντα χρόνια δουλεύω τὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα». Κατ' ἀρχὴν ἡ γλῶσσα δὲν δουλεύεται, ἀλλὰ ἐξερευνᾶται. Δὲν τὴν ἐπεξεργαζόμαστε τὴ γλῶσσα, δὲν τὴν κατασκευάζουμε. Ἀπλῶς τὴν ἀνακαλύπτουμε καὶ μαζί ἀνακαλύπτουμε καὶ τὸν ἑαυτὸ μας, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα εἴμαστε ἐμεῖς.

Δὲν ἀρνούμαστε τὸ νοηματικὸ στοιχεῖο τῆς γλώσσας — πὼς εἶναι βέβαια δυνατόν; Ὅμως ἡ μουσικὴ τοῦ ἤχου τῆς εἶναι ἡ πεμπτοσύνη τῆς ὑπάρξεως, τὸ ἄρωμά της. Ἄν ὁ ἄνθρωπος βέβαια εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεάντερταλ, δὲν ἔχουμε μουσική, ἀλλὰ θόρυβο, δηλ. κραυγὴ. Αὐτὴ τὴ μουσικὴ ἐπιχειρεῖ ὁ γαλλικὸς συμβολισμὸς νὰ δεσμεύσει στοὺς στίχους, πετώντας στὰ σκουπίδια τὸ νόημα. Ἰσως καὶ ὁ Μπρετόν, μέσω αὐτοῦ τοῦ ἤχου, ἀπορρίπτοντας μαζί μὲ τὸ νόημα καὶ τὴ μουσικὴ του, προσπαθεῖ νὰ δεσμεύσει καὶ νὰ ἀποτυπώσει σὲ στίχους τὴν ὑποσυνειδητὴ εἰκόνα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ γλῶσσα λοιπὸν εἰκόνα, ἡ γλῶσσα σύμβολο, ἡ γλῶσσα ἤχος καὶ μουσικὴ καὶ τελευταία ἡ γλῶσσα νόημα. Ὅσο καὶ νὰ εἶναι σημαντικό τὸ νόημα, τί ἀξία θὰ εἶχε χωρὶς τὴ διακεκαυμένη θερμοκρασία τοῦ αἰσθήματος, ποὺ ἐκφράζει ὄχι μόνον τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο, ἀλλὰ τὴ συνολικὴ ἀξία τῆς ὑπάρξεως, ὅλο τὸ ἀνθρώπινο ὄν δηλαδή. Σκέτη νοητικὴ ἐπικοινωνία θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ εἶχαν καὶ οἱ τελειοποιημένοι ἠλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι τῆς τελευταίας σειρᾶς ποὺ καθοδηγοῦν τοὺς πυραύλους. Μιλάμε συχνὰ γιὰ βαθεῖα νοήματα, ἀλλὰ πρόκειται ἀπλῶς γιὰ συγκλονισμοὺς τῆς ψυχῆς, ἐκφρασμένους σὲ νοήματα. Ὁ ἤχος ὁμως αὐτῶν τῶν λέξεων εἶναι τόσο σημαντικὸς, ποὺ στὴν ποιήση τουλάχιστον, ἂν μεταφράσουμε τοὺς στίχους (ἔστω τέλεια), καταστρέφεται τὸ ποίημα. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ἀξίζει νὰ τὴν διατηρήσουμε καὶ μόνον γιὰ τοὺς ἤχους της, ποὺ μόνον αὐτοὶ ἀποδίδουν τόσο τέλεια τὸ νόημά της.

Γιάννης Κυριακάκος

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΜΠΟΖΩΝΗΣ, *Δοκίμιο Κοινωνιολογίας*

Από τα φοιτητικά χρόνια με τυραννοῦσε ἡ ἰδέα, γιατί τὰ κείμενα φιλοσοφίας εἶναι ἀπὸ πολὺ δύσκολα μέχρι ἀκατανόητα γιὰ τὸν ἀναγνώστη. Εἶχα σχεδὸν καταλήξει στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ φιλοσοφία, στὴν Ἑλλάδα τουλάχιστον, εἶναι μιὰ μυστηριώδης ἐπιστήμη, ποὺ ἀφορᾷ λίγους ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους μέσω κάποιας συνθηματικῆς γλώσσας, ἀπροσπέλαστης στοὺς ἀμύητους. Νά, ὅμως, ποὺ ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις στοχαστῶν, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ γράφουν φιλοσοφία τόσο καθαρὰ καὶ ἀπλᾶ, ὥστε εὐκολὰ νὰ διαβάζονται τὰ κείμενά τους ἀπὸ ἀναγνώστες μὲ παλιὸ ἀπολυτήριο γυμνασίου. Καὶ στοχαστὴς αὐτοῦ τοῦ σπάνιου εἶδους εἶναι ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γ.Α. Μποζώνης. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φταίει ὁ ἀναγνώστης, ὅταν τὸ κείμενο ποὺ διαβάζει στερεῖται σαφῆνειας. Αὐτὸ εἶναι εὐθύνη τοῦ συγγραφέα (τὸ σοφὸν καὶ σαφές). Καὶ ὁ συγγραφέας τὰ λέει καθαρὰ, ὅταν ξέρει ποῦ πατάει καὶ τί ζητάει. Καὶ αὕτῃ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ καθηγητοῦ.

Στὸ μελέτημά του ὁ Γ.Α. Μποζώνης δειγματοληπτικὰ ἐξετάζει μερικὰ σπουδαῖα προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὅπως τὸ φαινόμενο τοῦ κοινωνισμοῦ, τὸ νόημα τῆς ἡγεσίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς παιδείας, τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας, τὴ σχέση φιλοσοφίας καὶ κοινωνιολογίας κ.ἄ. Ὁ καθηγητὴς δὲν λύνει ὅλα τὰ προβλήματα, ὅμως δείχνει τὴν δυσκολία κάθε προβλήματος καὶ ὑπογραμμίζει τὴν εὐθύνη μας ἀπέναντι στὰ προβλήματα αὐτά: «Πολλὲς φορές στὶς σύγχρονες κοινωνίες ἀφήνομε τοὺς ἄλλους νὰ σκέπτονται γιὰ μᾶς καὶ δεχόμεθα ἀκριτὰ κι ἐπιπόλαια τὶς λύσεις ποὺ αὐτοὶ μᾶς δίνουν. Ἐμεῖς ἐδῶ τονίζομε καὶ ἀναλύομε τὴν ἀναγκαιότητα τῆς εἰσφορᾶς τῆς προσωπικῆς εὐθύνης».

Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὰ κοινωνικὰ προβλήματα γίνονται καὶ ἀτομικά, ὁ κάθετοικὸς γίνεται πολίτης, ἡ πόλις ἀληθινὴ κοινότητα, ἡ πολιτικὴ μεταφράζεται σὲ προσωπικὴ ὑποχρέωση καὶ ἀτομικὸ δικαίωμα καὶ ὁ πολιτικὸς γίνεται ἐνσάρκωτὴς τῆς ἀρετῆς στὰ προβλήματα τῆς ἡγεσίας (ὑπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἔννοια). Ἀναγνωστικὸ καὶ διδακτικὸ ἀγλίσμα ψυχῆς συναποτελοῦν οἱ ἀναλύσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν κοινοτικὴ ζωὴ, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἀγελαῖα κοινωνία, γιὰ τὴν αἰσθητικὴ στὴν τέχνη, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἀκατανόητη (ἂν μὴ ἀνόητη) κουλτουριάρικη καὶ δῆθεν μοντέρνα νοοτροπία, γιὰ τὸν ρόλο τῆς οἰκογένειας, τοῦ σχολείου καὶ ἐιδικώτερα τοῦ Πανεπιστημίου στὴν παιδεία. Καί, καθὼς λέει, «κοινωνία ποὺ δὲν ἔχει παιδεία, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει δημοκρατία. Παιδεία σημαίνει ἐλευθερία, δηλαδὴ ἔκφραση καὶ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ψυχῆς. Δημοκρατία εἶναι παιδεία καὶ πορεία πρὸς τὴν ἀλήθεια». Οἱ παραπάνω φοβερὲς ἀλήθειες ἀκούγονται παράταιρα σὲ ἐποχὲς ποὺ ὁ διάλογος ἀτονεῖ, καὶ ἀπ' ὅσους εἶναι βέβαιοι γιὰ τὶς γνώμες τους χωρὶς ἀναζήτηση καὶ ἀντίλογο.

Θὰ κλείσω τὸ σύντομο αὐτὸ σημείωμα ὑπογραμμίζοντας τὶς ἀχρονες ἀξίες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας ποὺ ἀπλετα φωτίζουν τὴν συλλογιστικὴ τοῦ συγγραφέα στὸ κείμενό του, τὸ πνεῦμα ἐλληνικότητας ποὺ κυριαρχεῖ καὶ τέλος τὴν συναρπαστικὴ τῆς ποιητικῆς του, θὰ ἔλεγα, γραφῆς, ποὺ μὲ γλαφυρότητα καὶ ἀνεση διδάσκει ὅχι μόνο φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ πῶς γράφονται τὰ σωστά καὶ ὠραῖα ἐλληνικά.

Σπύρος Νόνικας

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΚΩΝ. Ι. ΚΟΥΡΝΙΑΣ, *Ἡ Νεοελληνικὴ γλῶσσα εἰς τὴν Ἑκπαίδευσιν καὶ τὴν Διοίκησιν (ἀνάπτυξιν ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Ἐκπαιδευτικὴ Ἑρευνα», τόμος Δ'), Ἀθήνα 1981, σελίδες 62.*

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης τοῦ ὁ ἐπίτιμος

γ. ἐπιθεωρητῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως Κ. Κούρνιας κάνοντας μιὰ ἀναγκαῖα ἱστορικὴν ἀνασκόπηση μᾶς λέγει:

«Ὅπως ἐκ τῶν πραγμάτων ἔχει ἤδη ἀποδειχθῇ, ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμισις τοῦ 1976,

ή όποία έχει επιβληθή διά του βασικού Νόμου 309/1976 και άλλων συναφών διατάξεων, άποβλέπει εις δύο κυρίους στόχους. Πρώτον, εις τόν πλήρη έξοβελισμόν της Καθαρευούσης άπό ό-λας τάς έκδηλώσεις του Δημοσίου βίου της χώρας και την έπιβολήν της Δημοτικής διά της Κρατικής έξουσίας εις όλο τό κύκλωμα της Έκπαιδεύσεως και εις την Δημοσίαν Διοίκησιν. Καί, δεύτερον, εις την κατάργησιν της διδασκαλίας εις τό Γυμνάσιον της Άρχαίας Έλληνικής Γλώσσης και της Άρχαίας Έλληνικής Γραμματείας έκ του πρωτοτύπου, την εισαγωγήν δέ της διδασκαλίας της Άρχαίων Έλληνικών κειμένων μόνον έκ μεταφράσεων. Αί άλλαι καινοτομίες, αί όποιαί έχουν εισαχθή διά της Μεταρρυθμίσεως ταύτης, και μάλιστα κατά τρόπον θορυβώδη και διαφημιστικόν, είναι κοινοτυπικαί και άποβλέπουν εις έντυπωσιασμόν της άπληροφορήτου κοινής γνώμης, όφείλονται δέ εις *πλέγματα προοδευτικότητας*, άπό τά όποια κατέχονται οί εισηγηταί της Μεταρρυθμίσεως, ύπηρεσιακοί παράγοντες και πολιτικοί.

Και συνεχίζει: «Άμφοτέρων δέ τών ως άνωτέρω δύο κυρίων στόχων της Μεταρρυθμίσεως άπώτερος σκοπός, στρατηγικός στόχος, θά έλέγομεν, άνομολόγητος ή ώμολογημένος, συνειδητός ή μή, είναι ή άποκοπή τών νεωτέρων γενεών άπό τάς ρίζας της έθνικής μας πνευματικής παραδόσεως και ό πνευματικός άποπροσανατολισμός αυτών».

Ό Κ. Κούρνιας άποκαλύπτει την τραγική συνωμοσία τών «Μεταρρυθμιστών» όχι μόνο στην πρόσφατη περίοδο άλλα καθ' όλη την «άπό της ιδρύσεως του Νεοελληνικού Κράτους» μέχρι σήμερα. Είναι βέβαιον, ότι ό άνομολόγητος σκοπός ιδιαίτερα τών τελευταίων «μεταρρυθμίσεων» (*μεταρρυθμός* σημαίνει μεταβάλλω τόν ύπάρχοντα ρυθμόν· ρυθμός δέ σημαίνει επανάληψη μιās δόνησης σέ σταθερό έκάστοτε χρόνο· ό μεγάλος δέ Δημόκριτος στο ρυθμό απέδιδε ικανότητες μεταβολής και της δομής ΐσως της ανθρώπινης όντότητας) είναι ή άποκοπή όχι τόσο «άπό τάς ρίζας της έθνικής μας πνευματικής παραδόσεως» (πού και αυτό θα συντελεσθεί με τόν στρεβλωτικό τρόπο τών μεταφράσεων του άληθοϋς λόγου τών κειμένων), αλλά κυρίως έξ αυτής της άρχαίας γλώσσας, τών λέξεων, τών ριζών, τών σημείων και συμβόλων και τόσων άλλων πού κρύπτονται στο βάθος αυτών ως «έν *βυθῷ* ή *άλήθεια*». Γιατί ή έλληνική γλώσσα δέν είναι μόνον έργαλειό κατανοήσεως τών άρχαίων πνευματικών δημιουργημάτων· είναι, ή ίδια, τό μεγαλύτερο άρχείο σοφίας και ιστορίας. Αυτό τό άρχείο

προσπαθούν οί συνωμοτούντες με τόν μανδϋά του «Μεταρρυθμιστού» νά άχρηστεύσουν και νά τά μεταβάλουν σέ έργαλειό έξυπηρετήσεως τών άνομολόγητων σκοπών τους. Καί οί άνομολόγητοι σκοποί είναι ένας: Ή συντριβή κάθε άντίστασης τών ανθρώπων και ή όλοσχερής επικράτηση του έξουσιασμοϋ. — **Η. Α. Τ.**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΧΑΤΖΗΣΩΤΗΡΙΟΥ, Τά λαογραφικά της Μεσογαίας Άττικής (μελέτη), Άθήνα, 1980.

Ό Γ. Δ. Χατζησωτηρίου έκανε ένα γιγάντιο έργο: Άφιέρωσε 415 πυκνοτυπωμένες σελίδες σ' ένα συλλεκτικό, θά τό έλεγα, κατόρθωμα. Μάζεψε με τρομερή φιλοπονία κι άπαθανάτισε σ' ένα καλό γραμμένο τόμο όλες τις όψεις της ζωής τών κατόικων της Άττικής (πέρα άπ' την Άθήνα), πριν νά τις εξαφανίσει ή μεταβολή και ό χρόνος. Ό οίκισμός, ή διατροφή, οί δημόσιες και ιδιωτικές γιορτές, τά έθιμα πού συνοδεϋουν τη γέννηση, τό γάμο και τό θάνατο, οί προλήψεις και οί πίστεις, ή λατρεία, τά τραγούδια και οί έκφράσεις, όλα έξετάζονται και παίρνουν τη θέση τους σέ μιá λαμπρή έκθεση, πού δέν παραλείπει νά ψάχνει τις ρίζες τους μέχρι την άπωτάτη άρχαιότητα, δείχνοντάς μας έτσι την ιστορική τους συνέχεια και προέλευση. Ό συγγραφέας μās προειδοποιεί, όμως, νά μην είμαστε ιδιαίτερα περήφανοι. "Όπως γράφει στον πρόλόγο του, «*πρέπει νά θεωρούμε... μεγάλη μας άτυχία τό ότι ξεφυγε, μέσ' άπ' τά χέρια μας και για πάντα, ένα τόσο πλούσιο και ένδιαφέρον λαογραφικό υλικό. Ξεγελαστήκαμε, αφήνοντάς το γι' άργότερα. Νομίζαμε, ότι θά τό βρίσκαμε όποια ώρα θέλαμε. Όταν τό καταλάβαμε, ήταν άργά. Γιατί εκείνοι πού τό γνώριζαν, είχαν φύγει... Ή στοματική αφήγηση δέν μοιάζει καθόλου με τά γραφτά κείμενα. Μπορεί νά χαθεί γρήγορα, όριστικά κι' όλότελα. Τά κείμενα τά βρίσκει κανείς όποτε θέλει. Τη γριούλα όμως αφήγητρια του τόπου;... Νά γιατί βιαστήκαμε νά παραδώσουμε όσα μās αφήγήθηκαν οί γέροι του τόπου μου τά τελευταία δεκαπέντε με είκοσι μόλις χρόνια. Όλοι τους τώρα εκείνοι δέν ζουν, μά τά λόγια τους άκούονται, στις σελίδες πού θ' άκολουθήσουν, σάν άπόηχος...».* Ό συγγραφέας μας πήρε ένα ένσταντανέ της σημερινής ζωής και του κοντινού παρελθόντος (μιās - δύο γενιών προγόνων) πρὸς όφελος του ιστορικού του μέλλοντος. "Ετσι, πού αυτός νά μπορεί νά έπεκταθεί και στην ιστόρηση του βίου τών άπλών ανθρώπων κι' όχι μόνο τών διακριμένων προσωπικοτήτων με τό δημόσιο ρόλο, πού ή ζωή τους θά γινότανε γνωστή έτσι κι' άλλιώς. Τό πρᾶμα έχει σημασία, ώστε ή

Ίστορία νά γίνει ούσιαστικώτερη. Νά προχωρεί σέ βάθος, νά μπορεί νά ἐπεκτείνεται καί στίς λεπτομέρειες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καί νά μὴ εἶναι, ἀπὸ ἔλλειψη σχετικῶν πληροφοριῶν, ἐπιφανειακή καί ρηχὴ, ὅπως τοῦ παρελθόντος. Ὁ Γ.Δ. Χατζησωτηρίου δὲν ξόδεψε λοιπὸν μόνο τὸ χαρτί σ' ἓνα σπουδαῖο ἔργο, ἀλλὰ καί πολλὰ χρόνια ἀπ' τῆ ζωῆ του στὴ λαογραφικὴ αὐτὴ ἐργασία του, πού εἶναι πληρέστατη καί κατατοπιστικώτατη. — Γ. Δέπος.

ΑΝΔΡΕΑΣ Σ. ΤΣΟΥΡΑΣ, *Ίφιγένεια Χρυσοχόου (ἀφιέρωμα), ἔκδοση «Πεζοπορικοῦ Ὁμίλου Ἀθηνῶν», σελ. 114.*

«Τὸ Μικρασιατικὸ Πνεῦμα ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ποτίζει τίς ρίζες τῆς Ἰωνίας καί Αἰολίας, τρέφει τὸν κορμὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἀνασαινε μέσα μας. Οἱ πατρίδες μας δὲν χάθηκαν, οἱ πατρίδες μας ζοῦνε στὴ ψυχὴ καί στὴ σκέψη μας. Τὰ βιώματά μας, οἱ ἐμπειρίες μας, οἱ μαρτυρίες μας ἔγιναν μνήμες καί κυριαρχοῦν στὸν ἑσωτερικὸ μας κόσμο. Σκοπός, οἱ μνήμες μας νά γίνουν μνήμες τῶν ἀπογόνων μας, μνήμες τοῦ ἔθνους μας. Ἔτσι θὰ διατηρηθεῖ τὸ Μικρασιατικὸ Πνεῦμα ἁσθηστο» («*Μικρασιατικὴ Ἠχώ*», Μάιος 1978, φύλλο 168). Μικρασιατικὸ πνεῦμα!.. Ὅα ἔλεγα, προσδιορίζοντας ὀρθότερα τὴν κορυφαία περίοδο αὐτοῦ, «ἰωνικὸ πνεῦμα»! Αὐτὴ ἡ κορυφαία περίοδος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πολλῶν ἀγώνων τοῦ πνεύματος πολλῶν χιλιετιῶν τῶν ἀνθρώπων τοῦ εὐρύτερου ἑλληνικοῦ χώρου καί ἐκφράζει, θὰ ἔλεγα, τὴν πνευματικὴ συνισταμένη αὐτοῦ τοῦ εὐρύτερου χώρου. Δυστυχῶς, οἱ πανάρχαιες αὐτὲς ἱστορικὲς μνήμες τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνικοῦ χώρου κάτω ἀρχικά ἀπ' τὸ βάρος τῶν λεγεῶνων τῆς Ρώμης καί ἀργότερα κάτω ἀπ' τὴν μισαλλοδοξία τοῦ θεοκρατικοῦ Βυζαντίου ὅχι μόνο δὲν ἔγινε προσπάθεια νά διασωθοῦν, ἀλλὰ ἀντίθετα ἔγινε προσπάθεια νά ταφοῦν ὀριστικά. Ἔτσι τὸ ἰωνικὸ Πνεῦμα, πού εἶναι τὸ μεγάλο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνεύματος, ὅχι μόνο διὰ τῆς συμφορᾶς τῆς Σμύρνης ἔπαυε νά ἔχει φυσικὸ πρόσωπο, ἀλλὰ καί διὰ τῆς παιδείας τοῦ ἐλευθέρου (;) κράτους τῶν Ἑλλήνων ἔπαυσε νά διδάσκεται καί ὡς Πνεῦμα!

«Τὸ Μικρασιατικὸ Πνεῦμα — συνεχίζει ἡ κ. Ι. Χρυσοχόου — πρέπει νά ζήσει. Πρέπει νά ξαναγῆσουμε τοὺς νέους στὴν ἱερὴ γῇ πού πυρπολήθηκε ἀπ' τὸ δυνάστη. Νά τοὺς γνωρίσουμε τὴ ζωὴ τῶν προγόνων... Πρέπει νά θαυμάσουν καί ν' ἀγαπήσουν αὐτοὺς τοὺς ἥρωες. Πῶς; Μὲ κάθε τρόπο. Μὲ τὸν χρωστίρα, τὸν ἥχο, τὸν λόγο. Κυρίως τὸ λόγο. Σὲ ὅποια μορφή. Κι' ὁ λόγος αὐτὸς πρέπει νά διδάσκεται στὸ σχολεῖο».

Σήμερα — γράφει ὁ Ἀνδρέας Σ. Τσοῦρας, ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ ἀφιέρωματος — πού τὸ 1922 ἔχει καταλαγιάσει καί ὁ θρήνος μὲ τὸν καιρὸ ἔγινε μνήμη πικρὴ, ἂν θελήσει κανεὶς νά δώσει ἓνα χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν γεγονότων, πρέπει νά δεχθεῖ τὴν ἡττα, ἀποτέλεσμα τριῶν παραγόντων: πετρέλαια καί γενικώτερα οἰκονομικά συμφέροντα τῶν «συμμάχων» — ἐνδοτικότης τῶν ὑπευθύνων πολιτικῶν — καί διχασμός, καί σὰν ἡττα τῆς ἐλευθερίας, σὰν ἡττα δηλ. τῆς αἰώνιας ἀπελευθερωτικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπινου Ἑλληνισμοῦ.

Πράγματι θὰ συμφωνήσω μὲ τὸν συγγραφέα ὅτι ἡ ἡττα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἂν ἐξετασθεῖ (καί πρέπει καί ἔτσι νά ἐξετασθεῖ) σὲ βάθος δὲν εἶναι ἡσυρρίκνωση μόνο τοῦ πανάρχαιου ἐθνικοῦ χώρου, ἀλλὰ ἓνα ἀκόμη χτύπημα τοῦ ἰωνικοῦ πνεύματος, τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκδήλωσης τοῦ ἀντιεξουσιαστικοῦ καί ἀντιδογματικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐκδήλωσης πού ἐξέφρασε ἓνα μεγάλο τέκνο τῆς ἰωνικῆς συμπολιτείας, ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος καί ἐπανεφανερίσε σὺν τῷ τὸν πανάρχαιο Διὸς — λόγον ἢ διάλογον μὲ τὸ περίφημο «τὰ πάντα ρεῖ». Αὐτὸς κήρυξε πῶς τίποτα δὲν μένει ἀκίνητο καί ἀμετάβλητο. Αὐτὴ ἡ κεντρικὴ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας του τῆς συνεχοῦς ἐξέλιξης, τοῦ «γίνεσθαι» σὲ κάθε ἐκδήλωση ζωῆς, εἶναι, θὰ ἔλεγα, τὸ πνεῦμα τῆς Ἰωνίας, πού θὰ ἔπρεπε νά περάσει στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο. — Η. Α. Τ.

ΣΤΡΑΤΗΣ Π. ΑΝΑΣΤΑΣΕΛΛΗΣ, *Ἀνάστα ὁ λαὸς (ποίησις), β' ἔκδοση, Ἀθήνα 1982, σελ. 112.*

Δὲν ἔχει σημασία, πού ἡ σατιρικὴ αὐτὴ συλλογὴ τοῦ λαμπροῦ αὐτοδίδακτου λέσβιου λόγιου Στρ. Α. περιέχει ἀποκλειστικά ποιητικὰ κομμάτια (πού τὰ περισσότερα γράφτηκαν τὸ 1944 — 45) καθαρὰ πολιτικοῦ περιεχομένου, ἰδωμένου ἀπὸ μονολιθικὴ σκοπιά. Κάθε πολιτικὴ «ἰδεολογία» εἶναι παγίδα γιὰ τὴν ποίηση — καί γιὰ τὴν ἀλήθεια καί τὴν ἐλευθερία —, ἀλλὰ τὸ ἐλαφρυντικὸ τοῦ ποιητῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἰσχυρό: τὴν ἐποχὴ πού ἔγραφε δὲν εἶχε δεδομένα γιὰ νά κρίνῃ μὲ ἀσφαλῆ κριτήρια καί νά προβλέψῃ ὅτι «*προσδοκίες, ἰδανικά κι ὁ ἀγῶνας, ὅλα προδομένα*», ὅπως γράφει ἐν προλόγῳ τώρα, ἀλλὰ ἦταν ἕνας νέος, ἰδεαλιστὴς κι ὀρμητικὸς, πού ἡ πνευματικότητά του εἰδίσκε διεξοδὸ στὴ σάτιρα καί τὸ σκῶμμα, τὴν «*ἀσφαλτὴ λαϊκὴ δικλείδα πού ἐκτονώνει τὸ μῖσος, καί μένει ἡ πικρὴ ἐμπειρία, πού τὸ ἀπόσταγμα τῆς εἶναι ἡ ἀφῆση ἀμαρτιῶν*», ὅπως, μὲ ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὴν ἐσώτερη μεγαλοψυχία του, ἐξομολογητικὴ διάθεση σημειώνει. Ἀλλὰ ἡ σάτιρα τοῦ Στρ. Α., στηριγ-

μένη γλωσσικά σ' ένα έξοχο όργανο έκφρασης, τή πλυσισιώτατη λεσβιακή διάλεκτο, φθάνει συχνότατα σέ ύψηλου βαθμού τελειότητα, ρέει και παφλάζει ασυγκράτητη, γίνεται, χωρίς νά ξεπέφτει ποτέ στη χυδαιότητα, αυτόχρονα συντριπτική, σχεδόν φονική. 'Αναρωτιέται κανείς σέ πόσο ύψηλή ποιότητα θά μπορούσε ν' αναγάγει τήν ποιητική απόρροια τής έξοχης σατιρικής του φλέβας ό ποιητής, με τις άλλεπάλληλες, άριστοφάνειας όρμης έκρήξεις της, αν καλλιεργούσε άδογματίστα κι άπροκατάληπτα τό πλούσιο τάλαντό του. Λυπούμαι, γιατί ή παράθεση δειγμάτων του έργου του Στρ. Α. δέν θά ήταν, γιά τούς μη γνωρίζοντες τό λεσβιακό ιδίωμα άναγνώστες, έπιβοηθητική γιά ν' άντιληφθούν τήν σατιρική του άξία. Θά πώ μόνο καταλήγοντας, ότι ή τέχνη οίασδήποτε μορφής και έπί του προκειμένου ή σατιρική τέχνη του «'Ανάστα ό λαός», μπορεί, αν είναι γνήσια, νά διασωθή από τήν έπιβάρυνση τής πολιτικής σκοπιμότητας. — Λέσβιος.

ΜΙΛΙΑ ΡΟΖΙΔΗ, 'Ο 'Αγγελος με τó ποδήλατο (διηγήματα), έκδ. Διογένης, 'Αθήνα 1981, σελ. 151.

Ή Μ. Ροζίδη είναι φτασμένη λογοτέχνις τής πεζογραφίας, με τρείς τυπωμένες συλλογές. Ή πέννα της τρέχει άνετα, σάν νερό πάνω στό χαρτί, είναι γλαφυρή, άρκετά λυρική και πάντως συναρπαστική. Ή θεματολογία της είναι ύψηλου επιπέδου, και κυρίως κοινωνικού περιεχομένου. Στη συλλογή αυτή περιέχονται κυρίως θέματα τής Κατοχής και τών Δεκεμβριανών (όλόκληρο τó πρώτο μέρος και άρκετά από τó δεύτερο), πού άγγίζουν τήν ψυχή μέχρι άνατριχίλας, γιά όσους έζησαν τήν έποχή εκείνη. "Όμως ή Μ. Ρ. έπese στην πολύ γνωστή παγίδα τής πολιτικοποίησης. 'Από τήν μιά μεριά όλοι είναι έντιμοι, ήρωϊκοί, πεινασμένοι, διωγμένοι, κυνηγημένοι, τρυφεροί, έρωτικοί, άγγελοι και από τήν άλλη μεριά όλοι άνέντιμοι, δειλοί, χορτάτοι, προδότες, άγριοι, άνέραστοι, σατανάδες. Ή ιστορία τής κατοχής πάνω άπ' όλα είναι μιά έποποιία, πού τήν έγραψε ό λαός μας με άπέραντες στερήσεις, με άκαμπο κουράγιο και με ύψηλό φρόνημα έλευθερίας. Ή τέχνη όταν άπομακρύνεται από τις άρχές τής άδέσμευτης αλήθειας και έλευθερίας, όταν παύει νά είναι άνεξέλεγκτη και άσχεδιάστη φωνή έκ βαθέων, όταν συνδυάζεται με σκοπούς, τότε όχι μόνο άκυρώνεται κάτω από τήν άδικαιώτη πίεση τής πολιτικής, αλλά και καταδυναστεύεται, τυραννιέται, έκμηδενίζεται, δέν γίνεται πιστευτή. Τό βήμα αυτό φρο-

νει, ότι ή στρατευμένη τέχνη, έστω κι αν κατευθύνεται έκ τών άνω, δέν είναι τέχνη αλλά ποιητική ρητορεία και άναπόφευκτα δογματισμός, δέν είναι διηγηματογραφία, αλλά πολιτική πεζογραφία, πού μοιραίως πάει μονόπαντα. Κρίμα, γιατί ή συγγραφέας είναι ικανότατη. Γιά τήν κατοχή, τó μόνο πού μπορούμε άκινδύνως νά άνιστορούμε είναι ό κατατρεγμός, ή άπαντοχή και ή άπέραντη άγάπη του έλληνικού λαού γιά τήν έλευθερία. Γιά νά μην πέφτουμε σέ παγίδες. Έκτός αν στήνουμε παγίδες. "Όσο γιά τά Δεκεμβριανά, καλύτερα άς μην τά συζητάμε. —Ω.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ, 'Οδός άνθρώπου (ποίηση), έκδ. Φιλίπποτη, 'Αθήνα 1983, σελ. 46.

Χωρίς δισταγμό θά πώ, ότι ό Γ. Κουβαράς άπό τήν πρώτη, ως φαίνεται, ποιητική του συλλογή άποδείχεται φτασμένος ποιητής. Φιλοσοφική, διδακτική και λυρική ή ποίησή του, με έντελώς προσωπικό ύφος περνάει άμεσα και με εύκολία τά μηνύματά της στόν άναγνώση, πού δέν κουράζεται νά τήν διαβάσει και νά τήν ξαναδιαβάσει. Θεωρώ τήν ποιητική του γραφή, με τó ιδιαίτερο έπιγραμματικό της στοιχείο, άκραιωμένο δείγμα έλληνικού υπερρεαλισμού και αίσιοδοξώ γιά τó λογοτεχνικό μέλλον του ποιητή. "Ας τόν δούμε στην «'Απολογία» του:
«Γράφω όχι γιατί μου δόθηκε ή χάρη / αλλά γιατί βαραίνει μέσα μου / ή ύποθήκη του ποιητή / πού όνειρευότανε τήν ποίηση / γραμμένη άπ' όλους / και τή ζωή όλων / έγγεγραμμένη μέσα στην ποίηση. / Ζητώ νά χτίσω τó σπίτι μου / με λέξεις». —Ω.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΚΟΜΙΝΗΣ, Φώς τής καιόμενης βάρου (ποίηση), έκδ. Μιόζα, 'Αθήνα 1984, σελ. 114.

Ό Γ. Ν. Κομίνης είναι άνθρωπος άφοσιωμένος στό γράμματα και στις τέχνες με έντονη δράση. "Όμως, άνάμεσα στό πολλά κοινωνικά ενδιαφέροντά του βρίσκει τόν καιρό νά τραγουδήσει τά μεράκια του, γράφοντας και ποίηση. Έτσι στην τελευταία του ποιητική συλλογή διαβάζουμε ποιήματα κοινωνικού, φιλοσοφικού και κυρίως έρωτικού περιεχομένου άπλωμένου μέσα σέ μιάν άπέραντη θάλασσα λυρισμού, γραμμένα σέ παραδοσιακό ύφος. Ξεχωρίζω ένα από τά ώραϊα του τετράστιχα «'Όνειρο με φόντο τή θάλασσα»:

«Τ' όνειρο χθές είχε στεγνώσει / μέσ' τή λιακάδα του χειμώνα / και λίγο πριν νά ξημερώσει, / καινούργια μούφερε άνεμώνα...». —Ω.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΣΠΥΡΟΣ ΤΟΥΠΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Κύμα της Θάλασσας (ποίηση)*, Αθήνα 1984, σελ. 33.

Ο Σ.Τ. κάτω από το συμβολικό τίτλο «Κύμα της θάλασσας» κέντησε ένα έλεγείο όμορφιάς, ρώμης, εγκαρτέρησης και ελπίδας, που αναφέρεται στην πρόσφατη τραγωδία της Κύπρου. Με λυρισμό μοιρολογάει τους καημούς και τις πίκρες του κατατρεγμένου λαού και αισιοδοχεί για το μέλλον. Η ποίηση του Σ.Τ. υπόσχεται πολλά: «Μιά πέτρα στην άσπρη θάλασσα. / Μέριζες γερές ελληνικές. / Μέσα βαθιά στο σκληρό της χώμα / λάμπουν μαρμάρινοι θεοί / άκρωτηριασμένα κορμιά / άκεφαλα σώματα».

Και παρακάτω στα έξοχα λιανοτράγουδά του: «Ανθίζαν όλα γύρω μας, / μαντρότοιχοι, λιθάρια ως και η στέρνα / ή ξερή είχε νερά καθάρια». —Ω.

ANNA AXMATOVA, *Το ποίημα χωρίς ήρωα (ποίηση)*, έκδοση «Ωκεανίδας», σελίδες 83.

Το έργο αυτό, που κυκλοφόρησε το 1982, παρουσιάστηκε στο Έλληνικό κοινό με εισαγωγή και μετάφραση της Μίλιας Ροζίδη. Στη εισαγωγή της η Μίλια Ροζίδη, που και η ίδια γεννήθηκε στο Βατούμ της Ρωσίας από γονείς Έλληνες του Πόντου, μάς λέει πόσο άγνωστη είναι η Αχμάτοβα στην Ελλάδα και πόσο μεγάλη είναι σήμερα στο Δυτικό Κόσμο. Την όνόμασαν, μάς λέει, «Μεγάλη Κυρία», «Αννα πασών των Ρωσιών», «Βασίλισσα της Ρωσικής ποίησης», «Ρωσίδα Σαπφώ». Η Μίλια Ροζίδη θεωρεί το «Ποίημα χωρίς ήρωα» σαν έργο των ώριμων χρόνων της Αχμάτοβα και σαν αποκορύφωμα του δημιουργικού της έργου. Ένα μικρό δείγμα: *Κι όπως δεν έχω άλλο χαρτί, γράφω στο πρόχειρό σου ξανά.*

*Και τις γραμμές μου διαπερνά ο ξένος λόγος
σαν τότε χιονοστιβάδα λιώνει
στο χέρι μου μ' έμπιστοσύνη.*

*Και ξάφνου ανασηκώνονται του Αντίνοου
οί σκούρες βλεφαρίδες και πιο πέρα ο πράσινος
καπνός.*

*Το πρόσωπό μου μιά πνοή χαϊδεύει.
Μήπως ή θάλασσα;*

Όχι δεν είναι, δεν...

*Μόνο του τάφου τὰ ξερόφυλλα αναδύει
κι' όλο πλησιάζει μ' άφρισμού αναβρασμό.
Όλο κι πιο κοντά, και πιο κοντά, άντηχει
Είναι το «Marche Funèbre»,
Σοπέν....—Τηλ.*

ΚΟΣΜΑΣ Ε. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Προβλήματα και ιδανικά της Έλληνικής Νεολαίας (μελέτημα)*, εκδόσεις «Συλλόγου δια την Προ-

στασίαν του Έλληνικού Πολιτισμού», Κυπαρισσία 1982, σελίδες 63.

Ο συγγραφέας, κοινωνιολόγος - νομικός και τέως Νομάρχης, που τιμήθηκε για το έργο του αυτό απ' την Ακαδημία Αθηνών, περιγράφει τα κατά την κρίση του προβλήματα της ελληνικής νεολαίας και συμπληρώνει το έργο του παραθέτοντας τα ιδανικά με τα όποια πρέπει να γαλουχηθούν οι νέοι στον τόπο μας. Είναι αξιόλογη ή προσπάθεια του συγγραφέως να αναλύσει τα αίτια της συγχύσεως που επικρατεί στην άγωγή των νέων της πατρίδας μας. Το έρωτημα όμως που εξακολουθεί να υπάρχει και θα υπάρχει είναι, αν πράγματι τα αίτια είναι αυτά, και αν οι προτάσεις του συγγραφέως τα ανατρέπουν. Είναι — γνώμη μου βέβαια — τόσο σατανική ή στρέβλωση της πληροφόρησης που ύφιστάμεθα όλοι σήμερα, ώστε θα έπρεπε να αναπτυχθεί σαν αντίδοτο υψηλός έλεγχος των πληροφοριών. Τίποτα δεν στέκει καλά στους τομείς της άγωγής των νέων: Τα μοντέλα που τους δίνουμε είναι εκείνα της οικονομικής έπιτυχίας και τίποτε άλλο. Οί εκπαιδευτικοί δεν μπορούν να κάνουν τίποτα, εκτός από το να έτοιμάζουν όργανα των εκάστοτε εξουσιαστών, είτε τους άρέσει είτε δεν τους άρέσει ο ρόλος αυτός. Έπομένως; Σε λίγα χρόνια ίσως καταργήσουμε και την Έλληνική γλώσσα. Αυτό όμως που επιβάλλεται σε όλους όσους πιστεύουν ότι οδηγούμεθα, σε συρρίκνωση, στο μηδέν, είναι η συγκράτηση. Αυτά με τα όποια μάς γέμισαν τα κεφάλια είναι λαθεμένα. Πιπιλάμε την καραμέλλα Έλληνισμός, Χριστιανισμός, Βυζάντιον, Δημοκρατία, Έθνος, Προοδευτισμός κ.ά. και έχουμε (τουλάχιστον αυτά διδάσκονται οι νέοι) μεσάνυχτα μαύρα ποιά θα έπρεπε να είναι ή πνευματική τροφή όχι μόνον των νέων αλλά όλων μας. Είναι νομίζω ανάγκη να σταματήσουμε τη σύγχυση και τις «προτάσεις» και να κάνουμε κάποια μικρή ή καθένας άρχη στο έργο της εξυγίανσης. Όλους μάς ενδιαφέρει ή αλήθεια. Αν οι νέοι εκδηλώνουν πιο έντονα την έπιθυμία αυτή, είναι ακριβώς διότι πρωτοσυναντούνται με τα ψεύδη. Έμεις ίσως έχουμε πάθει και-άνοσία απ' αυτά. Ο συγγραφέας θίγει όλα τα προβλήματα της ελληνικής νεολαίας, που βέβαια θα έπρεπε να είναι και προβλήματα όλων μας. — Η. Α. Τ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΛΑΣ, *Το Κομμουνιστικό Κίνημα του Σείχ Μπεντρεντίν Σιμαβναβή, Κοντασνέρ των Όθωμανών, πριν από την Άλωση (1416 — 1418)* (μελέτημα), Αθήνα 1983, σελίδες 47.

Μιά πολύ τεκμηριωμένη πραγματεία σχετικά μ' ένα ξεσηκωμό τούρκων και ραγιάδων, που

καθοδηγημένος από τὸν Σεῖχ Μπεντρεντίν, πνευματικὴ μορφή τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου, ἀπειλῆσε μὲ διάλυση τὸ μέχρι τότε διοικητικὸ σύστημα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀντικατάσταση αὐτοῦ μὲ ἓνα «κομμουνιστικῆς μορφῆς κράτος», ὅπου οἱ ραγιάδες θὰ συμμετεῖχαν ὁμότιμα μὲ τοὺς Τούρκους. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ μόνο μέχρι σήμερα ποὺ ἔχει στηρίξει τὴ βιβλιογραφία του σὲ τουρκικὲς πηγές. Εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη ὄχι μόνο νὰ δοθοῦν βιβλία στηριγμένα σὲ τουρκικὲς πηγές, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταφρασθοῦν βιβλία ἱστορικὰ τούρκων συγγραφέων. Εἶναι καιρὸς νὰ μάθουμε καὶ ἐμεῖς πῶς μᾶς εἶδαν ὄχι μόνον οἱ Τούρκοι ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπόλοιποι λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Ι. Μελά πέραν αὐτῆς τῆς μοναδικότητος, θὰ ἔλεγα, ποὺ ἔχει, ἔχει καὶ τὸ χάρισμα τῆς ἀφηγήσεως μὲ τρόπο πολὺ περιγραφικόν. Ἱστορία καὶ ὥραία ἀφήγηση συνδέονται καὶ προκαλοῦν τὴν φαντασία τοῦ ἀναγνώστη. — **Η. Α. Τ.**

ΕΛΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ — ΒΕΛΙΣΣΑΡΗ, 'Α-

διαλλαξία (ποίησις), Ἀθήνα 1984, σελ. 38.

Χωρὶς νὰ ἔχω ὑπόψη μου καὶ τὶς πέντε προηγούμενες ποιητικὲς συλλογὲς τῆς ποιήτριας Ε. Θεολογίδου - Βελισσάρη, διακρίνω φανερὴ τὴν ἐξέλιξή της ἀνάμεσα στὴν «Ὁδὴ στὴν Ἀγάπη», 1980, καὶ στὴν τωρινὴ ποιητικὴ τῆς δουλειά. Ἀπὸ ἐρωτικὴ καὶ λυρικὴ ποιήτρια μεταμορφώθηκε σὲ φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνικὴ, μὲ διδακτικὲς προεκτάσεις καὶ μάλιστα σὲ κλίμα ὑπερρεαλιστικό. Ἀκόμη καὶ τὸ ὄψος τῆς γραφῆς τῆς ἀποχτᾶ προσωπικὴ ἰδιορρυθμία. Ἀνέλπιδος καὶ ὀλυσθηρὸς ὁ δρόμος τῆς ἀναζητήσεως, μᾶς λέει. Καὶ ὅσο γιὰ τὴν περιᾶλτη ἰσότητά των φύλων φρονεῖ, ὅτι πρόκειται γιὰ ἀναμόρφωση ἐκ βάθρων τῆς ἐξάρτησης τοῦ πιὸ ἀδύναμου μέλους.

Ἄς δοῦμε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ποίημα «Ἐν τῷ Σταυρῷ»:

«Καὶ ὁ ἀποτρόπαιος / σταυρικὸς θάνατος, / ἀναπαράσταση εἰδεχθοῦς ἐγκλήματος / στὰ ἐκπληκτα μάτια τῶν ἀνίδεων. / Γιὰ διαμόρφωση ἡθικῶν χαρακτήρων. / Ποὺ θὰ σφαγιάζει / ἐπ' ὀνόματί Σου, Κύριε». — **Ω.**

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ, διεθνὴς περιοδικὴ ἔκδοση (ἐπιμέλεια ἑλληνικῆς ἐκδόσεως: Αἰμίλιος Μπουρατίνος), ἀρ. φύλλων 43 καὶ 44, 1984/Β' καὶ Γ' • ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαῖο περιοδικὸ (ὑπεύθυνος Κώστας Ε' Τσιρόπουλος), τεύχη 152 καὶ 153, Αὐγούστος καὶ Σεπτέμβριος 1984 • ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη ἔκδοση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ὁμώνυμης ἐπιστημονικῆς ἔκδοσης (ὑπεύθυνος Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 31, Καλοκαίρι 1984 • ΑΙΟΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, δίμηνη ἐπιθεώρηση τῆς λεσβιακῆς τέχνης (διευθυντὴς Γ. Βαλέτας), τεύχη 79 καὶ 80-81, ἀφιερωμένο στὸ Θεόφιλο • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδικὴ φιλολογικὴ ἔκδοση (ἐκδότης - διευθυντὴς Ἀλέκος Βασιλείου), ἀρ. φύλλου 3, Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 1984 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία ἔκδοση τῆς ὁμώνυμου ἐταιρίας (ὑπεύθυνος Ἀλέξ. Χ. Μαμμόπουλος), τεύχη 93 καὶ 94, Ἰούνιος καὶ Ἰούλιος 1984 • ΒΩΜΟΙ, δημοσιογραφικὸ βῆμα τοῦ Ὁμίλου Ἀπογόνων Ἀγωνιστῶν 1821 καὶ Ἑθνικῆς Μορφωτικῆς καὶ Πολιτιστικῆς Ἑταιρίας (διευθύνση: Ἰωάννης Σ. Δεληγιάννης), τεύχος 77, Ἰουλ. - Αὐγ. - Σεπτ. 1984 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση γραμμάτων καὶ τεχνῶν (διευθυντὴς Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ. Χ. Χαλατσάς), ἀριθ. φύλλων 94 καὶ 95, Αὐγ. καὶ Σεπτ. 1984 • ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΦΙΛΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ, ἐνημερωτικὸ δελτίο τῆς ὁμώνυμης ἐταιρείας (ὑπεύθυνος Πέτρος Κωνσταντίνου), ἀρ. φύλ. 2/84 • ΧΡΟΝΙΚΑ, ὄργανο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὑπεύθυνος Ἰωσήφ Λόβιγερ), τεύχος 70, Σεπτ. 1984 • ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ, μηνιαία ἐπιθεώρησης (ἰδιοκτήτης - διευθυντὴς Ἡλίας Γ. Ἀσημακόπουλος), τεύχη 179 καὶ 180, Μάιος καὶ Ἰούνιος 1984 • Ο ΠΑΛΜΟΣ ΤΩΝ ΑΚΡΙΤΩΝ, ὄργανο τοῦ Πανελληνίου Συνδέσμου «Οἱ Φίλοι τῶν Ἀκριτῶν» (ἐκδότης - διευθυντὴς Πέτρος Κ. Θεοδωρακάκος), ἀριθ. φύλλου 42 - 45, Μάρτ. - Αὐγ. 1984.